

T.C.

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**İBRAHİM TENKEKİ'NİN ŞİİRLERİNDE BULUNAN DİNİ
UNUSURLAR VE MANEVİ DEĞERLER**

Yüksek Lisans Tezi

Rukiye Büşra ÇELİK

Çorum - 2024

**İBRAHİM TENKEKİ'NİN ŞİİRLERİNDE BULUNAN DİNÎ UNUSURLAR
VE MANEVİ DEĞERLER**

Rukiye Büşra ÇELİK

**Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı**

Yüksek Lisans Tezi

TEZ DANIŞMANI

Dr. Öğr. Üyesi Fatma Nur BEDİR

Çorum 2024

Rukiye Būşra ÇELİK tarafından hazırlanan “İbrahim Tenekeci'nin Şiirlerinde Bulunan Dinî Unsurlar ve Manevi Değerler” adlı tez çalışması 22/04/2024 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından oy birliği/oy çokluğu ile Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Muammer CENGİL

Dr. Öğr. Üyesi Fatma Nur BEDİR

Doç. Dr. Zeynep ÖZCAN

Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulunun ..... tarih ve ..... sayılı kararı ile Rukiye Būşra ÇELİK'in Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalında Yüksek Lisans derecesi alması onanmıştır.

(İmza)

Prof. Dr. Osman ÇUBUK

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

TEZ BİLDİRİMİ

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan ederim.

(İmza)

Rukiye Büşra ÇELİK

İBRAHİM TENEKECİ'NİN ŞİİRLERİNDE BULUNAN DİNÎ UNSURLAR VE MANEVİ DEĞERLER

Rukiye Büşra ÇELİK

ORCID: 0009-0003-7645-317X

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Yüksek Lisans Tezi

Nisan 2024

ÖZET

İbrahim Tenekeci, 30 yılı aşkın süredir gerek gazete ve dergi yazıları gerekse şiirleriyle fikirlerini okuyucuları ile buluşturan ve yazı diliyle edebiyat alanında dikkat çeken yazarlardandır. Bu çalışma, şiir ve edebiyatın önemli temsilcilerinden olan Tenekeci'nin dinî yaşayışını, dinî unsurlara ve manevi değerlere yaklaşımını ve bunların şiirlerindeki tezahürlerini konu edinmektedir. Tenekeci'nin fikir dünyasını ve dinî algılarını tanımak ve tanıtmak, bu algıların şekillenmesinde etkili olan faktörler ile şiirlerindeki manevi değerlerin bireyin psikolojisi ve yaşamı üzerindeki etkilerini belirlemek amacıyla ele alınan bu çalışma, teorik nitel bir araştırma niteliğindedir. Çalışmada veri toplama aracı olarak belge tarama ve dokümantasyon yöntemi kullanılmış, elde edilen veriler içerik analizine tabi tutularak yorumlanmıştır.

Araştırmadan elde edilen bulgular sonucunda Tenekeci'nin, eserlerinde dinî ve manevi öğelere sıkça yer verdiği, şiirlerinde tevhit inancını yansıttığı ve genel olarak olumlu manada inanç ve ibadet tasavvurlarının bulunduğu söylenebilir. Bu tasavvurlar ekseninde yazarın, geleneksel bir din anlayışına sahip olduğu ve bunun yanı sıra Ehl-i sünnet inancına göre gerçek dışı olarak nitelendirilebilecek bilgiden uzak dinî algılarının olmadığı görülmüştür. Manevi değerler noktasında ise bu değerlerin zamanla önemini yitiyor oluşu düşüncesine bağlı olarak sitemini birçok şiirinde hissettiren yazar, manevi değerleri İslami öğretilerden bağımsız olarak değerlendirmemiş ve onları ahlaki ve insani bir gerçeklik ve gereklilik olarak görmüştür. Tenekeci'nin şiirlerindeki dinî ve manevi unsurların genellikle Allah'ın tek ve bir olduğu, yüce ve kudret sahibi olduğu inancına ve teslimiyet, tefekkür duyguları üzerine kurulu olduğu da elde edilen bulgulardandır.

Anahtar Kavramlar: Din Psikolojisi, Din, Değer, Őir, İbrahim Tenekeci

Bilim Kodu: 60701

RELIGIOUS ELEMENTS AND SPIRITUAL VALUES IN THE POEMS OF İBRAHİM TENEKECİ

Rukiye Büşra ÇELİK

ORCID: 0009-0003-7645-317X

HITIT UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL

Master of Science Thesis

April 2024

ABSTRACT

İbrahim Tenekeci is one of the writers who has been bringing his ideas to his readers with his newspaper and magazine articles and poems for more than 30 years and attracting attention in the field of literature with his written language. This study focuses on the religious life of Tenekeci, one of the important representatives of poetry and literature, his approach to religious elements and spiritual values, and their manifestations in his poems. This study, which aims to recognize and introduce Tenekeci's world of ideas and religious perceptions, to determine the factors that are effective in shaping these perceptions and the effects of spiritual values in his poems on the psychology and life of the individual, is a theoretical qualitative research. Document scanning and documentation methods was used as a data collection tools in the study, and the obtained data were subjected to content analysis and interpreted.

As a result of the findings obtained from the research, it can be said that Tenekeci frequently includes religious and spiritual elements in his works, reflects the belief in monotheism in his poems, and generally has positive conceptions of faith and worship. On the basis of these conceptions, it has been observed that the author has a traditional understanding of religion and that he does not have religious perceptions that are far from knowledge, which can be described as unrealistic according to the belief of Ahl al-Sunnah. Regarding spiritual values, the author, whose reproach is felt in many of his poems due to the idea that these values lose their importance over time, did not evaluate spiritual values independently of Islamic teachings and saw them as a moral and human reality and necessity. It is also one of the findings that the religious and spiritual elements in Tenekeci's poems are generally based on the belief that God is one and only, supreme and might, and on feelings of submission and contemplation.

Key Terms: Psychology of Religion, Religion, Value, Poetry, İbrahim Tenekeci

Science Code: 60701

TEŐEKKÖR

Çalıőmam boyunca çok kıymetli katkılar sunan, ilgisini ve desteğini her zaman hissettiğim danıőman hocam Dr. Öğr. Üyesi Fatma Nur BEDİR'e ve çalıőmama değerli fikirleriyle katkıda bulunan hocalarım Prof. Dr. Muammer CENGİL'e ve Doç Dr. Zeynep ÖZCAN'a teőekkürlerimi sunarım.

Rukiye Büşra ÇELİK

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
TEŞEKKÜR.....	viii
İÇİNDEKİLER	ix
TABLolar DİZİNİ.....	xii
KISALTMALAR	xiii
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

İBRAHİM TENKEKİ KİMDİR?

1.1. Hayatı	3
1.1.1. Çocuk ve Gençlik Yılları.....	3
1.1.2. Edebiyat Hayatı	4
1.2. Eserleri.....	5
1.2.1. Şiir Kitapları.....	5
1.2.2. Deneme Kitapları.....	7

2. BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1.Din Nedir?.....	11
2.1.1. Dini Oluşturan Unsurlar.....	12
2.2.Değer Nedir?	17
2.2.1. Değerlerin Sınıflandırılması.....	18
2.2.2. Manevi Değerler.....	21
2.3. Şiir Nedir?	22
2.3.1. Şiir ve Edebiyatın Din ile İlişkisi.....	23

3. BÖLÜM

İBRAHİM TENKEKİ'NİN ŞİİRLERİNDE BULUNAN DİNİ UNSURLAR

3.1. İnanç Esasları.....	25
3.1.1. Allah	25
3.1.2. Peygamber.....	29
3.1.3. Melek	33
3.1.4. Ölüm ve Ahiret.....	37
3.1.5. Kutsal Kitap.....	41
3.1.6. Kader.....	44
3.2. İbadetler.....	47
3.2.1. Namaz.....	48
3.2.2. Oruç.....	52
3.2.3. Dua.....	53
3.2.4. Şükür.....	58
3.3. Kutsal Mekânlar.....	62
3.3.1. Cami	62
3.3.2. Tapınak.....	64
3.3.3. Kâbe	65
3.4. Diğer Unsurlar	67
3.4.1. Ezan.....	67
3.4.2. Cennet	68
3.4.3. Kıyamet.....	70
3.4.4. Şeyh, Derviş, Vaiz.....	73

4. BÖLÜM

İBRAHİM TENKEKİ'NİN ŞİİRLERİNDE BULUNAN MANEVİ DEĞERLER

4.1. Sevgi	77
------------------	----

4.2. Dostluk	80
4.3. Tevazu Sahibi Olma	84
4.4. Güvenilir Olma, Sözünü Tutma	86
4.5. İyilik	91
4.6.Kanaat Etme.....	95
4.7.Dürüstlük	97
4.8. Şefkat, Merhamet.....	99
4.9. Vatanseverlik ve Milli Şuur	102
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	107
KAYNAKÇA.....	109

TABLULAR DİZİNİ

Tablo	Sayfa
Tablo 4.1. İbrahim Tenekeci'nin Şiir Kitaplarında Bulunan Manevi Değerler.....	105
Tablo 4.2. İbrahim Tenekeci'nin Şiir Kitaplarında Bulunan Dinî Unsurlar.....	106

KISALTMALAR

Kısaltmalar

Ed.	Editör
IBAD	Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi
Mlf.	Müellif
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TDK	Türk Dil Kurumu
Vd.	Ve Diğerleri

GİRİŞ

2008 yılında “yılın şairi” seçilen ve 2020 yılında “Cumhurbaşkanlığı Ödülü” gibi birçok ödüle layık görülen İbrahim Tenekeci, özgün tarzı ve doğal üslubuyla yıllar içerisinde şiir ve edebiyat alanında kendini kanıtlamış ve birçok çalışmalara imza atmış yenilikçi yazarlardandır. Günümüzdeki modernleşme ve bireyselleşme akımlarının etkisiyle unutulmaya yüz tutmuş pek çok manevi değeri, eserindeki¹ tabiriyle “sözü yormadan” ifade eden yazar, dinî ve manevi değerleri okuyucularına anlatmayı ve hatırlatmayı kendine görev edinmiştir. Bu husustan hareketle bu araştırma da İbrahim Tenekeci’nin şiirlerinde yer alan dinî unsurları ve manevi değerleri konu edinmiştir. Araştırma esnasında yazarın inanç, ibadet ve diğer dinî unsurlara karşı olan algı ve tasavvurları ile bunların alt dinamikleri araştırılacak ve yazarın manevi değerler hakkındaki görüşleri ve bu değerlerin kişinin yaşamı ve psikolojisi üzerindeki etkileri üzerinde durulacaktır.

Araştırmanın amacı, Tenekeci’nin fikir dünyasını ve dinî algılarını tanımak ve tanıtmak, bu algıların şekillenmesinde etkili olan faktörler ile şiirlerindeki manevi değerleri tespit ederek bunları psikolojik açıdan değerlendirmektir.

İbrahim Tenekeci ile ilgili literatür taraması yapıldığında yazarla ilgili üç tez araştırmasının² ve üç makale çalışmasının³ yapıldığı tespit edilmiştir. İlgili makalelerin yazarın fikir dünyasını ele alan, ilgili tezlerin ise yazarın hayatı, eserleri, şiirindeki temalar gibi genellikle dil özellikleri ve hayatı üzerinde yoğunlaşan çalışmalar olduğu, bunun yanı sıra yazarın dinî ve manevi unsurlara dair görüşlerini yansıtan bir tez çalışmasının mevcut olmadığı görülmüştür. İbrahim Tenekeci’nin dinî ve manevi değerler hakkındaki bakış açısının öğrenilebileceği ve bu değerlerin özelde yazarın hayatındaki, genelde bireyin ve toplumun yaşantısındaki etkilerinin görülebileceği bir çalışma olması hasebiyle bu araştırmanın din psikolojisi alanına katkı sunacağı düşünülmektedir.

Araştırma “İbrahim Tenekeci’nin şiirlerinde yer alan dinî unsurlar ve manevi değerler nelerdir ve yazarın bunlarla ilgili tasavvurları nasıldır?” temel problemi üzerinde şekillenmiştir.

Araştırmanın içeriğini Tenekeci’ye ait şiir kitaplarının oluşturmasının yanında onun fikir dünyasını öğrenebilmek ve onun hakkında doğru bilgilere erişebilmek için yazmış olduğu diğer

---

¹ İbrahim Tenekeci, *Sözü Yormadan* (İstanbul: Muhit Kitap, 2020).

² Yunus Emre Dağ, *İbrahim Tenekeci: Hayatı-Sanatı-Eserleri* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018); Ebubekir Yiğit, *Doğallığın Zirvesinde Yazar ve Şair: İbrahim Tenekeci* (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Seher Pirinç, *İbrahim Tenekeci’nin Şiirleri Üzerine Tematik Bir İnceleme* (Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2024).

³ Mehmet Yılmaz, “İbrahim Tenekeci Şiirinde Dünyayı Görmeden Ölmek”, *Türk Dili Dergisi* 67/784 (Nisan 2017); Ümit Polat, “İbrahim Tenekeci’nin Köşe Yazılarında İnsan”, *Journal of Continuous Vocational Education and Training* 2/1 (Temmuz 2019); Zehra Yazbahar, “Doğanın Sesi: İslam ve Ekoloji Bağlamında İbrahim Tenekeci’nin Şiirleri”, *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 1/13 (Ekim 2023).

eserler çalışmaya dâhil edilmiştir. Araştırma İbrahim Tenekeci'nin şiir kitapları, deneme türündeki eserleri, çeşitli tarihlerde yayınlanmış köşe yazıları ve röportajları ile sınırlıdır.

Söz konusu şiir kitapları şunlardır:

- Peltek Vaiz
- Ağır Misafir
- Güzellik Uykusu
- Giderken Söylenmiştir
- Sözü Yormadan
- Üç Köpük
- Belki Bir Zaman
- Kimsenin Kalbi
- Görmeden Ölmek
- Tüm Zamanlar

Çeşitli köşe yazılarının ve röportajlarının yanı sıra faydalanılan diğer eserleri ise şunlardır:

- Geldik Sayılır
- Sürekli Kayıp
- Öbür Divan
- Tekrar Selam Ederim
- Son Düzlük
- Hak Sahipleri
- Uçuş Denemeleri

Teorik bir nitel araştırma olan bu çalışmada metodolojik olarak literatür tarama modeli kullanılmıştır. Literatür taramasında, araştırma sırasında ihtiyaç duyulan bilgilerin elde edilmesi amacıyla araştırma konusu ile ilgili daha önce yayınlanmış kitap, makale, tez, konferans bildirileri, tarihi kayıtlar gibi kaynaklar aranır ve bulunan eserler incelenir. Araştırmaya katkı sağlayacak bilgiler literatür taraması ile elde edilmeye çalışılır.⁴

Veri toplama aracı olarak ise konu ile ilgili var olan belge ve kayıtlara ulaşıp elde edilen verilerin incelendiği belge tarama ve dokümantasyon yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem ile İbrahim Tenekeci'ye ait köşe yazıları, deneme eserleri, şiir kitapları ve verdiği röportajlar incelenmiştir. Detaylı tarama sonucunda elde edilen veriler "belirli bir konuda ya da alanda birbirinden bağımsız olarak yapılan nitel ve nicel çalışmaların derinlemesine incelenip düzenlenmesi anlamına gelen"⁵ içerik analiz yöntemine tabi tutulmuş ve sonrasında yazarın dinî unsurlara ve manevi değerlere yaklaşımı psikolojik bağlamda yorumlanmıştır.

---

⁴ Yılmaz Arı- İlhan Kaya (ed.), *Coğrafya Araştırma Yöntemleri*, (Balıkesir: Coğrafyacılar Derneği, 2014), 74.

⁵ Eser Ültay, Hakan Akyurt, Neslihan Ültay, "Sosyal Bilimlerde Betimsel İçerik Analizi", *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi* 10, (2021), 189.

1. BÖLÜM

İBRAHİM TENEKECİ KİMDİR?

Literatür incelendiğinde İbrahim Tenekeci'nin hayatı ile ilgili bilgilerin sınırlı olduğu görülmektedir. Yaşamıyla ilgili mevcut bilgilerin büyük çoğunluğuna eserlerindeki bölümlerden ulaşılmış, nazaran daha detaylı bilgiler kendisinin röportajlarından derlenmiştir. Yazar röportajlarında sorulan sorulara içtenlikle yanıt vererek; hayatı, çocukluğu ve yazarlık geçmişi hakkında fikir sahibi olunmasına yardımcı olmuştur.

1.1. Hayatı

1 Eylül 1970 yılında Kastamonu ili Taşköprü ilçesinde dünyaya gelen İbrahim Tenekeci, kendisi henüz bebekken ailesinin göç etmesi sebebiyle İstanbul'un Kâğıthane ilçesinde büyümüştür. İbrahim Tenekeci aile olgusuna ve çocukluk dönemine ayrı bir önem atfetmiştir ve kişinin konuşmasını, davranışlarını, karakterini, beğeni ve zevklerini şekillendiren en büyük etkenlerden birinin, içinde büyüdüğü aile yapısı olduğu kanaatinde dir.

1.1.1. Çocukluk ve gençlik yılları

Yazar kendi ailesinden ve çocukluğunun geçtiği 80'li yılların kültüründen bahsederken samimiyetin ve inceliğin hâkim olduğunu, helal lokma yemenin, birine destek ve yoldaş olmanın en büyük gayelerden biri olduğunu vurgulamıştır. Yazarın karakterinin bu denli manevi değerler içerisinde yoğrulmuş olmasının etkisi eserlerinde de gözlemlenmekte ve eserlerinin büyük çoğunluğunun manevi değer ve inanç sistemi üzerine kurulduğu görülmektedir.

Tenekeci, ailesi ve çocukluk yıllarından ve bahsederken eski usulleri devam ettiren bir ailede büyüdüğünü de şu ifadelerinde belirtmektedir:

Bazen yüksek sesle, bazen de bir sır veriyormuş gibi sessizce, bizi daima uyarırdı. Dünyaya bu iş için gelmiş gibi bir hâli vardı: Yüzümüzü yıkamadan mutfağa girer veya sofraya oturursak, evin bereketi kaçardı. Küçük suyumuzu ayakta dökersek, evimize melekler girmezdi. Yemeği sol elle yersek, yediklerimiz bize yaramazdı. Suyu sol elle içersek, aziz olmazdı. Şifa da. Yemeği önümüzden yemezsek, tadını alamazdık. Yemeğe başlamadan önce besmele çekmezsek, karnımız hiç doymazdı. Tabağımızda yemek bırakırsak ya da bir parça ekmek, bütün bunlar arkamızdan ağlardı. Eve ayakkabılarımızla girersek sokağın bütün kirini eve getirmiş olurduk. Tabii şeytanı da. Namazlarımızı kılmazsak başımızdan musibet

eksik olmazdı. Yalan söyler ya da hırsızlık yaparsak Allah bize çok kızardı. Evde hep böyle şeyler konuşulur ve tembihlenirdi.⁶

Lise öğrenimini yarıda bırakan yazar, eğitim yaşamına okuma ve yazma çalışmaları ile devam etmiş ve şiire olan ilgisinin çocukluk yıllarına dayandığını söylemiştir. Yazar, ilkokul beşinci sınıfta iken, öğretmeninin tüm öğrencilere verdiği birer kelimedden yola çıkarak şiir yazmalarını istediğini ve kendisinin ise kedi kelimesi ile ilgili yazdığı şiirin, öğretmenin kendisinin yazdığına inanmayacak kadar başarılı bulduğunu ve o günleri tatlı birer anı olarak gördüğünü anlatmıştır.⁷ Zamanında çocuk dünyasında kendisini utandıran bu duruma şu an hatıralarında yer vermesinin nedeni, yazarın o günlerde yüreğine yazarlık tohumlarının ekildiğini düşünmesi olabilir.

1.1.2. Edebiyat hayatı

Çocukluk yıllarında yazarlık tohumunu eken İbrahim Tenekeci'nin ilk şiiri; kendisi on sekiz yaşındayken Kâğıthane'de mahalli bir gazetede yayımlanmıştır. Yazar, sonrasında ise 1998-1999 yılları arasında Sağduyu Gazetesi'nde kültür sanat editörü ve köşe yazarı, 1 Ekim 1999-15 Ekim 2010 yılları arasında Millî Gazete 'de köşe yazarı ve düşünce sayfası editörü olarak görev yapmıştır.

Gazete yazıları dışında dergicilik geçmişi de oldukça zengin olan yazarın, *Merdiven*, *Endülüs*, *Edebi Pankart*, *Düş Çınarı*, *İkindi Yağmuru*, *Kaşgar*, *Edebiyat Ortamı*, *Ayraç* ve *Türk Edebiyatı* gibi birçok dergide yazıları bulunmaktadır. Bunun yanı sıra 2005- 2010 yılları arasında mutfağında bulunduğu "*Dergâh Dergisi*"nin kendisi için her zaman ayrı bir önemi olduğu bilinmektedir. Farklı yayınlara, şiirleri nasıl yetiştirildiği sorulduğunda yazar şöyle cevaplamıştır: "Yürürken cebimde, yatarken başucumda sürekli kâğıt-kalem var. Her gün mutlaka üç, bazen dört-beş saat şiir çalışırım. İyi bir şiirsel hava yakaladığım zamanlarda işe bile gitmem. Şiirin dışındaki her şeyi ek iş olarak görüyorum."⁸

Tenekeci, dergi ve gazetelere şiir ve yazılar yazmanın yanı sıra birçok dergi ve gazetenin genel yayın yönetmenliğini ve editörlüğünü de üstlenmiştir. 2000- 2005 yılları arasında, otuz altı adet yayınlanan *Kırklar Dergisi*'nin genel yayın yönetmenliğini yapan yazar, aynı yıllar içinde Birey ve Birun Yayınları'nda dizi editörü görevlerinde bulunarak kırktan fazla kitabın yayınlanmasına vesile olmuştur. Tenekeci, 2009 ile 2019 yılları arasında Profil Yayınları'nda şiir editörlüğünü yapmıştır ve birçok kitabı aynı yayınevinden okuyucularına ulaştırmıştır. 2011 yılında ise kısa bir süre yayın hayatına devam eden Yeni Söz Gazetesi'nde düşünce ve analiz editörlüğü yapmıştır. 2011-2019 yılları arasında doksan yedi sayı yayımlayan aylık edebiyat ve fikriyat dergisi *İtibar Dergisi*'nin genel yayın yönetmenliğini yapmış ve bu yıllarda *İtibar*

⁶ İbrahim Tenekeci, *Benim Ömrüm Bir Çocuktuktu* (Görüşmecisi: Yavuz Altınışık, Söyleşi, 21 Eylül 2009).

⁷ Tenekeci, *Benim Ömrüm Bir Çocuktuktu* (21 Eylül 2009).

⁸ Tenekeci, *Benim Ömrüm Bir Çocuktuktu* (21 Eylül 2009).

Dergisi, Tenekeci sayesinde Türkiye Yazarlar Birliği ve ESKADER tarafından yılın edebiyat dergisi seçilmiştir. 2012-2019 yılları arasında ise birçok okuyucu tarafından tanınmasına vesile olan Yeni Şafak Gazetesi'nde köşe yazarlığı görevini üstlenmiştir. 2020 yılından itibaren ise çıkarttığı Muhit Dergisi ve Muhit Kitap Yayınları'nın genel yayın yönetmenliğini yürütmektedir.⁹

Ağır Misafir adlı eseriyle 2008 yılında Türkiye Yazarlar Birliği tarafından "Yılın Şairi" seçilen Tenekeci, aynı yıl "Yılın Yazarı" ödülünü almaya hak kazanmıştır. 2020 yılında Türkiye Cumhurbaşkanlığı Kültür ve Sanat Büyük Ödülünü alan yazar evli ve beş çocuk babasıdır.

1.2. Eserleri

1.2.1. Şiir kitapları

İbrahim Tenekeci'nin yayınlanmış on adet şiir kitabı bulunmaktadır. Bu kitaplar şöyledir:

Üç Köpük: İbrahim Tenekeci'nin şiir-edebiyat türündeki ilk eseri olan, içerisinde yirmi iki adet şiir bulunan "Üç Köpük" eseri kırk altı sayfadan oluşmaktadır.¹⁰ *Üç Köpük* şiir kitabı 1997 yılında, yazar için ayrı bir yeri olan Dergâh Yayınları tarafından okuyuculara sunulmuştur. Yazar, ilk kitabını yazmak için masaya oturduğunda vücut geliştirmeye çalışan 62 kiloda biri olduğunu, kitabını sonlandırdığında ise kilosunun 48'e kadar düştüğünü belirterek eserini ne denli özveri ve emek ile oluşturduğunu okuyucularına yansıtmıştır. Eserlerindeki ifadelere ve temalara bakıldığında oldukça mütevazı bir kişiliğe sahip olduğu görülen yazar, bu denli özveriye rağmen uzun yıllar bir kitabı olduğu fikrine alışmamış, çevresinden olumlu yorumlar aldıkça "Evet, galiba İbrahim Tenekeci benim" diyerek tam bir tevazu sahibi olduğunu da göstermiştir.¹¹

Peltek Vaiz: İçerisinde on sekiz adet şiir bulunan *Peltek Vaiz* adlı eser elli altı sayfadan oluşmaktadır. Yazarın eserlerinde genel olarak ölüm ve ahiret temalarına sıkça rastlanmaktadır. Bu eserinde kimilerine göre melankolik denilebilecek duygu oldukça hissedilmektedir. Bunun sebebi ise yazarın ikinci eseri olan *Peltek Vaiz*'i yazarken Yedikule Göğüs Hastalıkları Hastanesi'nde verem hastalığı ile mücadele içinde olmasıdır. Bir süre hastanede tedavisi devam ettikten sonra sağlığına kavuşan yazarın söz konusu hastalık sürecinin, bir dönüm noktası olarak eserlerinde ve hayatında iz bıraktığı görülmüştür.

⁹ İbrahim Tenekeci, *Hak Sahipleri* (İstanbul: Muhit Kitap, 2023).

¹⁰ İbrahim Tenekeci, *Üç Köpük* (İstanbul: Profil Kitap, 2021).

¹¹ *Dünyabizim*, "Benim Ömrüm Bir Çocuktuk" (Erişim 3 Temmuz. 2022)

Güzellik Uykusu: İçerisinde yazarın yirmi adet şiiri bulunan eser, toplamda üç bölüm ve yetmiş dokuz sayfadan oluşmaktadır.¹² Tenekeci'nin çeşitli temalarla el aldığı *Güzellik Uykusu* adlı edebiyat-şiir türündeki eseri, okuyucuları ile ilk kez 2000 yılında Şule Yayınları aracılığı ile buluşmuştur.

Giderken Söylenmiştir: Eser ilk kez 2004 yılında Profil Yayınları tarafından yayınlanmıştır. Yüz on bir sayfadan oluşan bu eserde yazarın toplamda yirmi adet şiiri bulunmaktadır.¹³ Verem hastalığına yakalanması sonucunda bir araya getirdiği şiirlerinden oluşan bu eser, duygusal yoğunlukta olup ölüm temasının en fazla işlendiği ve yazarın en çok ses getiren kitabıdır.¹⁴

Ağır Misafir: İçerisinde yazarın otuz sekiz adet şiiri bulunan eser, toplamda yetmiş iki sayfadan oluşmaktadır. Kitabın ilk basımı 2008 yılında Profil Yayınları tarafından yapılmıştır. *Ağır Misafir* adlı eseri ile yazar 2008 yılında, Türkiye Yazarlar Birliği tarafından "Yılın Şairi" olarak seçilmiştir. Tenekeci aynı yıl "Yılın Yazarı" ödülünü de almıştır.¹⁵ Bu eser, yazarı birçok ödül ile buluşturup ses getiren ve sesinin geniş kitlelere ulaşmasını sağlayan eseri olmuştur.

Kimsenin Kalbi: İçerisinde yazarın yirmi yedi adet şiiri bulunan eser, toplamda yetmiş yedi sayfadan oluşmaktadır. Kitabın ilk basımı 2012 yılında Profil Yayınları tarafından yapılmıştır. Yazar, bu eserini kan bağı olmasa da kardeşi kadar muhabbet duyduğu Münir Üstün'e ithaf etmiştir.¹⁶

Görmeden Ölmek: İçerisinde yazarın yirmi beş adet şiiri bulunan eser, toplamda yetmiş sekiz sayfadan oluşmaktadır.¹⁷ Bu eser, "Kafesteki Kuşların Gittiği Yerler" "Berhayat" ve "İnsana İyilik Veren Tabiat" olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Yazarın "Kıymetli Ağabeyim" dediği "Tuncay Kara"ya ithaf ettiği bu eserinde dostluk ve vefa değerleri dikkat çekmektedir.

Sözü Yormadan: 2020 yılında Muhit Kitap tarafından okuyuculara sunulan *Sözü Yormadan* adlı eser seksen sayfadan oluşmaktadır. Eserde yirmi dört adet şiir bulunmaktadır. Kitabın

---

¹² İbrahim Tenekeci, *Güzellik Uykusu* (İstanbul: Profil Kitap, 2022).

¹³ İbrahim Tenekeci, *Giderken Söylenmiştir* (İstanbul: Profil Kitap, 2021).

¹⁴ Yunus Emre Dağ, İbrahim Tenekeci: Hayatı, Sanatı, Eserleri, Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa, 2018.

¹⁵ İbrahim Tenekeci, *Belki Başka Zaman*, (İstanbul: Muhit Kitap, 2020).

¹⁶ İbrahim Tenekeci, *Kimsenin Kalbi*, (İstanbul: Profil Kitap, 2021).

¹⁷ İbrahim Tenekeci, *Görmeden Ölmek*, (İstanbul: Profil Kitap, 2020).

giriş kısmında; Prof. Dr. Muhsin Macit'in "Türkçenin sözünden çıkmayan şair" olarak vasıflandırdığı İbrahim Tenekeci ve eserleri hakkındaki görüşlerine yer verilmiştir.¹⁸

Belki Başka Zaman: Aralık 2020 tarihinde Muhit Kitap tarafından yayımlanan bu eser, "Hayatın Her Yeri", "Mustafa Akar İçin İki Şiir" ve "Tekrar Selam Ederim" isimleri ile üç bölümden ve toplamda on dört adet şiirden oluşmaktadır.¹⁹ Tenekeci'nin bu eserinde dostluk ve vatanseverlik temalarına sıkça yer verdiği görülmektedir.

Tüm Zamanlar: Tenekeci'nin son şiir kitabı olan bu eser diğerlerinden ayrılan bazı özelliklere sahiptir. Yazar "vefa borcum" dediği *Tüm Zamanlar* adlı eserini önce düz yazı olarak kaleme almış fakat kalıcılığı hakkında tereddütler yaşadığı için eseri şiir olarak okuyucularına sunmuştur.²⁰ Toplamda 20 yılı aşkın sürede derlenen bilgi, kayıt ve belgeler sonucunda oluşan bu eserde Tenekeci'nin memleketi olan Kastamonu ili Tosya ilçesi üzerinden bir Anadolu yaşamı resmedilmektedir. Eserin ilk basımı 2022 yılında Muhit Kitap tarafından yapılmıştır ve eser sekiz uzun şiirden ve kitap sonunda yer alan içeriklerle ilgili detaylı bilgileri içeren "Dipnotlar" kısmıyla beraber toplam doksan iki sayfadan oluşmaktadır.

1.2.2. Deneme kitapları

İbrahim Tenekeci'nin şiir kitapları dışında köşe yazarlığı yaptığı dönemlerdeki gazete yazılarından derlenen deneme-inceleme türünde eserleri de bulunmaktadır. Bu eserler şunlardır:

Uçuş Denemeleri: 2002 yılında çıkarılan *Uçuş Denemeleri* adlı kitap, İbrahim Tenekeci'nin gazete yazılarından derlenen ilk kitabıdır. Eser yetmiş iki sayfadan oluşmaktadır ve baskısı hâlen devam etmektedir.²¹ Tenekeci'nin yormayan ama gönüle işleyen üslubu bu eserinde de kendini göstermektedir. Bu eserde yazar, kimi zaman dedesi ile çocukluğunda aralarında geçen anıları kimi zaman tesadüfen gördüğü bir anne ile çocuğu arasında geçen diyalogu kimi zaman ise sadece dünyaya bakarak görünmeyeni ama hissedileni ruhlara dokundurarak aktarmıştır.

---

¹⁸ İbrahim Tenekeci, *Sözü Yormadan* (İstanbul: Muhit Kitap, 2020).

¹⁹ İbrahim Tenekeci, *Belki Başka Zaman* (İstanbul: Profil Kitap, 2020).

²⁰ İbrahim Tenekeci, *Tüm Zamanlar* (İstanbul: Muhit Kitap, 2022).

²¹ İbrahim Tenekeci, *Uçuş Denemeleri* (İstanbul: Profil Kitap, 2020).

Son Düzlük: *Söz Düzlük* adlı deneme-inceleme türündeki eserin ilk basımı Profil Kitap tarafından 2005 senesinde yapılmıştır. Eser dört bölümden ve yüz kırk dört sayfadan oluşmaktadır. Tenekeci, edebiyata meslek değil “mesele” olarak bakmıştır. Ona göre Mehmet Akif Ersoy, Yunus Emre, Şeyh Galip gibi isimler hâlâ yaşamaktadırlar. Bu denli ruhu içimize işleyen kişilerin, ruhlarının ve eserlerinin yaşamaya devam edeceğini belirtmiştir. Çünkü mesele sahibi olanlar meselesini, dolayısıyla kendisini kaybetmeyenlerdir.²² Bu eserinde Tenekeci’nin sadece bir yazar değil, meselesi ve gayesi olan biri olduğu görülmektedir. Tenekeci, düşüncelerini coşkulu bir şekilde yüksek sesle dile getirirken aynı zamanda sözcükleri nahiflikle ele alır. Şiirlerinde kullandığı bu kendine has yumuşak üsluba, normal şartlarda ciddi yazılar türüne dâhil edebilecek olan deneme türü eserlerde pek rastlanmamakla birlikte bu durum Tenekeci’nin özgün yazı diline sahip olduğunu göstermektedir.

Tüfeksiz Hareketler: Kitabın ilk basımı 2010 yılında Profil Kitap tarafından yapılmıştır. Yüz elli iki sayfadan oluşan bu eserin içerisinde elli adet yazı bulunmaktadır.²³ İbrahim Tenekeci, kitabın tanıtım bülteninde, özlediği veya heves ettiği dünya ile içinde bulunduğu dünya arasında “dünya kadar fark” olduğunu söyleyerek bu eserinde okuyucularına hayat, hayatın amacını sorgulama ve bir iç savaş verme durumları ile sıkça karşılaşacaklarının ipuçlarını vermektedir.

Öbür Divan: Tenekeci’nin iki yüz seksen sayfadan oluşan *Öbür divan* adlı eseri en kapsamlı deneme kitabıdır ve seksen yazıdan oluşmaktadır. Eserin 2013 yılında ilk basımı yapılmıştır. Yazar, bu kitabında gazete yazılarını kitap hâline getirmenin zor olmasından fakat bu eserinde kendisinin klasik gazete yazılarındaki gibi gündemde olanları değil, gündemde olması gerekenleri dile getirdiğinden bahsetmiştir.²⁴ Tenekeci’nin bu eserinde dostluk, vefa, kardeşlik gibi manevi değerler üzerine inşa edildiği görülen yazılar dikkat çekmektedir.

Sürekli Kayıp: Bu eser ilk kez 2015 yılında Profil Kitap tarafından yayınlamıştır. Eser, Tenekeci’nin 2014-2015 yılları arasında yazdığı gazete yazıları derlemesinden oluşmaktadır. İçerisinde yüz on dört adet yazı bulunan eser, toplamda üç yüz doksan bir sayfadır. Tenekeci, *Sürekli Kayıp* isimindeki “kayıp” kelimesinden İslam Dünyası’nda baş gösteren nifak, kin, zulüm sebebiyle kaybedilen değerlere dikkat çekmektedir. Bu hasletlere karşı yazar, vatan, millet,

---

²² İbrahim Tenekeci, *Son Düzlük* (İstanbul: Profil Kitap, 2020).

²³ İbrahim Tenekeci, *Tüfeksiz Hareketler* (İstanbul: Profil Kitap, 2018).

²⁴ İbrahim Tenekeci, *Öbür Divan* (İstanbul: Profil Kitap, 2021).

kardeşlik, millet olma bilinci, dava şuuru gibi önemli unsurlar üzerinde durmuştur. Tarih ve medeniyet perspektifinde Türkiye topraklarını ve dilini yozlaştırmak isteyenlere karşı bir rehber görevi üstlenmiştir.²⁵

Geldik Sayılır: 2017 yılında Profil Kitap tarafından basılan eser, elli adet yazıdan ve yüz doksan yedi sayfadan oluşmaktadır.²⁶ İki ana bölüme ayrılan bu eserin ilk bölümü Tenekeci'nin gezi yazılarından derlenmiştir ve bu bölümde tabiat temasının üzerinde itinayla durulduğu görülmektedir. İkinci bölümde ise yazar yaşadığı güzel anılarına ve dostluk hikâyelerine yer vermiştir.

Tekrar Selam Ederim: Altmış sekiz adet yazıdan derlenen bu eser, toplamda iki yüz yedi sayfadır. Bu eser yazarın 2015 ile 2016 yılları arasında ülke gündemine dair ele aldığı yazıları kapsamaktadır. Her bir yazı, okuyucuyu söz konusu olayın yaşandığı günlere götürmektedir. Yazarın bu eseri ele almasındaki amacı "Bizler siyasetten değil, istikametten sorumluyuz. Kişiler ve kurumlar değişir, hakikatler değişmez" diyerek millet bilinci ve dava şuurunun gerçekliğini, buna karşın şahısların gelip geçici olduğunu vurgulamaktır.²⁷

Yüksek Kader: İbrahim Tenekeci'nin Eylül 2016 ile Eylül 2017 tarihleri arasındaki yazılarından derlenen bu eser iki yüz kırk altı sayfadan oluşmaktadır ve içerisinde yetmiş dokuz adet deneme vardır. Ülkenin ve toplumun gündemine değinilen bu eserde yazarın okuyucularında bir farkındalık oluşturmayı amaçlayarak bu yazıları kaleme aldığı düşünülmektedir.

Hak Sahipleri: Yazar, bir kısmı dergilerde bir kısmı ise gazetelerde yayınlanan yazılarını on iki yıl boyunca bir klasörde biriktirmiş ve bu yazılarından oluşturduğu *Hak Sahipleri* adlı eserini çıkarmıştır.²⁸ İlk baskısı 2023 yılında Muhit Yayınlarından çıkarılan eserde 41 adet yazıdan ve 134 sayfadan oluşmaktadır. "İsimler, Eserler ve Hatıralar" şeklinde alt başlık verilen kitabında yazar, hayatında iz bırakan şahsiyetlere, anılarına ve eserlere yer vererek bir anlamda okuyucularını hayatta yol gösterecek olan isimler ve eserlere bir araya getirmek istediğini düşündürmüştür.

---

²⁵ İbrahim Tenekeci, *Sürekli Kayıp* (İstanbul: Profil Kitap, 2015).

²⁶ İbrahim Tenekeci *Geldik Sayılır*, (İstanbul: Profil Kitap, 2021).

²⁷ İbrahim Tenekeci, *Tekrar Selam Ederim* (İstanbul: Profil Kitap, 2019).

²⁸ İbrahim Tenekeci, *Hak Sahipleri* (İstanbul: Muhit Kitap, 2023).

Yakın Şahitlik: Bu eser 26 Eylül 2018 ve 25 Eylül 2019 tarihleri arasında yayınlanan gazete yazılarından derlenen deneme türündeki bir eserdir.²⁹ 2021 yılında basımı yapılan eser, 70 adet köşe yazısından oluşmaktadır. Tenekeci bu eserinde toplumsal sorunlara değinmiş ve ülke gündemiyle ilgili gözlemlerini hem objektif hem eleştirel bir biçimde ele almıştır.

---

²⁹ İbrahim Tenekeci, *Yakın Şahitlik* (İstanbul, Muhit Kitap, 2021).

2. BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Din Nedir?

Dil âlimleri çoğunlukla din kelimesinin Arapça “**deyn**” kökünden mastar veya isim olduğunu görüşündedirler. Bu görüşte olanlara göre din kelimesi “örf, adet, durum, hüküm, ceza, karşılık, mükâfat” gibi anlamlara gelmektedir. Bazı oryantalistler ise din kelimesinin Eski Farsça dilinden “**daena**” kökünden geldiğini savunmuşlardır. Kuran’ı Kerimde geçen din kelimelerine bakıldığında ise “Zül, yönetme, yönetilme, itaat, hüküm, tevhid, tapınma, İslam, şeriat, hudut, adet, ceza, hesap, millet” anlamlarında kullanıldığı görülmektedir.³⁰

Diğer dinlerin kutsal dilinde din kavramının karşılığı olan kelimeler kök, kullanılış ve gelişme bakımından bazı özellikler taşır. Ancak bu kelimelerin hiçbirinin kutsal dilleri ve kitapları içinde İslam’daki din kavramı gibi semantik bir gelişme ve ifade gücüne sahip olmadığı görülmektedir.³¹

Dinin tanımı ile ilgili çok farklı görüşler ileri sürülmektedir. Yapılan her bir tanım dinin belli bir yönüne veya bazı yönlerine dayanmaktadır. Bazı din tanımlarında dinin bilgi boyutu ağır basmakta, konunun psikolojik cephesi ihmal edilmektedir. Bazı tanımlarda ise ahlak ve duygu konusu ön plana çıkmaktadır. Bazı teorisyenler dinin kültürel tarafına ağırlık vermekte, bazıları aşkın boyutunu öne çıkarmaktadır.³² Bu kadar farklı görüşlerin bulunmasının en büyük sebebi zihin ve düşünce yapılarının, karakter özelliklerinin, yaşanan dönemin ve çevre etkisinin kişiden kişiye farklılık arz etmesidir. Buna bağlı olarak teorisyenlerin üzerinde uzlaşma sağladığı bir tanımdan söz etmek mümkün değildir.

Örneğin İslam kelimcilerine göre din, Allah tarafından vahiy yolu ile ve peygamberleri aracılığı ile tebliğ edilen ve mensuplarını dünya ve ahirette mutluluğa ve kurtuluşa götüren inanç ve amellerden oluşmuş bir kurumdur.³³

Ahmet Hamdi Akseki’ye göre din, Allah tarafından vaz’ olunmuş bir kanundur. Bu kanun insanlara yaşamlarında mutlu olmanın yollarını gösteren, yaratılış gayelerini, dünyaya gelme sebeplerini öğreten, yaratıcıya nasıl ibadet edileceğini anlatan ve insanları hayırlı güzel işlere sevk eden bir kanundur.³⁴

Batı âleminde ise din kelimesinin karşılığı religion'dur. Bu kelime birleştirmek, bağlamak anlamına gelen Latince religere ve religare kelimelerinden gelmektedir. Eski Romalılarda

³⁰ Günay Tümer, “Din”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/312.

³¹ Tümer, “Din”, 9/314.

³² Mehmet Bayyigit (ed.) *Din Sosyolojisi* (İstanbul: Palet Yayınları, 2013), 87.

³³ Bayyigit, *Din Sosyolojisi*, 88.

³⁴ Ahmet Hamdi Akseki, *İslam Dini* (Ankara: Güzel Sanatlar Matbaası, 1969), 7.

kelime bazı fiilleri yapmak mecburiyeti yahut insanlar arasında birlik kuran rabita, manalarında kullanılmaktadır.³⁵

Psikanaliz ekolünün kurucusu olan Sigmund Freud, dini nevroz olarak nitelendirmektedir. Freud'a göre din, bastırılmış duygular yaşayan bir çocuğun babasından korkması gibi duygularla Tanrı'ya bağlanması ve ondan korkmasıdır. Dolayısıyla Freud'a göre din bir yanılısamadır.³⁶

Dini "religion" teriminin özgün kullanıma dayandıran Carl Gustav Jung, *Psikoloji ve Din* adlı eserinde din kelimesi ile bir itikadı-inancı kastetmediğini, ruhların, Tanrıların, yasaların, fikirlerin, ya da insanın kendi dünyasında candan hayran olup sevecek kadar anlamlı, güzel, büyük bulunduğu, ya da dikkate almaya yetecek kadar güçlü bulunduğu diğer faktörleri de kapsayan tüm güçlerden oluşan belirli bazı dinamik faktörlerin dikkatli şekilde gözetilip, bunlara uyulmasını kasteder.³⁷

Hümanist unsurlar taşıyan din tanımı yapan Erich Fromm³⁸ dini, bir grup tarafından paylaşılan ve o grubun bireylerine kendilerini adayabilecekleri bir hedef ve ortak bir davranış biçimi sunan bir sistem bütünü olarak değerlendirir.³⁹

Özetlemek gerekirse din, örgütlü inanç ve uygulamalar sistemi olarak görülmekte ve genellikle inançlarına ve uygulamalarına bağlılık ifade etmek için kullanılmıştır. Bu anlamda din, kişisel yaşam ve grup yaşamı için, insanların karşılıklı birbirlerini güçlendirmeleri ve aşkın olanla ilişki kurabilmeleri için rehberlik sunarak, insan yaşamında düzenlilik için duyulan ihtiyacı karşılayan kurumdur.⁴⁰

2.1.1. Dini oluşturan unsurlar

Din psikolojisinin araştırma konusu olarak dini oluşturan ögeler konusunda çeşitli sınıflandırmalar yapılabilir. Kültürel bir gerçeklik olarak din, bireylerin dışında da varlığını sürdürebilen nesnel bir olgudur. Bu bağlamda *Nesnel Bir Gerçeklik Olarak Dini Oluşturan Unsurlar* şunlardır: Dinî topluluk ve gelenek, dinî kurumlar, din dili, dinî şahıslar, dinî nesnel, dinî zaman ve mekânlar, dinî törenler.⁴¹

³⁵ Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982), 26.

³⁶ Sigmund Freud, *Bir Yanılısamının Geleceği*, çev. Aziz Yardımlı, (İstanbul: İdea Yayınları, 2000).

³⁷ Carl Gustav Jung, *Psikoloji ve Din*, çev. Raziye Karabey (İstanbul: Okyanus Yayınları, 2010), 8.

³⁸ Murat Yıldız, "Dindarlığın Tanımı ve Boyutları Üzerine Psikolojik Bir Çalışma", *Tabula Rasa Dergisi* 1/1(Ocak-Nisan 2001), 22.

³⁹ Erich Fromm, *Psikanaliz ve Din*, çev. Aydın Arıtan, (İstanbul: Arıtan Yayınevi,1996), 22.

⁴⁰ Zafer Cırhinoğlu, Üzeyir Ok, Fatma Gül Cırhinoğlu, *Dindarlık Ruh Sağlığı ve Modernite*, (Ankara: Nobel Yayınları 2013), 7.

⁴¹ Hayati Hökekleli, *Din Psikolojisine Giriş*, (İstanbul: Dem Yayınları, 2023), 31.

2.1.1.1. Dinî Topluluk ve Gelenek

İnsanın sosyal bir varlık olması hasebiyle dinin, öncelikle bireylerin ruh dünyasına ve anlam arayışlarına yönelik bir boyuta sahip olmasının yanında, tek tek bireyleri aşan, gruba ve topluma hitap eden sosyal ve kültürel bir boyutu da bulunmaktadır. Söz konusu dinî topluluklar, ortak normları, gelenekleri ve hedefleri paylaşırlar⁴² ve bireyleri maneviyat ve değer ekseninde birleştirme gücüne sahiptirler.⁴³

Bir dinî inanç veya dinî inancın farklı yorumları etrafında şekillenebilen bu topluluklar; İslam, Hristiyanlık, Yahudilik şeklinde dinlere göre ayrılacağı gibi; Hanefilik, Şafiiilik, Protestanlık, Katoliklik şeklinde mezheplere; Caferilik, Nakşilik, Mormonlar, Moonculuk⁴⁴ gibi kollara göre sınıflandırılabilirler.

Dinî topluluklara dâhil olmanın psikolojik açıdan pek çok sebebi olabilmektedir. Yapılan araştırmalara göre insanların dinî gruplara yönelmelerinin ardındaki psikolojik sebeplerin ilki ve belki de en kuvvetli olanı, maddî refahın artmasıyla birlikte manevi ihtiyaçların giderilmesinde yetersiz kalınması problemidir. Bununla beraber bireylerdeki hayata anlam katma isteği, belli bir misyon edinme ve aidiyet ihtiyacı dinî gruplar konusundaki en belirgin motivasyonlardan birkaçıdır.⁴⁵

2.1.1.2. Dinî Kurumlar

“Kurum” sözcüğü, “evlilik, aile, ortaklık, mülkiyet gibi köklü bir yapıyı içeren, genellikle devletle ilişkisi olan yapı veya birlik, müessese” anlamlarına gelmektedir.⁴⁶

Prof. Dr. Erkan Perşembe'ye göre kurumlar; kanunlar, örf, âdet, düşünce, inançlar, tüzük ve yönetmeliklerden kuvvet alınan, sosyo-kültürel yapının temel unsurlarından biri olarak birbirleriyle belli bir uyum ve yoğun bir ilişki içinde olan yapılardır. Dinî kurumlar ise din ve inançlar konusundaki faaliyetleri düzenlerler.⁴⁷

Dinî faaliyetleri düzenleyen kurumlar, her dinde farklı isimlendirmelere muhatap olmakla birlikte İslam'da Şeyhu'l-İslamlık, Müftülük, Diyanet İşleri Başkanlığı gibi, Hristiyanlıkta Papalık, Hahamlık, Patriklik gibi müessseleri örnek verebiliriz.⁴⁸

⁴² Bayyığit, *Din Sosyolojisi*, 277-279.

⁴³ Abdülbaki Kinsün, *Dinî Gruplar Sosyolojisi*, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8, (2016/2), 219.

⁴⁴ Hökelekli, *Din Psikolojisine Giriş*, 31.

⁴⁵ Yusuf Şevki Yavuz (ed.), *Beklenen Kurtarıcı İnanç*, (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2017), 284-285.

⁴⁶ *Güncel Türkçe Sözlük* “Kurum” (Erişim: 19 Aralık 2023).

⁴⁷ avys.omu, Erkan Perşembe, “Sosyal Kurumlar Ve Din”, (Erişim: 19 Aralık 2023).

⁴⁸ Hökelekli, *Din Psikolojisine Giriş*, 31.

2.1.1.3. Din Dili

Din dili ifadesine geçmeden önce bu iki kavramların önemi ve ortak noktaları üzerine odaklandığımızda, din ve dil unsurlarının, bir kimliği oluşturan en eski bileşenler arasında yer aldığına şahit oluruz. Dil sayesinde kendi kökleriyle sağlıklı bir ilişki kurabilen ve varlık dünyasını dil aracılığıyla içeriklendiren insan, kimlik vurgusunun sürekliliğini de dil üzerinden sağlamış olur. Bununla beraber din de tıpkı dil gibi, kimliğin içeriklendirilmesinde büyük ve önemli bir role sahiptir. Yaşamın anlamlandırılmasında, kozmosun değerlendirilmesinde din, güçlü bir açıklama sistemi, bir dayanak ve sığınak olarak görülmektedir. Bu özellikleri sebebiyle din, sosyolojiden psikolojiye, teolojiden felsefeye birçok alanda farklı bir dil temsili kullanmayı başarmıştır.⁴⁹

Din dili, dilin sürekli din ile veya dinî bir alan içinde kullanımınıdır.⁵⁰ Bunlar, Tanrı, Allah, peygamber, cennet, cehennem, helal haram, vahiy, kutsal/mübarek, melek, şeytan, oruç, namaz, hac, sadaka gibi kavramlar olabileceği gibi, günlük hayatta kullanılan “Allah’a ısmarladık”, “Allah razı olsun”, “Hızır gibi yetiştin”, “Maşallah”, “Estağfirullah”, “İnşallah”, tarzı din alanını niteleyen ifadeler de olabilmektedir.⁵¹ İnsanların dua için yöneldiklerinde Tanrı’ya seslendikleri isim; üzüntü, heyecan, mutluluk ve korku gibi duygularını dışa vurma esnasında verdikleri tepkiler gibi din diline ait söylemler, hayatlarına hangi dinin ne derece etki ettiğini açık bir şekilde gösteren gerçeklerdir.⁵²

Semavi dinlerin hâkim olduğu toplumlarda söz konusu dinin, daha geniş kitleleri muhatap alması sebebiyle, kendi dilinin ve söylemlerinin, sadece yaşadığı toplumda değil tüm dünyada yaygınlaşmasını kolaylaştırdığı görülmektedir. Arapça’nın Kuran dili olması hasebiyle, Türk toplumlarında, Arapça kaleme alınan her yazıya kudsiyet atfedilmesi buna örnektir. Bunun dışında, “Tanrı” denildiğinde, Müslüman bir bireyin zihninde Allah, Rabb, Hak, Halık, Mevla, Yaradan gibi birçok isim çağrışım yapabilmektedir. Bu örnekler, toplumların, inandıkları dinin dilinin, üzerlerindeki etkinlikleri ile birlikte hâkimiyetlerin ve bunun yanında kültürel zenginlik hangi alanda ilerleme katettiyse, o alandaki kavram çeşitliliğinin arttığını da göstermektedir.⁵³

Din dili aile ve kültür temelinde oluşabilen bir söylemler bütünüdür ve çocukluk dönemi bu açıdan önem arz etmektedir. Çocuklar ilk dinî kavram ve terimleri aile ortamında ebeveynlerinden duyarlar. Örneğin ülkemizde “inşallah, maşallah, cennet, cehennem, sevap, günah” gibi dinî kavramlar aile içerisinde sık kullanıldığında, ailedeki çocuklar bu kavramları çabucak zihinlerine yerleştirip, gerçek anlamlarını bilmeden dahi kullanabileceklerdir.

⁴⁹ Necdet Subaşı, Dil ve Din: Kimliğin Kadim Bileşenleri, *Docplayer* (Erişim: 19 Aralık 2023).

⁵⁰ Jeroen Darquennes, Wim Vandebussche, “Language And Religion As A Sociolinguistic Field Of Study: Some Introductory Notes”, *International Yearbook of European Sociolinguistics* 25/1, (January 2011), 6.

⁵¹ Hökelekli, *Din Psikolojisine Giriş*, 31.

⁵² Ali Yıldırım, “Din Dili Dinî Dil Ayrımı”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 11/1, (Yaz 2016), 326-327.

⁵³ Yıldırım, *Din Dili Dinî Dil Ayrımı*, 327.

Sonrasında okul, mahalle, çevre etkisi gibi araçlarla, oluşturdukları din dili zenginlik kazanacaktır. Böylece çocukluk döneminde bireyler, çevreleri ile olan iletişimleri sayesinde, kendilerine bir din dili oluşturmuş ve onu geliştirmiş olurlar.⁵⁴

2.1.1.4. Dinî Şahıslar

Herhangi bir din inancı temsil eden kişiler, dinî şahıslar olarak nitelendirilebilir. Peygamber, veli, imam, şeyh, pir, dede, mürşit; aziz, Papa, rahip; ilâhiyatçı, hoca⁵⁵ gibi kişiler bir dini temsil eden dinî şahsiyetlerdir.

Toplumdaki dinî anlayışın ve kültürün oluşmasında rol oynayan dinî şahsiyetler, peygamberler ve peygamberlerden sonra gelip söz konusu dinî öğretilerin günümüze kadar ulaşmasına aracı olan kişilerdir. Bu kişiler, sadece din anlayışı konusunda değil kültürel yaşam konusunda da tarih boyunca buldukları toplumda, etkili olmuşlardır. Hem yaşadıkları dönemde, hem de ölümlerinden sonra günümüze kadar miras olarak bıraktıkları etkileri, bir model hâline gelmiş ve insanlar hâlâ onların bıraktıkları mirasların etkisiyle sosyal yaşamlarını, aile hayatlarını, akrabalık ilişkilerini şekillendirmektedir.⁵⁶ Tüm bunlardan görülüyor ki, dinî şahıslar, insanları belli bir ideoloji etrafında, ortak bir amaç uğruna bir araya getirerek toplumsal bütünlüşmeyi sağlamanın yanında, bireylere kültürel yaşam ve dinî öğretiler anlamında rol model olup, bu şekilde toplumun din sistematüğini şekillendirmede etkili olan unsurlardan biridir.

2.1.1.5. Dinî Nesnelere

Kutsalın ifade edilmesinde bir araç olarak kullanılan sembollerin görünen ve görünmeyen kısımları olmakla birlikte görünen kısmı, sembolün somut olarak var olan kısmıdır. Bu sembollerden bazıları nesnelere aracılığıyla somut hâle gelmiş ve bu nesnelere sahip oldukları gündelik manalarının ötesinde dinî anlamlarla da bezenerek kutsalın ifade edilmesine yardımcı olmuşlardır. Bu dinî nesnelere, gündelik yaşamda kullanılan araç-gereçler olmakla birlikte, güneş, ay, yıldız gibi gök cisimleri veya dağ, taş, deniz, ağaç gibi tabiata ait unsurlar da olabilmektedir. Bu bağlamda duyu organları ile algılanabilen her şey dinî sembollerin görünen kısmını oluşturduğu söylenebilir.⁵⁷ Dinî nesnelere de söz konusu dinî sembollerin günlük yaşamda veya ibadetler, dinî törenler esnasında kullanılabilen objelerini temsil etmektedir.

“Mushaf, seccade, rahle, takke, sarık, cüppe, örtü, tespih; haç, ikon”⁵⁸ gibi kutsal sembol ve nesnelere, dinî nesnelere unsuruna örnek verebiliriz.

⁵⁴ Mehmet Emin Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım* (İstanbul, 2002, 15. Baskı, Timaş yayınları), 59.

⁵⁵ Hökeleklî, *Din Psikolojisine Giriş*, 31.

⁵⁶ Neoldu, “Dini Anlayış ve Kültürümüzün Oluşmasında Etkili Olan Şahsiyetler”, (Erişim: 20 Aralık 2023).

⁵⁷ Halit Ahmet Çiftçi, “Sinagogda Sembolik Değere Sahip Kutsal Nesnelere”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50/1 (2023), 120-124-134.

⁵⁸ Hökeleklî, *Din Psikolojisine Giriş*, 31.

2.1.1.6. Dinî Zaman ve Mekânlar

İnsan yaşamının çeşitli dönemlerine tanıklık eden mekânlar, mânâ bakımından içerisinde zengin bir dünya barındırır. Mekânlar, onu var eden toplumun sosyo-kültürel ve ekonomik yapısının, dinî inancının, zihin dünyasının ve estetik anlayışının izlerini taşıyan ve bir nevi o toplumun ayna görevini üstlenen yapıtaşlarıdır. Kutsalın dışavurumunun bir sembolü olarak anlamlandırılabilen dinî mekânların ise, toplum yapısından direkt olarak etkilenebilmesinin yanı sıra, insanın psiko-sosyal dünyası üzerinde de güçlü etkiler bıraktığı bilinen bir gerçektir. Bu bağlamda dinî mekânların, o dine mensup olan insanın psikolojisinde pozitif anlamda etki bıraktığı ve ruh dünyasına olumlu katkılar sağladığı varsayılabilir.⁵⁹

Tıpkı dinî mekânların olduğu gibi bazı zamanların da diğer zamanlardan ayrıştığı, kutsalın tezahürü konusunda diğerlerine nazaran ön plana çıktığı görülmektedir. Buna göre, zamanı da mekân gibi anlamlı kılan kişiler, kişilerin ve toplumun yüklediği anlamlar, inançlar ve meydana gelen olaylardır. Söz konusu zamanlar, içinde vuku bulan bu olaylar ve inançlar sebebiyle, yani kutsalın çeşitli şekillerde tezahürü sayesinde sıradan zamanlardan ayrışır ve kutsallık kazanır. Kutsal zamanların en önemli özelliği, tersine dönebilir bir zaman kavramı olmasıdır. Yani kutsal zamanlar ilk yaşandığı gibi yıllar sonra da içinde bulunulan anda yaşanabilme özelliğine sahiptir. Örneğin Müslümanlar için Kadir Gecesi, Kuran-ı Kerim'in indirildiği ve bin gecedен daha hayırlı olan gece olarak kabul edilir. Bu sebeple her sene Kadir gecesinde Müslümanlar, o geceki olayın zamanına geri dönüp, duygusal ve zihinsel olarak o zaman ile bütünleşirler.⁶⁰ Bu durum, bir zaman dilimini kutsallaştıran ve dinî zaman olarak kabul edilmesini sağlayan en önemli özelliktir.

Dinî zamanlara; Kadir Gecesi, Ramazan ve Kurban Bayramı, Cuma, muharrem ayı gibi Müslümanlarca kutsal sayılan zamanlar, dinî mekânlara ise, Mekke-Medine, Kâbe, Mescid-i Aksâ gibi söz konusu dine mensup kimselerce kutsal kabul edilen mekânlar veya cami, mescit, tekke, türbe, cem evi, kilise, havra gibi ibadet mekânları örnek verilebilir.⁶¹

2.1.1.7. Dinî Törenler

En eski çağlardan beri topluluklarda çeşitli tapınma, eğlenme, anma gibi hususlardan dolayı birtakım etkinlikler yapıldığı bilinmektedir. Bu etkinlikler tarihin belli dönemlerinde ayin, tören, anma, şenlik, milli bayram gibi isimler altında uygulanmaya devam etmiştir. Bayramlar

⁵⁹ Selahattin Yakut, Abdulkadir Dündar, "Mekânın Ruhu: Dinî Mekânların Psikolojik Dili", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13/73 (Ekim 2020), 1114-1115.

⁶⁰ Ömer Faruk Yavuz, "Kur'an'da Kutsal Mekân, Zaman ve Eşya Kavramlarının Sembolik Değeri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2006), 397-398.

⁶¹ Hökelekli, *Din Psikolojisine Giriş*, 31.

ve dinî törenler de o dinin mensupları tarafından benimsenen ve zamanı geldiğinde topluluk hâlinde kutlanabilen adetlerdendir.⁶²

Dinî törenler, toplumun dinî hayatını tanımlamaya yarayan unsurlardan biridir. Her dinî geleneğin kendi kurallarına göre şekillenen bu davranışlar, o dine ait kutsal metinlerin okunması, cemaatle namaz kılınması, kutsal mekânların ziyareti edilmesi, kutsal bir olayı anmak için yapılan âyin, tören, merasim; dua, zikir, kurban gibi bir arada yapılan pek çok etkinliği kapsamaktadır. Dinî törenler, toplumun dinî inançlarını, inancın günlük yaşam içindeki tezahürlerini, kutsala dair anlayışlarını, dinî ve manevi değerleri, sosyal rolleri ve toplumdaki hiyerarşik düzeni, kişiler arası iletişim şekillerini,⁶³ ortaya koyan, kısaca toplumun yaşam tarzını betimleyen örneklendirmelerdir.

Müslüman ailelerde, yeni doğan çocuğun kulağına ezan okunması, özel ve önemli günlerde mevlit töreni yapılması; Hristiyan ailelerde ise yeni doğan bebeğin vaftiz edilmesi, kutsama, günah çıkarma gibi ritüeller, dinî törenlerin diğer örneklerindedir. Dinî törenlerin önemli özelliklerinde biri, inanılan kutsal ve ilahi varlığa teslimiyeti ve itaati simgelemesi, bireyi yaratıcıyla yakın olmaya, rızasını kazanıp öfkesinden korunmaya imkân sağlamasıdır.⁶⁴ Bunun dışında, uygulanış şekli her topluma ve kültüre göre değişiklik gösterebilmekle birlikte, toplumu birleştirici ve dini-manevi duyguları harekete geçiren etkisi de dinî törenlerin özelliklerindedir.

2.2. Değer Nedir?

Her toplumda, çoğunluk tarafından benimsenen o topluma has olan ortak kavramlar ve etik ilkeler bulunmaktadır. Bu kavram ve ilkeler o topluma ait değerler olarak nitelendirilebilmektedir. Değerlerin, insanların bir arada yaşamasını sağlayan ve toplumu oluşturan temel yapıtaşlarından olduğu bilinir. Kişi bu değerleri geldiği aileden, çevreden ve yaşadığı sosyal ortamdan öğrenmektedir. Sosyal öğrenme yolu ile sistemleşen; algıları ve davranışları şekillendirici gücü olan değerler, psikoloji, sosyoloji, felsefe, ilahiyat gibi pek çok bilim alanının ilgilendiği bir konu olduğundan dolayı birbirinden farklı tanımlamalar ve sınıflandırmalar yapılmaktadır.

Latince kıymetli olmak, güçlü olmak anlamına gelen “valare” kökünden türetilen değer kavramı sosyal bilim alanına ilk defa Florian Znaniecki tarafından kazandırılmıştır.⁶⁵

⁶² Nuran Acar, Dinî ve Milli Törenlerin Törensel Coşku Perspektifinde İncelenmesi, *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/5, (Nisan 2015), 65.

⁶³ Rabia Bahar Akarpınar, “Mevlid Törenlerinin Yapısı”, *Türkbilig / Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 7/12 (Aralık 2006), 38.

⁶⁴ Hökelekli, *Din Psikolojisine Giriş*, 53.

⁶⁵ Nuri Bilgin, *Sosyal Psikolojide Yöntem ve Pratik Çalışmalar*, (İstanbul: Sistem Yayınları, 1995), 83.

Hilmi Ziya Ülken'in ifadesiyle "aklı aşan varlığın akıl ile ifadesi"⁶⁶ olan değer olgusu, davranışlara rehberlik eden ilkeler ve temel inanışlar, eylemlerin iyi veya istenilen olarak nitelendirildiği ölçütlerdir.⁶⁷ Gordon Willard Allport'a göre ise bedensel ve ruhsal ihtiyaçlardan kaynaklanan ve bireye tatmin veya anlam sağlayan herhangi bir şey "değer" olarak isimlendirilmektedir.⁶⁸

Joseph Fichter'in "kültür ve topluma anlam ve önem veren ölçütler" olarak tanımladığı değerler; herhangi bir kişinin yargısına bağlı değillerdir. Fichter'e göre değerler, kişilerden ne istendiğini, onlara neyin yasaklanmış olduğunu, neyin sonucunda ödüllendirilip neyin sonucunda cezalandırılacaklarını belirleyen bir sistemdir. Dolayısıyla hiçbir değer ile bağlılığı olmayan bir toplum, en güçlü sosyal kontrol aracını yitirmiş demektir.⁶⁹

Erol Güngör'e göre bir şeyin arzu edilebilir olup olmadığı ile ilgili inançlar anlamına gelen değerler; bir kimsenin çeşitli insanları, insanlara ait nitelikleri, istek ve niyetleri, davranışları değerlendirirken başvurduğu kriterlerdir. Güngör, kişilerin davranışlarına yön veren etkisi olması bakımından psikoloji bilminde değer kavramına ayrı bir önem atfetmiştir.⁷⁰

Shalom H. Schwartz değer kavramını; arzu edilen, kişilerin hayatlarında kılavuzluk görevi üstlenen, önemi ve derecesi birbirinden farklı olan durum ötesi hedefler olarak tanımlamaktadır. Değerler, bireylerin kendilerini, diğer insanları ve gerçekleşen olayları nitelendirmek, eylemlerini seçmek ve meşrulaştırmak için kullandıkları ölçütlerdir.⁷¹ Buna göre değerlerin, kişinin hem benliğini hem de toplum ile olan ilişkisini şekillendiren yönergeler olduğu söylenebilir.

Değerler ile çeşitli araştırmalar yapılmış olmasına rağmen her araştırmacının kendi bakış açısına göre ilişkilendirmesi sebebiyle değerlerin hangi kavramlarla ilgili olduğu, hangi unsurları içerdiği bilgisine net olarak ulaşılamamıştır. Çeşitli değer tanımlarında değerler ile ilişkisi en sık vurgulanan unsurlar, inanç, eğilimler, normatif standartlar ve amaçlardır.⁷²

2.2.1. Değerlerin sınıflandırılması

Farklı sınıflandırmalar olmakla birlikte psikoloji bilminde değerlerin sınıflandırılması genellikle altı grup hâlinde yapılmıştır. Bunun temelini ise yaptığı çalışma ile değer testini 1928 tarihinde ilk kez kullanan bilim adamı Eduard Spranger atmıştır. Bu çalışmada deneklerden

⁶⁶ Hilmi Ziya Ülken, *Bilgi ve Değer*, (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2016,), 25.

⁶⁷ J. Mark Halstead- J. Monica Taylor, "Learning And Teaching About Values: A Review Of Recent Research", *Cambridge Journal of Education* 30/2 (2000), 169.

⁶⁸ Gordon Willard Allport, *The Individual and his religion*. (New York: The Macmillan Company, 1965), 13.

⁶⁹ Joseph Fichter, *Sosyoloji Nedir*, çev. Nilgün Çelebi, (Ankara: Anı Yayınları, 2009,) 171.

⁷⁰ Erol Güngör, *Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2000), 27-28.

⁷¹ Shaloom H. Schwartz, "Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries", *Advances in Experimental Social Psychology* 25 (1992), 1.

⁷² Ali Ulvi Mehmedoğlu, "Din, Dindarlık Ve Değerler". *İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 1/2 (2013), 175.

her biri kendinde hâkim olan değere ve baskın gelen karakter tipine göre ayrılmış ve bu çalışma sonunda Spranger, değerleri; teorik, ekonomik, estetik, politik, toplumsal ve dinî değerler olmak üzere altı temel başlık hâlinde sınıflandırmıştır.⁷³ 1931’de ise Spranger’ın değerler ile ilgili atmış olduğu bu adım sonrasında; Gordon Allport, Philip Ewart Vernon tarafından yayınlanan ve 1970’de ikisi ve Lindzey tarafından tekrar gözden geçirilerek yayınlanan *Study of Values* isimli çalışma,⁷⁴ konunun ileriki zamanlarda daha geniş kapsamda ele alınmasına zemin hazırlamıştır.

Schwartz ise temel insan değerleri teorisinde değer türlerini, “Güç, başarı, yaşamdan haz duyma, uyarım, öz yönelim, evrensellik, iyilikseverlik, geleneksellik, uyum ve güvenlik” olmak üzere 10 farklı sınıfa ayırmıştır. Temel insan değerleri teorisine göre güç ve başarı değerleri sosyal statü ve otorite sahibi olup üstünlük kurmayı; yaşamdan haz duyma ve uyarım değerleri cesur olma, meydan okuma ve hayattan keyif alabilecek dinamikte olmayı; öz yönelim değeri, bağımsız düşünebilme ve öz irade sahibi olmayı ifade etmektedir. Evrensellik ve iyilikseverlik değerleri, çevreye ve insanlara karşı duyarlı ve hoşgörülü olma, dürüst olma ve sözüne sadık kalma, affedici olma gibi erdemleri içerisinde barındırmaktadır. Geleneksellik değeri, kültüre ait normlara saygı gösterme, herhangi bir dine inanma ve bağlılık gösterme gibi özellikleri temsil ederken uyum ve güvenlik değerleri ise insanlara ve doğaya karşı nazik olma, kendi güvenliğini ve çevresindeki insanların güvenliğini önemseme, toplum huzurunu bozacak davranışlardan kaçınma gibi özellikleri ifade etmektedir.⁷⁵

Hilmi Ziya Ülken, değerleri; içkin değerler, aşkın değerler ve normatif değerler olmak üzere üç gruba ayırmıştır. İçkin değerler, teknik, sanat ve bilgi değerlerini içerisine alırken, aşkın değerler ahlaki ve dinî olan değerleri kapsamaktadır. Ülken aynı zamanda içkin değerleri vesile (araç), aşkın değerleri ise esas olan (amaç) şeklinde nitelendirmiştir. Üçüncü gruptaki normatif değerler ise mahiyeti itibarıyla değer değillerdir ancak bütün değerlerin ölçüleridir. Hakikat, adalet ve fayda, değerlerin karşılaştırılmasındaki bu ölçülerdir.⁷⁶

Filozof Takiyettin Mengüşoğlu ise değerleri “yüksek değerler” ve “vasıta (araç) değerler” olarak iki temel kategoriye ayırmıştır. Buna göre yüksek değerler din, inanç, manevi değerler, milli değerler ahlaki değerler, idealler, dürüst olma, sözünde durma, dostluk, vefa, sabır, sevgi, saygı gibi kıymetleri temsil ederken vasıta değerler, fayda ve menfaat alanını temsil ederek içerisinde her türlü maddi değerleri, makam ve mevki tutkusu, hırs gibi özellikleri barındırmaktadır.⁷⁷

---

⁷³ Eduard Spranger, *Types of Men: The Psychology and Ethics of Personality* (New York: Hafner Publishing Company, 1928), 109-210.

⁷⁴ Bk. Gordon Willard Allport & Philip Ewart Vernon, *Study of Values: Manual*, (Boston, MA: Houghton Mifflin, 1931); Gordon Willard Allport & Philip Ewart Vernon & Gardner Lindzey, *Study of Values* (Revised 3rd ed.), (Chicago: Riverside Publishing, 1970).

⁷⁵ Shalom H. Schwartz, “Are There Universal Aspects in the Structure and Contents of Human Values”, *Journal of Social Issues* 50/4 (April 2010), 24-25.

⁷⁶ Hilmi Ziya Ülken, *Bilgi ve Değer*, 367.

⁷⁷ Takiyettin Mengüşoğlu, *Felsefeye Giriş*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2008), 283.

Milton Rokeach ve arkadaşları ise uzun yıllar boyunca üzerinde çalıştıkları araştırma neticesinde değerlerin, kişinin içinde bulunduğu kültür yapısı, sosyal ve ekonomik durum, sahip olduğu imkânlar ve karakter farklılıkları gibi etkenlere bağlı olarak değişkenlik gösterebildiğine vurgu yapmışlardır. Bu çalışma sonucunda değerler; amaç değerler ve araç değerler şeklinde ikiye ayrılmıştır. Amaç değerler kişisel ve sosyal değerlerden oluşmuş, arzu edilen hedeflerdir. Dünya barışı, özgür irade sahibi olma, dinî olgunluk, rahat bir hayat sürebilme, aile güvenliği, eşitlik, mutluluk, iç huzur gibi özellikler amaç değerler arasında yer almaktadır. Tercih edilen davranışları ifade eden araç değerler ise ahlaki değerlerden oluşmaktadır. Cesaret, yardımsever olma, dürüst olma, nazik davranma, sorumluluk sahibi olma, neşeli olma gibi özellikler ise Rokeach'ın araç değerler kategorisi içerisinde sayılabilmektedir.⁷⁸

Eylemsel ve işlevsel değerler ise hoş-hoş değil, hayati değerler, manevi değerler ve kutsal değerler şeklinde sınıflandırılmaktadır.⁷⁹

Hoş-Hoş Değil: Sevinmek, üzölmek gibi hâlleriyle kişiye ait duyguları temsil etmektedir.

Hayati Değerler: Sağlık, hastalık, ölüm, yaş, yorgunluk, gürbüz ve cılız, asil ve bayağı gibi değerler bu kısma aittirler.

Manevi değerler: Vücuttan ve çevreden ayrı, müstakil bir alana hâkim olan manevi değerler, diğer değerlerden daha üstündürler. Bu sebeple diğer değerlerin manevi değerler uğruna feda edilmesi gerekmektedir. Bu değerler, sevmek, nefret etmek, tercih etmek, gibi manevi fiillerle kavranabilmektedirler. Ayrıca vatan ve millet sevgisi, ülke bütünlüğü için fedakârlık gösterme, bayrak sevgisi, insana ve yaratılmış varlıklar olan sevgi gibi diğer tüm değerler de manevi değerler ile iç içedirler.

Kutsal değerler: Aşkın bir alanı temsil eden kutsal değerler, değerler hiyerarşisinde en yüksek mertebededir. Kutsal değerlerin yanında diğer değerler sembol görevini üstlenmişlerdir. İnanç, itikat, ruhi hâller, tapınma ve huşu kutsal değerlere örnek verilebilmektedir.

Yapılan tüm tasniflere bakıldığında; insan yaratılış gereği ile ruh ve bedenden oluşan çift yönlü bir varlıktır. Yeme, içme, uyuma gibi bedeni besleyen, olgunlaştıran maddi unsurlar olduğu gibi ruhu besleyen ve varlığını sürdürmesini sağlayan manevi unsurlar da bulunmaktadır. Din, vatan ve millet sevgisi, paylaşma, saygı, sevgi, sabır, vefa, sadakat, dürüstlük gibi manevi değerler bu unsurların başında yer almaktadır. Manevi değerler kişiler arasındaki ilişkileri sevgi ve saygı temeliyle güçlendirerek sağlıklı ve huzurlu bir toplumun oluşmasına ve bu durumun istikrarını korumasına zemin hazırlamaktadır.

Bu çalışmada manevi değerler baz alınarak araştırma kapsamında sunulacaktır.

⁷⁸ Milton Rokeach, *The Nature Of Human Values*, (New York: The Free Press, 1973), 28.

⁷⁹ Murtaza Korlaelçi, "Küreselleşme Karşısında Manevi Değerlerimiz", *Felsefe Dünyası* 1/41 (2005), 93-94.

2.2.2. Manevi değerler

Manevi değerler konusuna geçmeden önce manevi sözcüğünün anlamını ele almak konunun daha iyi anlaşılması açısından faydalı olacaktır. Sözlükte; “görülmeyen, duyularla sezilebilen, ruhani, tinsel, maddi karşıtı”⁸⁰ anlamlarına gelen “manevi” kelimesi Arapça kökenli olup mana kelimesinden türetilmiştir. Mana ise anlatılmak istenen şey, bir maksadı ifade etmek için kullanılan sözcükler ve cümleler olarak tanımlanabilmektedir.⁸¹

Sosyal bilimlerde manevi sözcüğü ile yakın anlamlarda kullanılan maneviyat kavramı ise maddi olmayan manevi şeyler, yürek gücü, moral anlamlarına gelmektedir.⁸² Kişilere, hayatta karşılaşılacak çeşitli sorunlarla baş etme yöntemi sunan maneviyat aynı zamanda bireyin kişisel değerlerini fark etmesi ve kişiye dünya görüşü oluşturması açısından fayda sağlamaktadır.⁸³

Buradan yola çıkarak manevi değerler için; soyut ve ruhani olan, maddi olmayan, duygu ve düşüncelerde barınan değerlerdir denilebilir. Çalışmanın bundan sonraki kısımlarında değer kavramı, manevi değerler kastedilerek ele alınacaktır.

Değerlerin her biri duygu, düşünce ve davranış boyutlarından oluşmaktadır. Bir kavrama kıymet verip onu doğru kabul etmek, aynı zamanda ona duygu yüklemeyi ve duygusal anlamda da kabullenmeyi gerektirir. Devamında ise bu duygular kişilik hâline gelir ve düşünceleri yönetmeye başlar. Bu düşüncelerin sınırları çizilerek oluşturulan kavramlar ise “erdem” olarak kabul edilmektedir. Erdemler aynı zamanda “koruyucu ruh sağlığı değerleri” olarak ifade edilebilmektedir.⁸⁴

Söz konusu olan erdemler, çeşitli kültür ve dinlerde farklı boyutlarda dikkate alınsa bile insan beyninde erdemlerin ve değerlerin temelini oluşturan iki çeşit duygu bulunmaktadır. Bunlar, iyiliğe yönelmek ve kötülüğe meyletmektir. İnsan yaşamının doğru bir şekilde devam edebilmesi için bu iki istek arasında denge kurmayı başarmak gerekmektedir. Ruh sağlığını koruyabilmek ve değerlerin hayata olumlu anlamda katkısı bu dengenin sağlanması ile mümkündür.⁸⁵

Değerlerin, bireyin ruh sağlığı ve sosyal yaşamı üzerindeki etkisi kaçınılmazdır. Değerlerini bilen ve onlara sahip çıkan bireyler, iç huzurunu bulmuş ve bu huzuru çevresine yayan kişilerdir. Bu sayede erdem sahibi kişilerin sosyal yaşama uyum sağlamaları ve sevilen, sayılan bir birey olmaları kolaylaşmış olmaktadır.

⁸⁰ Güncel Türkçe Sözlük, “Manevi” (Erişim 22 Temmuz 2022).

⁸¹ Nuri Kahveci, “Lafız Mana İlişkisi Bağlamında İşaretin Delaleti”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 14 (2009), 186.

⁸² Güncel Türkçe Sözlük, “Manevi”.

⁸³ Meltem Erişen-Sibel Karaca Sivrikaya, “Manevi Bakım ve Hemşirelik”, *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6/3 (2017), 85.

⁸⁴ Nevzat Tarhan, *Değerler Psikolojisi ve İnsan*, (İstanbul: Timaş yayınları, 2011), 20-21.

⁸⁵ Tarhan, “Değerler Ruh Sağlığını Koruyor”, (Üsküdar Haber Ajansı, Röportaj, 7 Ekim 2016).

Günümüzde bireyselleşme ve materyalizm gibi akımların etkisiyle din, maneviyat gibi değerlerin etkisi azaltılmaya, metalar ön plana çıkarılmaya ve maddeye verilen önem arttırılmaya çalışılmaktadır. Uzun vadeli amaçlar doğrultusunda yapılmaya çalışılan ya da sekülerleşen dünyanın doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan manevi anlamdaki bu yozlaşmalardan kurtulmanın yolunun manevi değerlere sahip çıkmak olduğu söylenebilir. Manevi değerlerine tutunan bir toplumun, her türlü sarsıcı etkiye karşı sağlam bir duruş sergileyen, kendi huzur ve refahını koruyabilmekle beraber konfor alanını arttırabilen bir mekanizmaya sahip olduğu bilinmektedir.

2.3. Şiir Nedir?

En geniş tanımı ile bir edebiyat türü⁸⁶ olan şiir, sözlük anlamı itibariyle, “zengin sembollerle, ritimli sözlerle, seslerin uyumlu bir şekilde kullanılması sonucu ortaya çıkan, hece ve durak bakımından denk ve kendi başına bir bütün olan anlatım biçimi”⁸⁷ demektir.

Şiiri şiir yapan temel unsurları duygu, his, hayal, ilham, vezin-kafiye ve lafız-mâna ilişkisi, kasıt ve niyet şeklinde sıralayabiliriz. Kasıt ve niyet olmadan vezin ve kafiyeli olarak söylenmiş sözler şiir değildirler.⁸⁸

Şiir dilinin, günlük dilin bazı kelimelerle süslenmiş şekli denilebilecek kadar basit bir tanımı da olmamalıdır. Şiir dili, şair duygularını satırlara döktüğünde duyguları ile kelime arasında oluşan gerilimden doğan, kendine özgü bir dildir. Her şiirin bir konusu olduğu gerçeği doğrudur fakat şiirde önemli olan konu değil, konunun işleniş biçimidir. Şiir dili, içerisinde günlük dilin kaldıramayacağı şekilde anlam zenginliği ve ahenk yoğunluğu barındırmasıyla kendi özgünlüğünü oluşturur.⁸⁹

Şiir, dinî ritüellerle ve müzikle olan ilgisi sebebiyle bütün uygarlıklarda en kadim edebiyat türü olarak kabul edilir. Çünkü şiir hayalin, nesir (düz yazı) düşüncelerin ürünüdür. İnsanın psikolojik yapısında ise hayal, düşünceden önce gelmektedir.⁹⁰ Bu sebeple şiir, bireyin duygularını ifade edebilmesinde kuvvetli bir araç rolü üstlenmektedir.

Bireyin psikoterapi sürecinde de, güçlü bir ifade aracı olması hasebiyle şiirden yararlandığına dair çeşitli çalışmalar mevcuttur. Örneğin Mazza, şiirin daha çok terapötik ilişkiyi kurmak veya geliştirmek için kullanıldığını ve böylece danışanın kendini daha rahat açtığını, duygu ve düşüncelerini daha rahat ifade ettiğini söylemektedir. Yurtdışında yapılan çalışmalara

⁸⁶ Necat Birinci, “Şiirin Dünyası”, *Aydın Türklük Dergisi*, 1/1, (2015), 16.

⁸⁷ *Güncel Türkçe Sözlük*, “Şiir” (Erişim 13 Aralık 2023).

⁸⁸ İsmail Durmuş, “Şiir”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 13 Aralık 2023).

⁸⁹ Birinci, *Şiirin Dünyası*, 19.

⁹⁰ Durmuş, “Şiir”.

bakıldığında da psikolojik danışmada şiirin birçok farklı sorun alanlarına yönelik etkili bir şekilde kullanıldığı görülmektedir.⁹¹

2.3.1. Şiir ve edebiyatın din ile ilişkisi

Şiir sanatı, uygarlık tarihinin neredeyse her döneminde insanlığın ilgi ve alaka içinde olduğu bir tür olmuştur.⁹² İnsanlar duygu ve düşüncelerini, sevinçlerini, öfkelerini, belki de aleni bir şekilde dile getirmekten çekindiklerini, vecizli sözler vasıtasıyla sunmayı tercih etmişlerdir.

İnsanlık tarihinin başlangıcından bu yana varlığını koruyan sosyolojik bir olgu olan din, insanların varoluşlarını anlamlandırmaya çalıştıkları edebi metinleri, kuvvetli biçimde etkilemiş ve yaygınlık kazanabilmek için edebiyatın işlevsel yönünden yararlanmıştır. Aynı şekilde edebi metinlerin de bu süreçte, dinin birçok yönünden beslenerek yaratıcı potansiyellerini artırdığı tarihsel bir gerçektir.⁹³ Semavi dinlerin doğuşuyla ise genel olarak edebiyatın dinle ve dinin edebiyatla olan ilişkisi daha da kuvvetlenerek varlığını sürdürmeye devam etmiştir.⁹⁴

Robert Barth'a göre din ile şiir, hiçbir zaman tam bir özdeşlikleri iddia edilmese de yüzyıllar boyu birbirini karşılıklı olarak etkileyen iki unsur olmuştur. Hiç kimse din ve şiirin tam bir birliğini iddia edememiştir fakat onlar arasındaki ilişki sıkça doğrulanmış, hatta bir yandan da yeni şiir teorileri de ortaya atılmıştır. Barth'a göre bazı şiirler ise açık bir şekilde dinîdir, yani ilahi olanı, kutsalı temsil etmektedir.⁹⁵

Şiirin İslam dinindeki kullanım alanlarını öğrenebilmek için Hz. Peygamber'in konuyla ilgili uygulamalarını incelemek faydalı olacaktır. Hz. Muhammed'in şiir ile ilgili uygulamalarını incelemek şiirin İslamiyet ile ilişkisini anlayabilmek açısından önem arz etmektedir.

Şiir sanatı, Hz. Muhammed'in gönderildiği dönemde Mekke toplumunda zirve noktasına ulaşmıştır. Mekke'de şiir yarışmaları düzenlenmiş ve en çok beğeni toplayan şiirler Kâbe'nin duvarına asılmıştır. Böylelikle insanlar arasında şiirin ve şairlerin şöhreti ve önemi toplumda gündün güne yayılmıştır.⁹⁶ Hatta bazı şiir türlerinin deve çobanlarının ve savaşçıların ezgilerinden doğduğu da kabul edilen görüşlerdendir. Bebeklere okunan ninniler, bir ölünün arkasından yakılan ağıtlar, yaratıcıya, onun veli kullarına ve peygamberine söylenen ilahi gibi türler müzikal şiirin birer parçasıdır.⁹⁷

⁹¹ Ersun Çıplak, Meral Atıcı, "Grupla Psikolojik Danışmada Şiir Kullanımının Üniversite Öğrencilerinin Empati ve Duygu Farkındalığı Düzeylerine Etkisi", *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 6/45 (Ocak 2016), 117.

⁹² Osman Nedim Yektar, "Hadis Rivayetleri Ve Hz. Peygamber'in Şiire Bakışı", *Ekev Akademi Dergisi*, 20/6 (Kış 2016), 406.

⁹³ Zafer Demir, "Sosyolojik Açıdan Edebiyat ve Din", *Uluslararası Toplum Ve Kültür Çalışmaları Dergisi* 1 (2018), 13.

⁹⁴ Demir, "Sosyolojik Açıdan Edebiyat ve Din", 18.

⁹⁵ J. Robert Barth, "Şiir ve Din", çev. Âdem Çalışkan, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3/3 (2003), 225.

⁹⁶ Yektar, "Hadis Rivayetleri ve Hz. Peygamber'in Şiire Bakışı", 406.

⁹⁷ Durmuş, "Şiir".

Asr-ı saadette bazı şair sahabiler de yazdığı ve söylediği şiirlerle gündeme gelmiş ve bu şiirler de hadis kitaplarındaki rivayetlerde yerini almıştır.⁹⁸ Asr-ı saadet döneminde şiirlerin yazılma sebeplerine değinildiğinde sevinç, mutluluk, öfke, korku gibi bazı duyguları harekete geçmesi neticesinde bu şiirlerin yazıldığı ve şair sahabilerin bu duygular sonucunda dizelerini sıraladıkları görülür.⁹⁹

Çeşitli hadislere bakıldığında Hz. Peygamber'in şairlere veya şiir okuyan sahabilere karşı çıkmadığı, aksine şiir söyleme kabiliyetlerini devam edip geliştirmelerine müsaade ettiği görülmüştür. Fakat bu müsaade etmenin ince bir ayrımı olduğu da görülmektedir. Hz. Peygamber, cihadın sadece kılıçla değil sözle de gerçekleştirilebileceğini söyleyerek, bu yeteneklerini İslâm'ın yayılması için kullanmalarını sahabilerden istemiş ve cihadın bu türünün en makbullerden olduğunu söyleyerek şairlere bu konuda moral ve destek vermiştir.¹⁰⁰

İslâm Edebiyatı'nda da şiir, Müslüman toplumlarca meşgul olunan bir sanat türü olarak yerini almıştır. Kaside, gazel, naat, methiye gibi şiire dayalı sanat eserleri de İslam edebiyatının tarihi seyri içerisinde sıkça kaleme alınan türlerdir.¹⁰¹

Türkler de gerek İslamiyet öncesi gerek sonrasında, mensup oldukları dini yaymada olduğu gibi, onu toplumsal hayatlarında yaşama konusunda da ayin, şöen ve törenlerinde edebiyata, özellikle de şiir türüne başvurmuşlardır. Türk yurdu tarih boyunca Yunus Emre, Hacı Bayram Veli, Şeyyad Hamza, Ahmet Fakih gibi birçok kıymetli şairlere mesken olmuştur. Bu noktada özellikle Yunus Emre'ye ayrı bir parantez açmak gerekir ki, yaşadığı dönem boyunca Yunus Emre, mesnevi ve ilahî tarzda kaleme aldığı şiirler vasıtasıyla, bütün gayreti ve çabasını İslam ahlakını yaymak için harcamış ve İslam dini o dönem boyunca en yalın, en çarpıcı biçimde Yunus Emre'nin satırlarında dile gelmiştir.¹⁰²

Kısaca Hz Peygamberin sünnetine ve sonraki dönem Müslüman yurtlarındaki uygulamalara bakarak içerisinde İslam inancına ters, şirke ve isyana denk düşen sözler barındırmadığı ve içinde Allah ve Peygamber sevgisi olduğu sürece, şiir sanatını icra etmekte her hangi bir sakınca görülmediği söylenebilir. Bu veriler şiir ve edebiyatın din ile olan ilişkisinin uzun bir geçmişe dayandığını ve şiir ile edebiyatın dinî ve manevi öğeleri aktarım gücüne sahip olduğunu göstermektedir.

---

⁹⁸ Yektar, "Hadîs Rivayetleri ve Hz. Peygamber'in Şiire Bakışı", 406.

⁹⁹ Durmuş, "Şiir".

¹⁰⁰ Yektar, "Hadîs Rivayetleri ve Hz. Peygamber'in Şiire Bakışı", 428-429.

¹⁰¹ Yektar, "Hadîs Rivayetleri ve Hz. Peygamber'in Şiire Bakışı", 406.

¹⁰² Demir, "Sosyolojik Açıdan Edebiyat ve Din", 17-18.

3. BÖLÜM

İBRAHİM TENEKECİ'NİN ŞİİRLERİNDEKİ DİNİ UNSURLAR

İbrahim Tenekeci şiirlerinde Allah, peygamber, melek, kader, kitap, ahiret gibi birçok inanç esaslarına, namaz, ezan, hikmet, İslam gibi birçok dinî unsura yer verdiği görülmektedir. Bu bölümde söz konusu unsurlar tespit edilip ilgili açıklamalar yapılacaktır.

3.1. İnanç Esasları

“İnanmak” kelimesinden türetilen inanç sözcüğü bir kabul etme hâlini ifade etmektedir. Bu kabul etme hâli bazı durumlarda kesinlik anlamı taşımamakla birlikte bazen ise şüphelerden arınmış bir tasdiki temsil eder. Bu bağlamda inanç, kişinin her hangi bir hükmü kısmen veya tamamiyle kabul etmesi ya da reddetmesi veya ondan şüphe duyması hâlidir.¹⁰³

İnanç; bir dine, bir düşünceye, bir öğretiye, Tanrıya, veya bir kişiye gönülden bağlanma ve güvenme hâlidir. Bununla birlikte zihinsel bir faaliyeti ve kavramlar arası bir ilişkiyi temsil eden inanç; sübjektif olarak kesinlik ifade eden, ruhun deruni tasdikidir.¹⁰⁴

İslam ilmihalinde iman sözcüğü “tasdik etmek, herhangi bir şeye kesin olarak inanmak” anlamlarına gelmektedir. Dinî terminolojideki manası ise “Peygamberin Allah tarafından haber verdiği kesin bir şekilde bilinen şeylerin doğruluğuna yürekte inanmak”tır. İslam âlimlerinin çoğunluğu, imanın tanımını yaparken “iman; kalp ile tasdik, dil ikrardır” ifadesini kullanmışlardır. İmanda esas olan ise kalp ile tasdik etmektir. Dil ile ikrar ise kişinin mümin olduğuna etrafındaki insanların şahadet edebilmesi için gerekli görülmüştür.¹⁰⁵

İnsan, yaratılış gereği herhangi bir şeye veya bir kimseye inanmak meyilindedir. Hiçbir şeye inanmadığını söyleyen kimse dahi bu düşüncesi ile bir ideolojiye inanmış olmaktadır. Bu inançlar ise kişide güven duygusu oluşmasını sağlamaktadır. İnanıcı sayesinde kendini güvende hisseden kişi, yaşadığı olumsuz duygu ve olaylarla başa çıkma gücü oluşturabilmekte, bu duygu ve olaylara karşı direnç ve psikolojik bir sağlık geliştirilebilmektedir.

3.1.1. Allah

“Allah” kelimesi sözlükte “Lafza-i celal, ism-i azam, yani yüce yaratıcının en büyük ve en muazzam ismi. Bütün esmaü-l hüsnanın anlamlarını kendinde toplayan, varlığı zorunlu zatın ismi. Tüm ilahi sıfat ve fiilleri içeren yüce yaratıcının en kapsamlı ismi.” şeklinde

¹⁰³ Peker, *Din Psikolojisi*, 71.

¹⁰⁴ Muhammed Kızılgöçer, *Din Psikolojisinin 100'ü* (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 22.

¹⁰⁵ Lütfi Şentürk, Seyfettin Yazıcı, *İslam İlmihali*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019), 38.

tanımlanmıştır.¹⁰⁶ İslam alimleri ise “Allah” kelimesinin anlamı ile ilgili “Allah, varlığı zorunlu olan ve bütün övgülere lâyık bulunan yüce varlığın adıdır” şeklindeki tanım üzerinde birleşmişlerdir.¹⁰⁷

Literatürde Allah inancı, “Tanrı kavramı”, “Tanrı imgesi”, “Tanrı algısı” ve “Tanrı tasavvuru” gibi çeşitli kavramlarla ele alınmaktadır.¹⁰⁸ Kişinin önbilgilerine göre değişmekle birlikte Allah inancı olan veya olmayan herkesin zihninde bir yaratıcı şeması bulunduğu söylenebilir.¹⁰⁹ Bu şemaların şekillenmesinde birçok etken rol oynamıştır. İlk olarak kişinin içinde dünyaya geldiği ve büyüdüğü ailenin yapısı, ebeveynleri ile olan bağlanma biçimleri, içerisinde bulunduğu sosyal çevrenin özellikleri ve kişinin ruh hâli gibi faktörler bu etkenler arasında sayılabilir.¹¹⁰ Bunun yanında kişi, duygu ve düşünceleri ile dış dünyayı tanımlama şekli ve iç dünyasındaki değerlendirmeleri sonucunda kendine özgü bir Tanrı tasavvuru oluşturabilmektedir.

Tanrı tasavvuru ile kişinin psikolojik durumunun karşılıklı etkileşim içinde olduğu, duygu ve düşüncelerin Tanrı tasavvurunu şekillendirdiği gibi Tanrıya dair olan inanç ve tasavvurların da ruh hâlini ve sosyal yaşamı etkilediği söylenebilir. İnsanların Tanrı inancına ve tasavvuruna dair geliştirdikleri tutumlar onların dünyaya ve topluma karşı olan tutumlarının anahtarını vermektedir. Çünkü yaratıcıya karşı oluşturulan algılar bireyin düşünsel dünyasını, psikolojik dayanaklılığını ve ruh hâlini biçimlendiren kurucu etkenlerdendir.¹¹¹

Fransız Filozof Georges Gusdorf da *İnsan ve Tanrı* adlı eserinde “Tanrı fikri kültürün şifresidir.”¹¹² diyerek yaratıcı tasavvurunun, yaşanan ortamdaki hayat tarzından etkilendiğini, bunun yanı sıra desteklediği değerleri empoze ederek ortamı etkilediğini ve düzenleyici bir rol oynadığını belirtmiştir.¹¹³

Din psikolojisinde Tanrı, insan ile olan ilişkisi çerçevesinde incelenmektedir. İnsan ile Tanrı arasındaki ilişkiyi anlama çabası Freud’un Tanrı’yla baba imajını özdeşleştirilmesi ile başlamıştır ve günümüzde de hâlâ çeşitli görüşler ile devam etmektedir.¹¹⁴ Ülkemizde ise Ali Ulvi Mehmedoğlu tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada Tanrı tasavvuru ve Allah inancı arasında pozitif boyutta güçlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Buna göre Tanrı tasavvurlarının tüm boyutlarının Allah’ın isim ve sıfatlarını kapsadığı ifade edilmektedir.

¹⁰⁶ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Kabalcı Yayıncılık 2012.), 37.

¹⁰⁷ İlmî Müşavere ve Redaksiyon Heyeti, *İlmihal (İman ve İbadetler)*, İsam, 8. Baskı, İstanbul, 2000, 82.

¹⁰⁸ Murat Yıldız, *Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi*, (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2007), 8.

¹⁰⁹ Özlem Güler, “Tanrı Algısı Ölçeği (TA): Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48/1 (2007), 123.

¹¹⁰ Fatma Nur Bedir, “Yetişkinlerin Çocukluk Anılarından Tanrı İmgesinin Analizi”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/32 (2017/2).

¹¹¹ Mehmet Evkuran, “İslâm Düşünce Geleneğinde Tanrı Tasavvuru -Tevhid, Tenzih Ve Teşbih Kavramları Ekseninde Bir Analiz”, *İslami İlimler Dergisi* 1/3 (Nisan 2007), 50.

¹¹² Georges Gusdorf, *İnsan ve Tanrı*, çev: Zeki Özcan, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2000), 33.

¹¹³ Aysenur Arslan, “Kitap Tanıtımı: İnsan ve Tanrı”, *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/1 (Haziran 2020), 156.

¹¹⁴ Saffet Kartopu, “Yaşamı Sürdürme Nedenlerinin Tanrı Algısıyla İlişkisi”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 9/2 (Kış 2014), 290.

Mehmedoğlu'na göre Allah, "Aşkın, merhametli, aşırı talepte bulunmayan, teslim olunan, içkin, dost, koruyup gözeten, müdahale ve kontrol eden, seven, intikam alan, cezalandıran" sıfatları ile tasavvur edilir.¹¹⁵

Tenekeci'nin, gerek denemelerinde ve Şiirlerinde, gerekse gazete yazılarında Allah inancına sıklıa vurgu yaptığı, yazılarında çeşitli temalar kullanmasına rağmen yaratıcıya ait terim ve ifadelere çokça yer verdiği görülmektedir:

Dünya işte harfleri zor seçiyor
Daha geniş bilgi için bakınız mezarlığa.
Olmayana da versin bu canı Allah
Güneşe çıkalım, müjde almaya.¹¹⁶

Tenekeci, Şiirlerinde birçok yerde Allah kelimesinin yanı sıra "Rabb" kelimesini de sıklıa kullanmıştır.

"Kaderden kısaydı, mrden uzun
Rabb'im, döndürdün, kalbimi sana."¹¹⁷

Bazı satırlarda yazarın yaratıcıyı ifade ederken alışılmış tarzının dışına çıkararak "Tanrı" kelimesini de kullandığı görülmektedir. Tenekeci'nin Şiirleri incelendiğinde bu durum, yazarın sadece yaratıcıya mahsus olan özellikleri ve ölüm, ahiret vb. gibi soyut manaları ifade etmek istediğinde "Allah" ismini kullandığı, buna karşılık dünyaya ait nimetlerinden ve somut nesnelere bahsederken daha çok "Tanrı" kelimesini kullanmayı tercih ettiği şeklinde yorumlanabilir. Bu yorumu gclendiren diğer bir örnek şöyledir:

"Bir hayat, mahçup ve duru
Tanrım, glleri
Ve sessiz harfleri koru."¹¹⁸

Burada bahsedilen gller ve harfler dünya nimetlerinden sayılmaktadır. Devamında verilen korumak fiili ise Şiir bağlamında dşnldğinde bir insanın da kendi yeterliliği ölçüsünde gerçekleştirebileceği bir eylemdir. Bu durumda Tenekeci'ye göre Tanrı ifadesini kullanmak mümkündür. Aşağıda geçen satırlar da bu gözlemimizi destekler niteliktedir:

"Eline sağlık Tanrım, Leyla çok güzel olmuş
Tanrım eline sağlık, dünya da güzel olmuş
Keşke biraz lmesem..."¹¹⁹

Yazarın *Anons* adlı Şiirinde geçen; "Allah biliyor ya, benim şaşkınlığım sizinkine benzemez"¹²⁰ ifadelerine bakıldığında ise soyut kavramlara yer verirken ve insanın aklından geçeni ve

¹¹⁵Ali Ulvi Mehmedoğlu, *Tanrıyı Tasavvur Etmek*, (İstanbul: amlıca Yayınları, 2019), 190-203.

¹¹⁶ Tenekeci, *Sözü Yormadan*, 51.

¹¹⁷ Tenekeci, *Sözü Yormadan*, 75.

¹¹⁸ Tenekeci, * Köpük*, 21.

¹¹⁹ Tenekeci, *Peltek Vaiz*, 55.

¹²⁰ Tenekeci, * Köpük*, 18.

kişinin görünen veya görünmeyen hangi özellikleri barındırdığını bilebilmek gibi sadece yaratıcıya ait olan özelliklerden bahsederken “Allah” ismini kullandığı görülmektedir.

Güneş gününde değil, şerbet verelim ona
Geçsin altından dümensiz kalabalık
Açılsın kuşkuların beslediği denize
Kavgalar, vitrinler, sulardaki kuraklık
Rabb'im bütün bunlar sunulur bilginize.¹²¹

Tenekeci'nin Allah inancı, her şeyi yaratan, sığınılan yüce ve kudret sahibi bir varlığa olan inancı içermektedir. Yazarın satırlarında, adeta ailesinden duyduğu saygı ve yücelik ifadeleriyle yaratıcısını tanıyan küçük bir çocuğun Tanrı imgesi hissedilmektedir. Her şeye gücü yeten ve yanlış bir davranış yaptığında kullarını cezalandıran bir yaratıcı tasavvurundan doğan, yer yer korku, yoğun bir saygı duygusu ve bunların getirdiği mesafe kendini hissettirmektedir.

Tanrı tasavvurunun ve dinî inancın şekillenmesindeki en etkili dönemin çocukluk dönemi olduğu bilinmektedir. Bu dönemde çocukların zihni temiz bir levha misali olduğundan, ebeveynlerinden gördükleri bilgiler ile zihinlerini doldururlar ve üzerine kendi deneyimlerini katmadıkları takdirde bu bilgilerle ve sadece ebeveynlerinin oluşturduğu doğrularla hayatlarını sürdürebilirler.

Tenekeci'nin yazılarını incelediğimizde Allah tasavvuru hakkında, çocukluk dönemindeki dinî gelişim özelliklerinden olan antropomorfik (kişiselleştirilmiş) Tanrı anlayışı karşımıza çıkar. Allah'a insanî özellikleri atfetmek ve onu bir insan şeklinde düşünmek ilk çocukluk döneminin belirgin özelliklerindedir. Çocuk bu evrede, Allah'ı zihninde tasarlamakta güçlük çekmez ve onu devasa büyüklükte bir insan şeklinde hayal eder. Çünkü ilk çocukluk döneminde soyut düşünebilme, soyut kavramları anlayabilme yeteneği henüz gelişmemiştir.¹²²

Tenekeci'nin, bir röportajında verdiği bilgiler çocukluk yıllarına dair kızgın ve cezalandırıcı bir yaratıcı tasavvuru ile büyütüldüğü görüşünü desteklemektedir: "Namazlarımızı kılmazsak, başımızdan musibet eksik olmazdı. Yalan söyler ya da hırsızlık yaparsak, Allah bize çok kızardı."¹²³

"Ahmet Haşim, 'Benim ömrüm bir ateşti' demiş ya; ben de 'Benim ömrüm bir çocuktu' diyorum."¹²⁴ Yukarıda cümleye bakıldığında yazarın kendi çocukluk dönemine ayrı bir önem atfettiği, o yıllardaki bazı izlerden kurtulamadığı belki de kurtulmak istemediği anlaşılabilir. Satırlarındaki bir çocuğa ait olduğu hissini veren, Tanrı'ya şikâyet, yakarış duygusu da bu bağlamda değerlendirilebilir.

¹²¹ Tenekeci, *Giderken Söylenmiştir*, 61.

¹²² Peker, *Din Psikolojisi*, 168.

¹²³ Tenekeci, *Benim Ömrüm Bir Çocuktu* (21 Eylül 2009).

¹²⁴ Tenekeci, *Benim Ömrüm Bir Çocuktu* (21 Eylül 2009).

3.1.2. Peygamber

Peygamber, Farsça kökenli bir sözcük olup “haber taşıyan, elçi” anlamlarında kullanılmaktadır. Dinî terim olarak ise peygamber, “Allah’ın kulları arasından seçtiği ve vahiyle şereflendirerek emir ve yasaklarını insanlara ulaştırmak üzere görevlendirdiği “elçi” anlamına gelmektedir.¹²⁵

Peygamberlik, kurumsal dinlerde önemli bir olgudur. Çünkü dinlerin mesajları, büyük ölçüde peygamberler vasıtasıyla insanlara ulaşır. Bundan dolayı peygamberlerin kişiler tarafından nasıl algılandığı konusu önem arz etmektedir.¹²⁶

İslam dininde peygamber algısı ve tasavvuru konusunda oluşabilecek aşırılıkları engellemek amacıyla onların nasıl algılanacağı konusu üzerinde hassasiyetle durulmuştur. Tüm Müslümanlardan Kur’an ve Hadis’in çizdiği sınırlara dikkat ederek bu konuya özen göstermeleri beklenmiştir.¹²⁷ Zira peygamberlerin hem beşeri hem nebevi yönü bulunduğundan dolayı kişinin içinde bulunduğu kültür ve kendi zihinsel yapısına bağlı olarak bazı yanlış algılar oluşabilmektedir.

Özellikle, İslam dininde son peygamber olarak kabul edilen Hz. Muhammed zaman zaman söz konusu farklı algılamalara maruz kalmıştır ve bu algılardan bir kısmı günümüze kadar taşınmıştır. Bazıları, onu beşer olarak kabullenmekte, bazıları onu ulaşılmaz bir karakter olarak görmekte, bazıları ise ona velileri ortak etmektedir.¹²⁸

Tenekeci’nin şiirlerini incelendiğinde başta Hz. Muhammed olmak üzere Kur’an’da isimleri zikredilen bazı peygamberleri de şiirlerine konu ettiği görülmektedir.

“Ne insanlar ne insanlar, binlerce yıldır
Herkesi kurtarıp kendisi ölen,
İsmail demedim, gelmedik daha”¹²⁹

Yazar burada Hz. İbrahim’in oğlu Hz. İsmail’e atıfta bulunmuştur. Şiirin devamında ise aynı atıflar yine karşımıza çıkmaktadır:

“Yokluğun cebinden bulup da kokladığım
Bir beze sarılmış sarı saçların, İsmail olsun en gökçek adın.”¹³⁰

Yazarın farklı yerlerde Hz. İsmail’e atıfta bulunmasının sebebi olarak, Hz. İsmail’in Hz. İbrahim’in oğlu olması ve İbrahim Tenekeci’nin kendine verilen bu ismin ilk hamili olan Hz. İbrahim ile bazı konularda özdeşim kurması sonucunda, Hz. İsmail ile ilgili gelişen hadiselerle de arasında bir bağ hissetme ihtimali düşünülebilir.

¹²⁵ Ahmet Saim Kılavuz, *İlmihal İ-İman ve İbadetler*, (Ankara: DİB Yayınları, 2006), 106.

¹²⁶ Hatice Acar Çınar, *Dinî Tutum ve Peygamber Tasavvuru Arasındaki İlişkiye Dair Mukayeseli Bir Araştırma: Ülkü İmam Hatip Lisesi ve Mevlana Ortaokulu Örneği*, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/13, (Eylül 2020), 112.

¹²⁷ Çınar, “Dinî Tutum ve Peygamber Tasavvuru”, 85.

¹²⁸ Çınar, “Dinî Tutum ve Peygamber Tasavvuru”, 85.

¹²⁹ Tenekeci, *Sözü Yormadan*, 75.

¹³⁰ Tenekeci, *Sözü Yormadan*, 76

Yazar, son peygamber Hz. Muhammed için daha çok “Efendim” sözcüğünü kullanarak ona karşı hissettiği sevgiyi ve saygıyı ifade etmiştir:

“Efendime vermek için
Yirmi yedimden gün aldım
Yirmi yetimden gül”¹³¹

Tenekeci burada Efendim kelimesi ile Hz. Muhammed’e olan derin sevgisini ve saygısını ifade etmiş ve bunun yanı sıra Hz. Peygamberin yetim bir çocuk olarak büyümüş olmasına atıf yaparak insan hayatında çocukluk yıllarına ne denli önem verdiğini bir kez daha okuyucularına göstermiştir.

Derdimi anlattım Efendim
Derdimi anlattım, sözü yormadan.
Oturup dua ettim, yalvardım;
Akıl, git başımdan.¹³²

Tenekeci’nin *Sözü Yormadan* adlı eserindeki aynı ismi taşıyan şiirinde sık sık “Efendim” hitabı kullanılmıştır. Tenekeci bu dizelerinde, Hz. Muhammed’e nidalarda bulunarak Allah’a derdini açtığını Peygamber ile paylaşmıştır. Burada Maide suresinde geçen ayet akıllara gelmektedir. Ayette şöyle der: “Kim Allah’ı, Resûlü’nü ve iman edenleri dost (veli) edinirse, hiç şüphe yok, galip gelecek olanlar, Allah’ın taraftarlarıdır.”¹³³ Yukarıdaki dizelerde, karşısında güvendiği, derdini açtığı bir dost varmış izlenimi veren sözlerinden, Tenekeci’nin, ayette geçen “Allah’ı ve Resûlünü dost edinenler” sıfatını temsil eden bir yaklaşıma sahip olduğu ve peygamber algısının insana dost, rehber olan bir figür olarak şekillendiği söylenebilir.

İki kere yoruldum, ateşe atılırken bir
İsmail’in gözünü bağlarken bir de.
Seni bana versinler ödül olarak
Bir kuş olup uzağında uçayım ¹³⁴

Tenekeci “Terden Bembeyaz” adlı şiirinde iki farklı peygamber örneğini bir arada kullanmıştır. Yazar bu satırlarda kendini, Firavun’un askerleri tarafından ateşe atılan ve öz oğlu İsmail’i Allah’a kurban etmeye niyetlenen İbrahim Peygamberin yerine koymuştur. Onun zor zamanlarında hissettiği sıkıntı ve psikolojik yorgunluk hâlinin yanı sıra yine bu anlarda yaşadığı teslimiyet duygusunu kendisinin de hissettiğini ifadeleriyle göstermiş ve İbrahim Peygamberin duygularını kendi duyguları ile özdeşleştirmiştir.

Tenekeci’nin, şiirlerinde farklı temalar kullanmasına rağmen bunların içinde özellikle Hz. İbrahim’e diğerlerinden daha çok yer vermesi dikkat çekmektedir. İslam dini gelmeden önce de Hz İbrahim’in Hanif dinine mensup olduğu çeşitli kaynaklarda belirtilmektedir. Dolayısıyla

¹³¹ Tenekeci, *Üç Köpük*, 24.

¹³² Tenekeci, *Sözü Yormadan*, 21.

¹³³ Maide Suresi, 5/56.

¹³⁴ Tenekeci, *Üç Köpük*, 43; a.mlf. *Sözü Yormadan*, 43.

Hız. İbrahim İslam dininde tevhid inancının bir simgesi olmuştur. Bununla birlikte, ateşe atıldığında bir an olsun tevhid mücadelesinden vazgeçmemesi, oğlu İsmail'i kurban etme emri geldiğinde Allah'a duyduğu koşulsuz güven ve teslimiyet duygusuyla, tereddüt etmeden emri yerine getirmeye niyetlenmesi ve bunların sonucunda Allah'ın rahmeti ve merhameti ile karşılık bulması, İbrahim Peygamber'i sadakatin, sonsuz güvenin, teslimiyet ve tevekkülün simgesi hâline getirmiştir. Tenekeci'nin, şiirlerinde sıkça Hz. İbrahim'e ve oğlu Hz. İsmail'e yer vermesi, İslami yaşayıştaki bu temsilleri kabul ettiği ve yazılarına yansıtarak okurlarına mesaj vermek istediği şeklinde bir yorumlamaya açıktır.

Gerçek bir insan istersen görmek;
Yalnızlık konusunda büyük yetenek,
Âdem'in demini almış bir fitrat
Kuşları kuş yapan yalın bir hayat¹³⁵

Çeşitli İslami kaynaklarda "insanlığın atası" olarak anılan Hz. Âdem, semavî kitaplara göre yaratılmış ilk insan ve ilk peygamberdir.¹³⁶ Hz. Âdem, yaratılmışların ilki olması hasebiyle insanın bir prototipi olarak görülmüş ve "Âdem" aynı zamanda insanın varlığını da temsil etmiştir.¹³⁷ Yazarın, "Âdem'in demini almış bir fitrat" ifadesi herkesin kendi fitratında insanlığın atası olarak Hz. Âdem'den izler taşıdığını ileri sürer. Şiirde geçen bu ifadeler yazarın, gerek insanlığın varoluşu hakkındaki görüşleriyle gerekse peygamberlere dair inanç tasavvurlarıyla ilgili ipuçları verir. Bu ifadeler aynı zamanda yazarın, insanlığın Hz. Âdem'in soyundan geldiği görüşünü kabul ettiğinin bir göstergesi olmuştur.

Tenekeci'nin, insanlığın Hz. Âdem'in soyundan geldiğine dair inanca sahip olduğunu gösteren bir başka şiiri ise şöyledir:

Çıkmış gibi eski bir minyatürden
Gece üstü açılan yahut öksüren
Asfalta gömülmüş bozuk bir para gibi
Hayretler içinde bir küçük âdem.¹³⁸

Yazar bu şiirinde Âdem Peygamberin şahsına değinmemiş olsa dahi, âdem sözcüğünü "insan" manasında kullanmış ve "bir küçük âdem" ifadesiyle insanları Hz. Âdem'in birer temsili olarak değerlendirdiğini göstermiştir.

Yazarın bir başka şiirinde Âdem Peygamber kıssası şu şekilde ele alınmıştır:

Âdem'in yanından geliyorum
Dünyayı durduran yokluk bilgisi,
Çocuklar için biraz tedirgin

¹³⁵ Tenekeci, *Tüm Zamanlar*, 84.

¹³⁶ Süleyman Hayri Bolay, "Âdem", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1988), 1/358.

¹³⁷ Zafer Erginli, "İbn Arabî'ye Göre Hz. Âdem'de Temel İnsan Nitelikleri", *İlmî Ve Akademik Araştırma Dergisi* 8/21 (2008), 163.

¹³⁸ Tenekeci, *Giderken Söylenmiştir*, 70.

Büyüyor hepsi, nasıl olacak?

Dağlardan duyuluyor ekmeğin sesi.¹³⁹

Yazarın, bu şiirinde Âdem Peygamber kıssasına atıfta bulunduğu görülür. Semâvi dinlerin çeşitli kaynaklarında bahsedildiği üzere Âdem Peygamberin iki oğlu olan Hâbil ile Kâbil arasında bir anlaşmazlık meydana gelmiştir. Anlaşmazlığa sebep olan konunun mahiyeti ile ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmekle birlikte bu anlaşmazlığın iki kardeşten birinin diğerini öldürmesi ile sonuçlandığı ve dünyadaki ilk ölüm hadisesinin bu şekilde meydana geldiği dinî kaynaklarda geçmektedir.¹⁴⁰ Tenekeci, “Âdem’in yanından geliyorum” ve “çocuklar için biraz tedirgin” ifadelerinde Âdem Peygambere ve çocuklarına atıfta bulunduğu düşünülebilir. Diğer bir ihtimal ise, dünyadaki ilk yaşamın sahibi Âdem Peygamber ve ailesinin yaşamlarını sürdürebilmek için temel ihtiyaçları konusunda zorlu şartlardan geçerek bazı imkânları elde etmek zorunda kaldıkları ve “Dünyayı durduran yokluk bilgisi” ve “dağlardan gelen ekmeğin sesi” ifadelerinden yazarın, ilk insanların yaşayışlarına atıfta bulunduğu da anlaşılabilir. Her iki yorumlamada da yazarın Âdem Peygamber ve çocukları ile ilgili ilahi kitaplarda yer alan bilgileri kabul ettiği görülür.

Tenekeci, Hz. Âdem’den sonra aynı şiirin devamında Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail kıssasına da değinmiştir:

İsmim İbrahim, kurban hep benim
Sakladım bunu kendimden bile,
Makasla giderler gülü sevmeye
Demedim.¹⁴¹

Şiirlerde geçen ifadelerine bakarak Tenekeci’nin, kendisiyle aynı ismi taşıyan İbrahim Peygamber ile özdeşim kurduğuna dair görüşlerimize önceki kısımda değinmiştik. *Belki Başka Zaman* adlı eserindeki bu dörtlükte ise yazar, “İsmim İbrahim, kurban hep benim” diyerek İbrahim Peygamberin oğlu İsmail kıssasına atıfta bulunmuştur. “Makasla giderler gülü sevmeye” ifadesi ise kurban hadisesine değindiği düşüncesini kesinleştirmiştir. İslamî kaynaklara göre Hz. İbrahim çok sevdiği oğlu İsmail’i Allah’a kurban etmeye niyetlenmiş ve bu teslimiyet karşısında Allah’ın merhameti tecelli olmuş ve Hz. İbrahim’in kurban etmesi için bir koç gönderilmiştir. Bu hadise İslamiyet’te kurban ibadetinin başlangıcı sayılır. İbrahim Peygamber’in oğlu olması ve babası ile beraber çalışarak Kâbe’yi inşa etmesi, babasına karşı teslimiyet ve itaati, onun yerine kurban edilmek üzere Allah tarafından bir koç gönderilmesi, Hz. Muhammed’in “Ben iki kurbanlığın oğluyum.” diyerek Hz. İsmail ile iftihar etmesi gibi sebeplerle Müslümanlar İsmail Peygambere özel bir saygı duymuşlardır.¹⁴² Tenekeci’nin şiirinde Hz. İbrahim ve Hz. İsmail’e atıf yaparak kurban hadisesi üzerinden duygularını dile getirmesi peygamber kıssalarına hâkim olduğunu göstermektedir. Tenekeci söz konusu

¹³⁹ Tenekeci, *Belki Başka Zaman*, 31.

¹⁴⁰ Ömer Faruk Harman, “Hâbil ve Kâbil”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Tdv Yayınları, 1996), 14/376.

¹⁴¹ Tenekeci, *Belki Başka Zaman*, 31.

¹⁴² Ömer Faruk Harman, “İsmail”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/77.

dizeleriyle peygamber kıssalarını teslimiyet, kader ve imtihan olguları bağlamında konu edinmiştir.

Tenekeci'nin eserleri incelendiğinde peygamberlerin yazarın hayatında önemli bir yerinin olduğu görülmüş, buna karşın onlarla ilgili olağanüstü bir yaklaşım tarzını benimsediğine dair herhangi bir ifadeye rastlanmamıştır. Yazılarından yola çıkarak Tenekeci'nin zihninde Ehl-i sünnet inancına göre olumlu ve sağlıklı olarak değerlendirilebilecek peygamber tasavvurları olduğu ve konuya itidalli bir yaklaşım gösterdiği kanaati oluşmuştur.

3.1.3. Melek

Melek sözcüğü *elk* veya *mel'ek* kökünden türemiştir ve haberci, elçi, güçlü, tasarrufta bulunan, yöneten anlamlarına gelen varlığın/varlıkların ismidir.¹⁴³ Terim olarak ise melekler çeşitli şekillere girebilen, duyularla algılanamayan nurdan yaratılmış varlıklardır.¹⁴⁴ Bu varlıkların görevi Allah ile insan arasındaki mesafeyi azaltmak, ilahi planı ve kanunları bildirip, Allah'a itaat etmek ve fiilde bulunmaktır.¹⁴⁵

İslam dininde meleklerle inanmak iman esasları arasında yer almaktadır. Müslüman olan her bireyin diğer iman esasları ile birlikte meleklerin varlığına da inanması beklenir. Ayet ve hadislerle de sabit olan meleklerle iman konusu Kuran-ı Kerim'de şu şekilde geçmektedir: *"Gerçek iyilik yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki Allah'a, âhiret gününe, meleklerle, kitaplara ve peygamberlere inanır."*¹⁴⁶

Mahiyeti ve tasavvuru değişmekle birlikte insanlık tarihi boyunca her toplumda, gözle görülmeyen çeşitli varlıkların olduğuna inanılmıştır. Bu görünmeyen varlıklar, toplumlarca iyilik ve kötülük taraftarı olarak kabul edilmiştir. Melekler de insanları koruma, onlara rehberlik etme, Tanrı ile iletişimlerini sağlama gibi fonksiyonları olan elçiler olarak görülür. Melek kavramı her toplumda veya dinde farklı şekillerde yorumlanabilir. Ancak, İslam dininde melek inancı ve onların özellikleri net bir şekilde ortaya konmuştur.¹⁴⁷

Kur'an-ı Kerim'deki ilgili ayetler incelendiğinde melekler ile ilgili şu özellikler karşımıza çıkmaktadır: Meleklerin erkeklik ve dişilik özellikleri yoktur.¹⁴⁸ Melekler yemezler, içmezler¹⁴⁹ ve uyumazlar. Nefsani istekleri olmayan, bedeni arzulardan uzak olan varlıklardır.¹⁵⁰ Melekler

¹⁴³ Sait Özervarlı, "Melek", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 18 Kasım 2023).

¹⁴⁴ Abdullah Namı, *İslam İnancında Meleklerin Görülmesinin İmkânı- 3. Uluslararası Multidisipliner Sosyal Bilimler Kongresi* (Ankara 2021), 232.

¹⁴⁵ Özervarlı, "Melek".

¹⁴⁶ *Kuran-ı Kerim ve Satır Arası Kelime Meali*. çev. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (Konya: Haktan Yayın, 2013), Bakara Suresi 2/177.

¹⁴⁷ Ali Çolak, "Melek İnancının Kur'an Ve Hadis Temelleri", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (Şubat 2012), 65.

¹⁴⁸ Sâffât Suresi 37/149-156; Zuhuruf Suresi 43/19.

¹⁴⁹ Hüd Suresi 11/69-70.

¹⁵⁰ Fatır Suresi 35/1.

doğrudan insanlara görünmezler. Ancak Allah'ın emri ve izni olduğu takdirde insan şekline girip görülmeleri mümkündür.¹⁵¹

Melek denildiğinde geleneksel algılara dayanarak ilk etapta akla kanatlı varlıklar gelebilmektedir. Özellikle çocukluk döneminde medyanın ve dilden dile aktarılan bazı hikâye ve masalların etkisiyle melekler, kanatları olan ve cinsiyeti kız olan varlıklar olarak tasvir edilebilir. Öncesinde de değinildiği gibi İslamiyet'te, meleklerin cinsiyetlerinin olmadığı inancı ayetler ile sabittir. Meleklerin kanatlarının olması hususu ise Kur'an-ı Kerim'de *Fatır* suresinde şöyle açıklanmıştır: “Gökleri ve yeri yaratan, melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan Allah'a hamdolsun...”¹⁵² Bu ayetten meleklerin bilinen kanatlı canlılar gibi somut varlıklar oldukları anlamını çıkarmak doğru olmaz. Zira Kuran-ı Kerim'de geçen ve kanat anlamına gelen “cenah” kelimesi Arapça'da çeşitli manaları ifade etmektedir. Bu sözcük, kuşlar için kullanıldığında kanat gibi somut bir manaya gelmesinin yanı sıra manevi varlıklar için kullanıldığında görevlerini en süratli şekilde yapmalarını sağlayan “kudret”, insanlar için kullanıldığında “el, himaye”, bir nesne için kullanıldığında ise “taraf” anlamına gelmektedir. Bu ayette de “cenah” kelimesinin meleklerin “hız kazanmasını sağlayan gücün sembolü” olarak kullanıldığı görüşü İslam âlimleri arasında yaygın olan görüştür.¹⁵³

İnsan yaratılış gereği bir şeye veya birine bağlanmaya ihtiyaç duyar ve bu ihtiyaç doğrultusunda kendisini güvende hissettirecek bağlanma figürleri seçer. Bu bağlanma figürü bağlı olunan dine veya felsefi görüşe göre değişmekle birlikte Tanrı, İsa Mesih ve çeşitli azizler, koruyucu melekler veya diğer tabiatüstü varlıklar olabilir. Dindar birey, her zaman kendisini korkunç tehlikelerden koruyan, ona huzur veren Tanrı'ya veya diğer figürlere inanmak ister.¹⁵⁴

Bu bağlamda melek inancı da insanların korkularını ve endişelerini azaltmasına, hayatlarının anlamını ve amacını bulmasına ve daha iyi bir dünya için umutlu olmasına yardımcı olabilir.¹⁵⁵

Ayrıca meleklerin sürekli insanlarla beraber olduklarını düşünmek ve buna inanmak, ahlaki olarak insanların daha duyarlı olmalarını sağlayabilir. Örneğin; birey, yaptıklarını yazan ve kendisini takip eden varlıklar olduğunu düşündüğünde, davranışlarını, hatta zihninden geçen düşünceleri bile düzenleyip, daha olumlu hâle getirebilir.¹⁵⁶ Bu açıdan düşünüldüğünde melek inancı, insanlara, kendilerine ve çevrelerine karşı daha merhametli, şefkatli ve hoşgörülü olmak gibi psikolojik ve ahlaki kazanımlar sağlayabilir.

Tenekeci'nin şiirlerinde geçen ifadelere bakıldığında melek inancına sahip olduğu ve yer yer dört büyük meleğe değindiği görülmektedir:

---

¹⁵¹ Ali Çolak, “Melek İnancının Kur’ân Ve Hadis Temelleri”, 38.

¹⁵² Fatır Suresi 35/1.

¹⁵³ Bekir Topaloğlu, vd. *İslâm'da İman Esasları* (Ankara: DİB Yayınları, 2018), 2.

¹⁵⁴ Lee A. Kirkpatrick, çev. Mustafa Koc, “Din Psikolojisinde Bağlanma Teorisi”, *Bilimname X*, (2006/1), 140.

¹⁵⁵ Muhammed Kızılgeçit vd. “Yapay Zekâ Sohbet Robotu Chatgpt İle İnanç- İnançsızlık, Doğal Afet ve Ölüm Konuları Üzerine Nitel Bir Araştırma: Din ve Maneviyatın Psikolojik Sağlığa Etkileri”, *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/1(2023), 157.

¹⁵⁶ Gürbüz Deniz, “Meleklerle İman Neden Önemlidir?” *İslamî Araştırmalar Dergisi*. 32/3 (2021), 545.

“Su basmış gökyüzünü
Boşaltıyor melekler bembeyaz kovalarla,
Bir çiçeği sular gibi bir yavruya bakar gibi...”¹⁵⁷

İlahi dinlerde inanılan dört büyük melekten biri olan Mikail, tabiat olayları ile ilgili görevleri bulunduğuna inanılan bir melektir.¹⁵⁸ Tenekeci, bu satırlarda ismen zikretmese de tabiattaki yağmur yağma olayını gerçekleştiren melekler olduğuna değinerek Mikail meleğe atıfta bulunmuştur. Yazar, “bir çiçeği sular gibi bir yavruya bakar gibi” ifadesinde de melekleri merhamet duygusu üzerinden ifade ettiği görülmektedir. Buna göre Tenekeci'nin inanç algısında melekler, yaratılmışlara merhametle yaklaşma ve yaratıcı tarafından farklı alanlarda görevlendirilme gibi özelliklere sahip varlıklardır.

“Farzet ki çocuğum ağlayıp pusmuş
Çantada keklik diyor Azrail benim için
Soyadım kırık duruş...”¹⁵⁹

Bu dizelerde Tenekeci, Semavî dinlerde dört büyük melekten biri olarak kabul edilen Azrail'den söz etmiştir. Bilindiği üzere Azrail, insanların ölüm esnasında canlarını almak için Allah tarafından görevlendirilen meleğin adıdır. “Çantada keklik diyor Azrail benim için” sözlerine bakıldığında yazarın kendini ölüme çok yakın hissetmesi, belki de hayatını zaten yarı ölü biçimde yaşadığını düşünmesi muhtemeldir. “Farzet ki çocuğum ağlayıp pusmuş” sözlerine bakıldığında da kendisini ağlayan ve korkan bir çocuk gibi savunmasız ve çaresiz hissettiğini ve buna bağlı olarak ölüm ânı esnasında direnmeden kolayca can verebileceğine inandığını söylemek mümkündür.

Dün Eyüp Sultan'da bir grup kuşla
Kulağını cınlattık ey ölüm senin
Gölgesine uzanıp o ulu meleklerin
Ben ne yaptım der gibi bakan bir yüzle
Dönüşünü bekledik sessizce gidenlerin.¹⁶⁰

Tenekeci, bir ağaç gölgesini kastettiğini düşündüren “Gölgesine uzanıp ulu meleklerin” dizesinde ağacın, insanı, gölgesi altında korumaya alan, güçlü ve kuşatıcı özelliğini melekler ile bağdaştırdığı görülür. Buna göre yazar, şiirinde meleklerin koruyucu özellikleri üzerinde durmuştur. Dizelere göre Tenekeci'nin zihin şemasında melekler, insanı kötülüklerden koruyup kollayan ve varoluşu insana güven veren; ulu, yüce ve kudretli varlıklardır.

Sen ey terkedilmiş ovaların yerlisi
Titreyen çocukların sokuldukları ateş
Melekler kaplıyor ve bir de rüzgar

¹⁵⁷ Tenekeci, *Giderken Söylenmiştir*, 82.

¹⁵⁸ Şentürk - Yazıcı, *İslam İlmihali*, 49.

¹⁵⁹ Tenekeci, *Güzellik Uykusu*, 22.

¹⁶⁰ Tenekeci, *Güzellik Uykusu*, 39.

Özensiz tuttuğun üç ortalı defteri.¹⁶¹

Melek inancı, ilahi dinlerin hemen hepsinde yeri olan bir unsurdur. Bu dinlerde meleklerin yardıma ihtiyacı olan kimseye yardım etme, zor anlarda el uzatma gibi insanlara kolaylıklar sağladığına dair inançlar mevcuttur. İslami görüşe göre melekler, insanlara görünmeyecek şekilde yardıma geldikleri gibi insanlar tarafından tanınmayan, bilinmeyen bir kişi kılığına bürünerek de yardıma gelebilirler.¹⁶² Kur'an'da meleklerin yardımcı olma görevinden şu şekilde bahsedilmektedir: “(Ey Muhammed hatırla ki) hani sen, müminlere; indirilen üç bin melekle Rabb'inizin, sizlerin imdadınıza yetişmesi sizlere yetmez mi! diyordun. Evet, şayet sizler sabreder ve Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız, onlar da aniden sizlerin üzerinize gelecek (saldıracak) olsalar Rabb'iniz, işaretlenmiş beş bin melekle sizlerin imdadınıza yetişecektir.”¹⁶³ Yine başka bir ayette şöyle geçer: “Ey iman edenler, Allah'ın, sizlerin üzerindeki nimetini hatırlayın. (Yine hatırlayın ki), hani üzerinize ordular gelmişti de işte Biz de onların üzerine bir rüzgâr ve sizlerin, onu görmediğiniz ordular göndermiştik. Allah, sizlerin yapmakta olduğunuz şeyi hakkıyla görücüdür.”¹⁶⁴ “Terkedilmiş ovalar” ve “titreyen çocuklar” ifadelerinde, yalnız, kimsesi olmayan, yardıma muhtaç bir kişinin tanımı yapılmıştır. İfadenin devamında ise bu yalnız ve manen zayıf kimseye meleklerin ve rüzgarın yardım ettiği anlatılmıştır. Bu durumda Tenekeci'nin tasavvurunda meleklerin, Kur'an ayetlerinde bahsedildiği şekilde, görünen veya görünmeyen yardımcı varlıklar olarak Kur'anî bir anlam taşıdığı anlaşılmaktadır.

Yazarın şiirleri incelendiğinde meleklerin görevlerine değindiği yerler dışında doğayı tasvir ettiği cümlelerinin arasına da melek tasvirlerini kattığı görülmektedir:

“Yakar top oynayan melekler gördüm güneşle
Büyük çiftçiler gördüm dağları biçen
Yolundaydı her şey, ben bile yolumdaydım.”¹⁶⁵

Bu şiirinde yazar, hayalinde kurduğu bir sahneyi betimlemiş ve “yakar top oynayan melekler” ifadesinde meleklerle insanî özellikler atfetmiştir. Yazarın, kendisine mutlu ve tamamlanmış hissettirecek, gerçekliği dünyada mümkün olmayan hayali bir sahneyi ifade etmesi, bu satırların cennet tasviri olabileceği düşüncesini de akıllara getirmektedir.

Meleklerin uyku saati
Uzaniyor pamuk tarlalarına,
Ki onlar eşkâli belirsiz kelebeğdir
Konar dualarımıza.¹⁶⁶

¹⁶¹ Tenekeci, *Giderken Söylenmiştir*, 23.

¹⁶² Namlı, “İslam İnancında Meleklerin Görülmesinin İmkânı”, 235.

¹⁶³ Âl-i İmrân Suresi 3/124-125.

¹⁶⁴ Ahzab Suresi 33/9.

¹⁶⁵ Tenekeci, *Sözü Yormadan*, 37.

¹⁶⁶ Tenekeci, *Üç Köpük*, 30.

Bu satırlarda melekler, duaların kabulü için Allah ile insan arasında bir aracı olarak görülmüştür. Pamuk, uyku, kelebek gibi sıfatlarla melekler masum, narin, saf ve temiz olarak varlıklar olarak nitelendirilmiştir.

Tenekeci'nin bu şiirinde en dikkat çeken nitelendirme ise meleklerin, duaların kabulü için Allah ile kul arasında bir elçi görevinde olduğudur. Meleklerin masum, temiz hâlleri ve Allah katındaki konuları dolayısıyla duaların kabul edilmesinde aracı olarak görülmüşlerdir. Meleklerin eşkâli belirsiz olarak tarif edilmesi ise Tenekeci'nin melekleri Kur'an ve hadislerde belirtildiği üzere cinsiyetleri ve şekilleri olmayan, farklı şekillerde zuhur edebilecek varlıklar olarak görmesinden kaynaklanıyor olabilir. Tüm bu çıkarımlar doğrultusunda Tenekeci'nin melek anlayışının Ehl-i sünnet inancı çerçevesinde şekillendiği düşünülmektedir.

3.1.4. Ölüm ve ahiret

Sözlükte “hayatın sona ermesi” anlamına gelen ve Arapça'da “vefat, mevt, helâk” gibi sözcüklerle ifade edilen ölüm kavramı, ruhun bedenden ayrılması suretiyle kişinin maddi hayat kaynağını yitirmesidir. Ölüm, hayatta olmanın ve yaşamın karşıtıdır.¹⁶⁷

Ölüm, kaçınılmaz olarak her insanın karşılaşacağı bir gerçektir.¹⁶⁸ Dinî inançlar ise insanlara her daim bu gerçeği hatırlatmaya devam eden en güçlü unsurlardandır. Din, ölümü hatırlatmanın dışında insanı, ölüme hazırlıklı olması için uyaran, gerekli tedbirleri alması konusunda sistematikler sunan bir olgudur. Semavi dinler başta olmak üzere tüm dinler, bu uyarıyı sürekli olarak hatırlatarak insanların ölüme hazırlıklı olmalarını beklemektedir. Bunun yanı sıra dinî inançlar genellikle ölümü yok olma şeklinde değil, farklı bir hayata geçiş olarak tanımlarlar. Bu farklı hayata geçiş noktasında ise insanların öbür dünya için hazırlık yapmalarını ve yaşamlarını bu doğrultuda düzenlemelerini istemektedir.¹⁶⁹

Bu noktada “dünya hayatından sonra başlayıp sonsuza kadar devam edecek olan ölüm sonrası hayat”¹⁷⁰ şeklinde tanımlanan ahiret hayatına olan inanç devreye girmektedir. Ahiret inancı, mahiyeti ve tasviri hakkında farklı yaklaşımlar benimsenmesi ile birlikte, insanlığın ilk dönemlerinden itibaren, bir yaratıcının varlığını kabul eden neredeyse bütün din ve gelenek sistemlerinde varlığını sürdürmüştür.¹⁷¹ Çünkü insanın varoluşuna, sonunun ne olacağına dair sorular yüzyıllar boyu zihinleri meşgul etmiş ve bu doğrultuda cevaplar bulunmaya çalışılmıştır.

¹⁶⁷ Salime Leyla Gürkan, “Ölüm”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 26 Aralık 2023).

¹⁶⁸ Feim Gashi, Türk Ve Kosovalı Öğrencilerin Ölüm Kaygısı Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma, *Balkan Araştırmaları Dergisi*, 3/1 (2011), 45-65.

¹⁶⁹ Feim Gashi, “Ölüm Psikolojisi ve Ölüm Konusunda Dinî İnancın Etkisi”, *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi* 4/7, (Nisan 2021), 82.

¹⁷⁰ Temel Yeşilyurt-Mehmet Taşdelen, Ahiret İnancının Pratik Yansımaları, *Kelam Araştırmaları*, 10/2 (2012), 57.

¹⁷¹ Bekir Topaloğlu, “Ahiret”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 26 Aralık 2023).

Ölümün bir son değil ebedi bir hayatın başlangıcı olduğuna dair inanç belki de insanoğlunun hayatını düzenleyebilmesi için en etkili unsurlardan biridir. Dolayısıyla mahiyeti ne olursa olsun ve hangi dine mensup olursa olsun ahiret inancına sahip olduğunda birey, hayatta yaşadığı olumsuzluklara, sıkıntılara, belki de adaletsizliklere karşı dayanma gücünü arttırır ve içsel bir rahatlamaya erişmiş olur. Konu ile ilgili 2001’de Ellison ve arkadaşları, 2002’de Krause ve arkadaşları, 2006’da ise Flannelly ve arkadaşları¹⁷² çeşitli araştırmalar yapmışlar ve bu araştırmalar sonucunda, ölüm sonrası yaşama dair inanç ile ruh ve beden sağlığı arasında anlamlı bir ilişki saptanmış, ahiret inancının bireydeki fizyolojik ve psikolojik sağlığı pozitif yönde etkilediği görülmüştür.

Ölüm ve ölümden sonraki hayatın varlığına dair inanç kişiyi yardımlaşma, paylaşma ve iyilik davranışlarında teşvik ederek, empati ve merhamet duygularını geliştirip, olumsuz davranışlardan önemli oranda uzaklaştırma gücüne sahiptir.¹⁷³ Ahiret inancı, kişilerin anlam boşluğuna düşmelerini engelleme konusunda da bir nevi koruyucu hekimlik görevi üstlenmektedir. Bunun yanı sıra yaşanan psikolojik buhranlardan bir çıkış yolu bulma noktasında ahiret inancının önemli oranda katkısı bulunmaktadır.¹⁷⁴

Tenekeci’nin şiirleri incelendiğinde en çok değindiği temanın ölüm teması olduğu görülmektedir. İnsanın ölümlü oluşu, ölümün kaçınılmaz bir gerçeklik olduğu ve ölümden sonraki hayat gibi inançlar şiirlerinde bir çok yerde kendini göstermektedir.

“Sadece birini okudum ama
Dört kitapta yeri var; insan ölümlü.”¹⁷⁵

Kur’an-ı Kerim’deki “*Her canlı ölümü tadacaktır*”¹⁷⁶ ayeti şüphesiz ki Müslüman bireyleri ölümün, yaratılan her canlı için kaçınılmaz bir son olduğu gerçeği ile karşı karşıya getirmektedir. Ölüm, her ne kadar korkulan ve kulağa pek de hoş gelmeyen bir konu olsa da ölüm gerçeğinin bilincinde olmak, kişiyi dünyada yaşayan diğer canlılardan ayıran belki de en önemli niteliklerdir. Tenekeci de bu satırları ile başka hiçbir canlıda görülmeyen ve en eski dönemlerden beri insanoğlunun dikkatini ölüm olgusuna yoğunlaştırmasına da neden olan ölüm bilincine¹⁷⁷ sahip olduğunu göstermektedir.

Tenekeci’nin şiirlerinde geçen çeşitli ifadelerinden, âhiret inancına sahip olduğu açıkça görülmektedir. Tenekeci’nin âhiret inancı, eserlerinde, her insanın bir gün orada toplanıp, ebedi olarak kalacağı bir yurt olarak kendini gösterir:

Bitti. Bu can kimindi?

¹⁷² Kevin J. Flannelly vd. “Beliefs About Life After-Death, Psychiatric Symptomology And Cognitive Theories Of Psychopathology”, *Journal of Psychology and Theology* 36/2(Temmuz 2008), 94-95.

¹⁷³ Peker, *Ruh Sağlığı ve Dinî İnanç*, 86.

¹⁷⁴ Ümit Horozcu, “Âhiret İnancı ve İnsan Psikolojisi”, *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi* 16 (Haziran 2012), 106.

¹⁷⁵ Tenekeci, *Ağır Misafir*, 25.

¹⁷⁶ Âl-i İmran Suresi 3/185; Enbiyâ Suresi 21/35; Ankebût Suresi 29/57.

¹⁷⁷ Ahmet Uhri, *Anadolu’da Ölümün Tarih öncesi: Bir Geleneğin Oluşum Süreçleri* (İstanbul: Ege Yayınları, 2010), 31.

Gel zaman, gel de gideyim
Mahşerde, görüş gününde yani
Yanına gideyim, yanağımda düş izi.¹⁷⁸

Mahşer kelimesi, “kıyamet gününde yeniden diriltilecek bütün varlıkların, hesaba çekilmek üzere sevk edilip toplanacakları yer, meydan”¹⁷⁹ anlamına gelmektedir. Tenekeci, mahşeri “görüş günü” olarak nitelendirerek, insanların orada toplanıp birbirini görebilecekleri yer olarak ifade etmektedir. “Bitti. Bu can kimindi?” sözünde ise verilen canın bizlere emanet olduğuna ve dünya hayatı sona erdiğinde, emanetin asıl sahibine döndürüleceğine dair inanç vurgulanmaktadır.

Bizimse
Ölüm arka sokağıdır hayatımızın
Bir depremdir, diriliş şiddetinde:
Gül bile kendini düşürmüş
Kendini düşürmüş gül
Verilirken bir sevgiliye...¹⁸⁰

Yazar bu şiirinde ölüm ve diriliş ifadelerini bir arada kullanarak yine âhiret günü, mahşer, diriliş, hesap günü gibi ahirete ve iman esaslarına dahil olan inaçları vurgulamış ve deprem, şiddet gibi mecazî benzetmelerle bunların sarsıcı gerçekliğine dikkat çekmiştir. “Ölüm arka sokağıdır hayatımızın” sözlerinde de ölümün ile yaşamın ardışık olarak birbirini izlediklerini ve ölümün insana bir nefes kadar yakın mesafede olduğunu ifade etmiştir.

“Ömrümüz geliyor, dünyadan dönüyoruz
Üzmüşler seni, bilmek istersin.”¹⁸¹

Yazarın bu şiirinde ahiret inancı ile ilgili doğrudan bir ifade kullanmamış olsa da mânâ ile bu inancı vurguladığı görülmektedir. *Dönmek* eylemi bir yerden başka bir yere geçişten ziyade, içinde, belirli veya belirsiz bir süreden sonra, ait olunan asıl yere geri gitmek manası taşımaktadır. “Dünyadan dönüyoruz” ifadesi yazarın, ahiret yurdunun asıl yurt olduğuna, insanların bu dünyada sadece birer misafir olduğuna ve vakti geldiğinde ait olunan yere geri döndürüleceklerine dair inancını ortaya koymuştur.

“Madem âhiret başlar dünyadan
Hakkımı al benim haksızdan.”¹⁸²

Âhiret inancının en güçlü özelliklerinden biri de insandaki adalet arayışına bir cevap niteliğinde olmasıdır. Kişinin dünyada gerçekleşen her olayın âhirette bir karşılığının olduğunu bilmesi, kendini çaresiz hissetmesine ve diğer insanlara karşı bir aciziyet duygusu içinde olmasına engel olur. Çünkü kişinin, güç yetiremediği, onu haksızlığa uğratan zalimden, Allah'ın

¹⁷⁸ Tenekeci, *Giderken Söylenmiştir*, 48.

¹⁷⁹ Süleyman Toprak, “*Haşır*”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 27 Aralık 2023).

¹⁸⁰ Tenekeci, *Peltek Vaiz*, 22.

¹⁸¹ Tenekeci, *Belki Başka Zaman*, 13.

¹⁸² Tenekeci, *Görmeden Ölmek*, 48; *Sözü Yormadan*, 72.

onun adına âhirette intikam alacağını bilmesi bir teselli kaynağı olabilmektedir. Bu sayede kişi kendini daha güçlü hisseder ve zayıflığın verdiği psikolojik eziklik duygusundan büyük oranda kurtulmuş olur. Böylelikle daha metanetli ve vakur bir duruş sergileyebilir.¹⁸³ Tenekeci de, karşılaştığı adaletsizlik karşısında bir serzenişte bulunmuş ve Allah'ın, dünyada yapılan işler karşılığında kişinin âhîret hayatının da şekilleneceği va'dinden¹⁸⁴ hareketle, uğradığı haksızlığın öbür dünyada karşılığını bulmasını Rabbinden dilemiştir. Yazarın sözlerinden aynı zamanda yaratıcıya karşı duyduğu güven duygusu da hissedilmektedir. Zira Müslümanlar bilirler ki, "Allahın va'di haktır"¹⁸⁵ ve "Allah sabredenlerle beraberdir"¹⁸⁶. Bu teslimiyet ve güvenin insana teskin olma ve huzur hâli vermesi gibi, âhirette Allah'ın sağlayacağı adalete olan inancın, sabır ve hakkı söyleme cesaretini¹⁸⁷ de doğurduğu söylenebilmektedir.

"Canımız fânidir, hakkımız bâki
İlk yenilgini almışsın yeni
Değişen şartlar, hayır hayatlar"¹⁸⁸

Bu şiirinde de yine insanın ölümlü bir fani olduğunu hatırlatan Tenekeci, bir hesap gününün varlığına ve o gün kimsenin kimsede hakkının kalmayacağına dair adalet inancını ortaya koymuştur.

Tenekecinin, şiirlerinde ölüm ve ölüm ve ölümden sonraki hayata olan inancını vurgulamasının yanı sıra alışılmış tarzının dışına çıkarak ölüm gerçeğinden kaçış ve dünya sevgisi de yer yer hakim olmuştur.

"Eline sağlık Tanrım, Leyla çok güzel olmuş
Tanrım eline sağlık, dünya da güzel olmuş
Keşke biraz ölmesem..."¹⁸⁹

Peltek Vaiz adlı eserinde geçen bu satırları yazarın verem hastalığı ile mücadele ettiği ve ölümün soğuk yüzüyle burun buruna geldiği günlerde ele aldığı bilinmektedir. Yazar bu anlarda ölüm olgusuna insanî bir yaklaşımla mesafeli kalmış, dünyada bir süre daha kalıp güzellikleri seyredebilme isteği, satırlarına yasayan korku ve yaratıcıya yakarış ifadeleriyle kendini hissettirmiştir.

Ah Efendim, sorar durur can;
Nasıl bir sondur bu,
Kaçtıkça yakınlaşan

¹⁸³ Horozcu, *Âhîret İnancı ve İnsan Psikolojisi*, 106.

¹⁸⁴ İsrâ Suresi 17/18-19: "Kim sadece şu peşin ve geçici dünya zevkini isteyip onun ardına düşerse, biz dilediğimiz kimseye takdir ettiğimiz miktarda o zevki tattırır, sonra da cehennemi ona mekân kılarız. O da kınanmış ve Allah'ın rahmetinden kovulmuş olarak cehenneme girer. Kim de âhîret hayatını ister ve bir mü'min olarak bütün gücüyle onu kazanmaya çalışırsa, işte bunların çalışmaları Hak katında kabul görüp güzel karşılık bulur."

¹⁸⁵ Rûm Suresi 30/60.

¹⁸⁶ Bakara Suresi 2/153.

¹⁸⁷ Horozcu, *Âhîret İnancı ve İnsan Psikolojisi*, 106.

¹⁸⁸ Tenekeci, *Görmeden Ölmek*, 36.

¹⁸⁹ Tenekeci, *Peltek Vaiz*, 55.

Kaçtıkça yakınlaşan...¹⁹⁰

Fromm'a göre ölüm korkusunun temelinde sanıldığı gibi aksine yaşamı sürdürmemeye korkusu değil, yaşamı sahip olunabilecek bir nesne gibi görme düşüncesini yatar.¹⁹¹ Bu noktada sahip olduklarını kaybetme korkusunun ortaya çıktığı söylenebilir. Kişide hastalık süreci ve sonrasında ölümle beraber yakınlarından uzaklaşma ve sevdiklerini kaybetme korkusu oluşabilmektedir. Bu duygu insanın kimlik duygusunu sarsabilmekte ve birey bu süreçte aynı zamanda değersizleşme, özsaygısını, benliğini kaybetme ve yok olma korkularıyla da baş başa kalabilmektedir.¹⁹² Tenekeci diğer birçok yazılarından görüldüğü üzere, genellikle ölümü bir son ve yok oluş şeklinde değerlendirmemesine rağmen, *Üç Köpük* eserinde geçen yukarıdaki ifadelerde, ölümü kendine yaklaşmasından korktuğu bir son olarak nitelendirmiştir. Bu son, yazarın kaçmaya çalıştığı fakat kaçtıkça yaklaştığını fark ettiği kaçınılmaz bir gerçektir ve yazar bu gerçek ile yüzleşmek istemese de varlığının ve geleceğinin bilincindedir. Tenekeci'nin Allah'ın kaderine karşı teslimiyet ve güven duygusu kuvvetli olmasının yanında, bazı ifadelerinde ölüme karşı mesafeli ve korkulu yaklaşımı, verem hastalığı ile mücadelesi esnasında yaşadığı travmatik günlerin etkisinde kaldığını düşündürmektedir. Ulaştığımızı düşündüğümüz bu netice, bizleri bireyin hayatında yaşanan travmatik olayların ölüm algısını da değiştirebileceği bilgisine ulaştırmaktadır.

Şimdi buradaydı, nerede ömür?
Geldik gidiyoruz, kuru teşekkür...
Heves mi kalıyor dünyadan geriye
Bunun cevabını bulmak için ölmeye
Yokum elbette...¹⁹³

Ağır Misafir eserindeki bu satırlarda da Tenekeci'nin ölüm tasavvurunun bazı dönemlerde olumsuz manada ilerlediği anlaşılmaktadır. Tenekeci'nin, ölümden bahsettiği esnada satırlarının arasına bir boşluk bırakması dikkat çeken bir detay olmuştur. Ölüm ihtimalini aklından geçirdiği anda bile adeta durup, nefes alıp, bu düşünceyi sindirmeye çalıştığını okuyucularına hissettirmektedir.

3.1.5. Kutsal kitap

Peygamberlere Allah tarafından indirilen metinlere "kutsal metinler" veya "kutsal kitap" denilmektedir. Bütün peygamberlerin gönderilişinde olduğu gibi kutsal kitaplar da aynı amaçla gönderilmiştir. Bu amaç, öncelikle insanoğlunun Allah ile olan ilişki esaslarını belirlemek, Allah'ı insanlara tanıtmak ve ona nasıl kulluk edileceğini öğretmektir. Allah peygamberlere bu

¹⁹⁰Tenekeci, *Üç Köpük*, 25.

¹⁹¹ Erich Fromm, *Sahip Olmak Ya Da Olmak*, Çev. Aydın Arıtan (İstanbul: Arıtan Yayınevi, 2003), 172.

¹⁹² Hayati Hökelekli, "Ölüm Ve Ölüm Ötesi Psikolojisi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1 (Ocak 1991), 157.

¹⁹³ Tenekeci, *Ağır Misafir*, 30.

amaç doğrultusunda vahiyler göndermiş ve bu vahiyler peygamberlerin bir kısmına kitap gönderme şeklinde gerçekleşirken bir kısmına da önceki peygamberlere gönderilen ilahi kitabı tebliğ etme ve tebliğ sırasında kullanacakları yöntemleri belirleme şeklinde olmuştur.¹⁹⁴

Kutsal kitaplara iman etmek İslamiyet'in iman esaslarındandır. Yani tüm Müslümanlardan Allah'ın, peygamberler vasıtasıyla ilahi kitap göndererek insanlara mesajını ilettiğine inanması beklenir. Kutsal olanla kurulan bu iletişim sayesinde, kendisinin ve yaratılan tüm varlıkların değerini anlayan birey, her varlığın kutsalın bir parçası olduğuna dair farkındalık kazanarak kendisine verilen yaşamı bu bilinçle daha iyi bir şekilde değerlendirecektir.¹⁹⁵

“Kur'an okunurken susuyor herkes
Geçiş üstünlüğü onundur çünkü.”¹⁹⁶

İslam kültüründe Kur'an-ı Kerim'e saygı duymak ve bunu çeşitli biçimlerde göstermek oldukça önem verilen bir değerdir. Türk ailelerde ise bu konuya diğer Müslüman toplumlara nazaran daha fazla ehemmiyet verilir ve Kur'an-ı Kerim evin en yüksek yerlerinde muhafaza edilir. Kur'an'ın olduğu yöne doğru ayakların uzatılmamasına özen gösterilir ve en önemlisi Kur'an-ı Kerim okunurken dünya kelamı konuşulmamaya sadece Kur'an dinlenmeye çalışılır. Kuran ayetleri okunduğu esnada konuşmayı bitirerek sadece okunan ayetleri dinlemenin gerekliliği Türk geleneğinde hakim olmanın dışında çeşitli rivayetlerle de sabittir. *Kur'an okunduğu zaman ona kulak verip dinleyin ve susun ki size merhamet edilsin*¹⁹⁷ ayeti ile okunan Kur'an'ın dinlenmesi emredilmiştir. Yine, “*Kur'an-ı Kerim'i okumak ibadet olduğu kadar, onu dinlemek de farz-ı kifâye olarak nitelenen bir ibadettir*”¹⁹⁸ hadisinde de konunun önemi vurgulanmaktadır. Tenekeci, “Kur'an okunurken susuyor herkes, geçiş üstünlüğü onundur” diyerek Kur'an'a verilen saygıyı ve hürmeti vurgulamış ve Kur'an'ın diğer gündelik şeylerden daha çok saygıyı hak ettiğini ve bu konudaki hassasiyetini ifade etmiştir. Buna göre Tenekeci'nin Kur'an'ı İslam dininin kutsal kitabı olarak kabul etmenin yanı sıra onu saygı ve hürmet gösterilmesi gereken, değer verilen dinî sembollerden biri olarak gördüğü söylenebilir.

“Sadece birini okudum ama
Dört kitapta yeri var; insan ölümlü.”¹⁹⁹

Kur'an'da, peygamberler aracılığıyla gönderilen kutsal kitaplardan dört tanesinin ismi zikredilmiştir.²⁰⁰ Bunlar; *Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'an-ı Kerim* olup, bu kitapların Allah tarafından gönderilen ilahi kitaplar olduklarına iman etmek zorunludur.²⁰¹ Müslüman birey iman esaslarından biri olarak bu dört kitaba da aynı şekilde saygı duyar. Tenekeci de “dört

¹⁹⁴ İlyas Çelebi, *Kitaplara İman*, (Ankara: DİB Yayınları, 2014). 15-16.

¹⁹⁵ Öznur Doğan, İnsan-Kutsal Kitap İlişkisi, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/4, (Aralık 1999), 308.

¹⁹⁶ Tenekeci, *Giderken Söylenmiştir*, 57.

¹⁹⁷ Araf Surei 7/204.

¹⁹⁸ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2, 268.

¹⁹⁹ Tenekeci, *Ağır Misafir*, 25.

²⁰⁰ Âl-i İmrân Suresi 3/3-4, 48, 65; Nisâ Suresi 4/163; Mâide Suresi 5/43-45, 68; Tevbe Suresi 9/111; İsrâ Suresi 17/21; Enbiyâ 21/105.

²⁰¹ Çelebi, *Kitaplara İman*, 30.

kitabta yeri var; insan ölümlü” diyerek, sadece Kur’an’ı Kerim’i okuduğunu belirtmesine rağmen, Allah’ın gönderdiği diğer kutsal kitapların da varlığına iman ettiğini göstermektedir.

Gelirken gördüm. Gökler neşesiz
Rabbim dedim, akıyor her yer.
Sesimi almıştın bilmiştin beni;
Vak’a suresi, yüksek dōşekler...²⁰²

Vak’a Suresi, Kur’an-ı Kerim’de yer alan, kıyametin kopmasından önceki ve sonraki dehşetli ânları ve insanların amellerine göre içerisinde yer alacağı grupları konu edinen bir suredir.²⁰³ Tenekeci, “yüksek dōşekler” ifadesi ile cennet ehline vaadedilen güzelliklere atıfta bulunmuştur. Vak’a suresinde geçen cennet tasviri ise şöyledir; “(Onlar), dikensiz sibir ağaçları ve meyveleri küme küme dizili muz ağaçları altında, yayılmış sürekli bir gölgede, çağlayan bir su başında, tükenmeyen ve yasaklanmayan çok çeşitli meyveler içinde ve yüksek dōşekler üzerindedirler.”²⁰⁴ Birçok müfessir sonrasındaki ayetlere bakıp konu bütünlüğü açısından incelediğinde “yüksek dōşekler üzerindeler” ifadesini “ve mertebeleri yükseltilmiş eşleriyle birlikte yaşayacaklar” şeklinde yorumlamıştır.²⁰⁵ Her durumda da yazarın, şiirinde cennet tasvirine yer vermesi, kutsal kitap inancına ve Allah’ın Kur’an’da yer alan mesajlarına büyük ölçüde önem verdiğini göstermektedir.

Geceye bir şey söyle, demiştim de
Sonradan anladım, o bize lazım.
Anlatıyor bunu Târik suresi
Gelenler diyor, şaşkırdım kaldım.²⁰⁶

“Açık Yara” isimli aynı şiirin devamında ise Tenekeci, Tarık Suresine atıfta bulunmuştur. “Gece çakıp görünen” şeklinde çevrilen *târik* kelimesi sözlükte, “gece gelen, kapı çalan, şiddetle vuran” anlamlarına gelir. Gece ortaya çıkıp gündüz kayboldukları için yıldızlara da *târik* denmiştir. Müfessirler tarafından surenin anlam bütünlüğü açısından değerlendirildiğinde ise *târik*, “manevi semadan gelip zihinlere ve vicdana işleyen, insanı içinde ve dışında bulunan karanlıklardan çıkarıp aydınlığa ulaştıran ilâhî irşatlar” olarak yorumlanmıştır.²⁰⁷ Tenekeci de gecenin varlığının hikmetini öğrendiğinde yaşadığı şaşkınlığı şiirinde dile getirmiştir. Zira gece ortaya çıkan yıldızlar, bizlere zorluk ve karanlık gibi görünen her şeyde bir kolaylık ve hikmet bulunduğunu da göstermiş olur. Yazar, Kur’an ayetlerinden yola çıkarak edindiği bu farkındalık karşısındaki hayranlığını ifade ederek, bir nevi tefekkür duygusunu da satırlarına yansıtmıştır.

Senin onlardan eksik olan her şeyin
Bilsen bana dünyalar bağışlıyor

²⁰² Tenekeci, *Görmeden Ölmek*, 62.

²⁰³ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) Kuran-ı Kerim, “Vâkıa Suresi”, (Erişim 28 Aralık 2023).

²⁰⁴ Vâk’a Suresi 56/27-34.

²⁰⁵ DİB Kuran-ı Kerim, “Vâkıa Suresi”.

²⁰⁶ Tenekeci, *Görmeden Ölmek*, 63.

²⁰⁷ DİB Kuran-ı Kerim, “Târik Suresi - 1-4. Ayet Tefsiri” (Erişim 28 Aralık 2023).

Kur'an'a geçen çocuk gibi sevinçli
Yaz giriyor araya, öperek ilerliyor.²⁰⁸

Yazar, bu dizelerde mutlu ve huzurlu hissettiği bir ânını, Kur'an okumayı yeni öğrenen bir çocuğun yaşadığı sevinç ânına benzetmiştir. "Yaz giriyor araya" ifadesi de yazarın, yaz Kur'an kurslarında eğitim gören çocuklardan bahsettiğini düşündürmektedir. "Öperek ilerliyor" sözü ile yaz tatilini Kur'an öğrenerek geçiren bir çocuğun Kur'an'a duyduğu saygıya ve derslerinde keyifle ilerlediğine değinmiştir. Yazarın, bir kimseye duyduğu sevgiyi ve ona karşı hissettiği mutluluk duygusunu Kur'an üzerinden anlatması, Kutsal kitaba karşı olumlu yaklaşımını göstermektedir.

Tüm şiirlerini incelediğimizde yaptığımız analizlerden de yola çıkarak şu söylebilir ki, Tenekeci'nin, genelde kutsal kitap, özelde ise Kur'an-ı Kerim algısı, saygı-hürmet duyma, sevinç kaynağı olma ve değer verme gibi pozitif duygular üzerine kuruludur.

3.1.6. Kader

"Kader" kelimesi sözlükte "gücü yetmek, planlamak, ölçü ile yapmak, bir şeyin şeklini ve niteliğini belirlemek, kıymetini bilmek; rızkını daraltmak" gibi anlamlara gelmektedir. Literatürde ise kader, "Allah'ın bütün nesne ve olayları ezeli ilmi ile bilip belirlemesi" şeklinde tarif edilir.²⁰⁹ Kaza ile kader kelimeleri birbirinin bütünleyicisidir ve literatürde genellikle bir arada kullanılır. Kaza kelimesi ise "Allah'ın nesne ve olaylara ilişkin ezeli planını gerçekleştirmesi"²¹⁰ şeklinde tanımlanmaktadır. Diğer bir deyişle, Yüce Allah'ın dilemiş olduğu herhangi bir şeyi, zamanı geldiğinde meydana getirmesine²¹¹ kaza denir.

Kader ve kazaya iman etmek İslamiyet'te iman esaslarından biridir. Kur'an-ı Kerim'de pek çok yerde kader inancının vurgulanması bizlere konunun önemini göstermektedir. Fatır suresinde şöyle buyrulmuştur: "*Allah sizi önce topraktan sonra bir damla sudan yarattı, sonra da sizi erkek-dişi şeklinde çiftler hâline getirdi. Onun bilgisi olmadan bir dişi ne gebe kalır ne de doğurur. Bir canlıya ne kadar ömür verildiği de, ömründen neyin eksildiği de bir kitapta yazılıdır. Bütün bunlar, Allah için pek kolaydır.*"²¹²

İslam dininde, şüphe etmeksizin kâinatta meydana gelen her şeyin, Yüce Allah'ın bilmesi, dilemesi ve yaratmasıyla olduğuna inanılır. Bu noktada akıllara şöyle bir soru gelmesi doğaldır; "Eğer her şey Allah'ın dilemesi ile meydana geliyorsa insan iradesinin etkisi yok mudur ve insan yaptıkları eylemlerden sorumlu mudur?" Bu sorular asırlar boyunca âlimler tarafından tartışılmıştır ve günümüzde de hâlâ varlığını sürdürmektedir. Konunun kanıtlanması ve sonuçlandırılması diğer alanların ilgi odağı olmakla birlikte insanlardaki kader ve kaza

²⁰⁸ Tenekeci, *Giderken Söylenmiştir*, 40.

²⁰⁹ Yusuf Şevki Yavuz, "Kader", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001) 24/ 58.

²¹⁰ Yavuz, "Kader", 58.

²¹¹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslam İlmihali* (İstanbul: Semerkand Yayıncılık, 2002), 53.

²¹² Fatır Suresi 35/11.

algısının ne olduğu, bu inancın kişinin hayatını ve psikolojisini nasıl ve ne derece etkilediği din psikolojisi alanında önem verilen konulardandır.

İnsanın en temel eğilimlerinden biri yaşadığı veya gözlemlediği olaylara bir anlam vermeye, olup biten olayları birtakım sebepler yükleyerek açıklamaya çalışmasıdır.²¹³ İnsanlar yaşadıkları veya gözlemledikleri bu olayları bazen kontrol alanları dışında olan tabiatüstü güçlerle, bazen de bizzat kendilerinde veya kendilerinin kontrolünde bulunan çeşitli faktörlerle açıklamaya çalışırlar. Bu açıdan bakıldığında, dünyadaki mevcut dinlerin dikkat çekici özelliklerinden birisinin, insanlara sundukları her türden nedensel açıklamalar olduğu görülür.²¹⁴

Kader inancının ruh sağlığı ve yaşam üzerinde olumlu etkilerinin olabilmesi için kişinin öncelikle sağlıklı ve gerçekçi bir kader anlayışına sahip olması gerekir. Her şeyin Allah'ın takdirinde olduğu ve ancak onun dilemesi ile meydana gelebileceği inancı, insanların hayatlarının anlamını ve amacını bulmasına ve daha iyi bir dünya için umutlu olmasına²¹⁵ yardımcı olabildiği gibi, insanların eylemlerinin sorumluklarını almama, gerçeklerle yüzleşememe, sorunlara çözüm üretmek yerine yaşananları kadere atfederek onu bir kaçış yolu olarak görmelerine de sebep olabilir.

Tenekeci'nin şiirlerinde belki de en çok hissedilen duygulardan birisi, "teslimiyet" duygusudur. Teslimiyet duygusunun temelinde ise Allah'a ve onun yazdığı kadere karşı güven duygusu vardır diyebiliriz:

Güzel yazılar yazsın diye kader
Senin bir kuğuya boyun eğişin,
Yağmur yağmayınca düzelmez bu işler
Senin konulara yaklaşım şeklin²¹⁶

Bu dizelerde kaderin insan hayatındaki olayların akışını yönlendiren bir güç olarak görüldüğüne ve bu akışa uyum sağlamanın gerekliliğine dair görüş hâkimdir. "Boyun eğiş" ifadesi kaderin insan yaşamındaki belirsizlikleri ve zorlukları kabullendirme gücüne dikkat çekmektedir. Dolayısıyla bu dizelerde kader, bireyin karşılaştığı durumları nasıl algılaması gerektiğiyle ilgili perspektif sunarken aynı zamanda karşılaştığı durumları kabullenebilmesi ve onlara nasıl tepki vermesi gerektiği ile ilgili yaklaşım sunan bir kavramdır. Buradan yola çıkarak Tenekeci'nin şiirlerindeki kader tasavvuru yaşamdaki deneyimleri anlamlandırmaya ve içsel bir denge kurma sürecine katkıda bulunabilecek bir inanç şekli olarak değerlendirilebilir.

²¹³ Recep Yaparel, "Depresyon ve Dinî İnançlar ile Tabiatüstü Nedensel Yüklemeler Arasındaki İlişkiler", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8, (1994), 275.

²¹⁴ Saffet Kartopu, "Kaygının Kader Algıları İle İlişkisi", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/3 (2013/2), 240.

²¹⁵ Kızıgeçit, vd. "Yapay Zekâ Sohbet Robotu Chatgpt İle İnanç- İnançsızlık, Doğal Afet Ve Ölüm Konuları Üzerine Nitel Bir Araştırma: Din Ve Maneviyatın Psikolojik Sağlığa Etkileri", 156.

²¹⁶ Tenekeci, *Sözü Yormadan*, 57.

Yazarın eserlerinde genel olarak hâkim olan hüzün duygusu bazı şiirlerinde kader algısında da kendini hissettirmektedir. “Kader” ile “keder” kelimelerini fonetik olarak yakıştırıp bir arada kullanmanın yanı sıra, anlamsal olarak birbiri ile bağdaştırmıştır:

Suyu kesilmiş sanki her şeyin
Bayat nehirler, güneşsiz günler
Nasıl aklıma gelmedi, hayret
Kader diyorduk buna, biraz da keder.²¹⁷

Bu satırlarda yaşam içerisindeki türlü olaylardan örnekler vererek karşılaşılabilen olumsuzluklar karşısında hissedilen melankoli ve umutsuzluk hissi hâkimdir. Yazar karamsarlık ve durgunluğu ifade ederken kader ile keder arasında benzerlik kurmakta ve bu benzerliği şu şekilde ele almaktadır: İnsan kaderini kabullenme sürecinde içsel zorlanmalar ve çatışmalar yaşayabilir. Kaderi kabullendikçe gerçekleşmiş olaylar karşısında elinden bir şey gelmediği ve onu değiştirecek güce sahip olmadığı gerçeği karşısında kederlenmesi de muhtemeldir.

Tenekeci, yukarıdaki satırların devamında olduğu gibi kimi şiirinde kader kelimesini doğrudan şiirlerinde kullanmış, kimisinde yazgıya boyun eğme, teslim olma şeklinde, kader inancını manası ile ifade etmiştir:

“Avcıların bile üzüldüğü sen
Sen gidiyorsun, gerisi Allah kerim...”²¹⁸

Tenekeci, derinden hissedilen bir acının tarifini yaparken yaşanan zorluklar karşısında “Allah Kerim” diyerek “kader” kelimesini zikretmeksizin, Allah’a ve onun yazdığı kadere olan teslimiyetin ve güvenin yanı sıra bu güvenin oluşturduğu “kaygılardan uzaklaşma” hâlini de satırlarına yansıttığı görülmektedir. Ağır misafir adlı eserde geçen bu şiirden çıkarılabilecek sonuçlara göre hayat çaresizliklerle ve imtihanlarla doluyken bir o kadar da Allah’a olan güvenin ve ona dayanmanın varlığı insana güç vermekte ve sıkıntılarını hafifletmektedir. Bu satırlara göre kader inancının insanlar için büyük bir güç kaynağı olduğunu söylemek mümkündür.

“Denizin suyuna giden gemiler,
Uzunları yakmış geliyor kader”²¹⁹

Yazarın aynı sözcüklere bağlamından farklı anlamlar yüklediği söylenebilir. Birçok şiirinde kader inancının ferahlatıcı etkisi üzerinde duran Tenekeci, “Kimsenin Kalbi” isimli eserinde geçen bu satırlarda “uzunları yakmış geliyor kader” cümlesi ile kaderi, kaçılmayan bir düzen olarak değerlendirmektedir. Bu kabullenişin altında ise her zaman belirttiği güven duygusundan ziyade bilinmeyene karşı duyulan kaygı hissedilmektedir. Dizelere göre “denizin suyuna giden gemiler” ifadesinde zıtlasmadan, bütünlük ve uyum içerisinde bir ilerleyişten

²¹⁷ Tenekeci, *Ağır Misafir*, 55.

²¹⁸ Tenekeci, *Ağır Misafir*, 55.

²¹⁹ Tenekeci, *Kimsenin Kalbi*, 11.

bahsedilirken buna karşın engel olunamaz bir gerçek bulunmaktadır ki bu da kaderde belirlenmiş şeylerin her hâlükarda insanı gelip bulacağıdır. Bu satırlarda kader, yaşamın kaçınılmaz bir parçası olarak değerlendirilmiş ve insanların bu gerçeğe boyun eğmesinin gerekliliği belirtilmiştir.

“Kaderden kısaydı, ömürden uzun
Rabbim, döndürdün, kalbimi sana.”²²⁰

Bu dizelerde insan ömrünün kısa, buna nazaran kaderin uzun bir yolculuk ve süreç olduğuna vurgu yapılmıştır. İnsanın ömür süresince neler yaşayabileceğini ve kaderinde nelerin olduğunu bilmeden yaşıyor olması, bilinmezliğin verdiği “uzayan, geçmeyen vakit” hissini yaşatabilir ve buna dayanarak ilgili satırlarda kader, uzun sıfatıyla nitelendirilmiş olabilir. “Rabbim döndürdün kalbimi” sana ifadesinde ise Allah’ın kalpleri şekillendirme gücü üzerinde durulmuş ve bu doğrultuda kaderin de yaratıcı tarafından yönlendirildiği ifade edilmiştir. Dizelerde olayların kader tarafından belirlendiğine ve insan hayatında belirleyiciliği bir güç olarak görüldüğüne dair inanç yansıtılmıştır.

Aklıma geldikçe gittiğim yerler
Daha nasılsın dedikçe kader;
Anladım Rabbim,
Benim sevdiğim
Ne varsa, senin.²²¹

Yazar, bu dizelerde gittiği yerleri anımsaması üzerinden, yaşamdaki deneyimlere değinerek tüm bu deneyimlerin aslında Allah’ın izni ve takdiriyle yaşandığına ve yaşamdaki her şeyin ona ait olduğuna dair farkındalığın oluşmasını ifade etmiştir. Bu şiirde kaderin, her şeye hakim olan ve her şeyin kontrolünü elinde tutan yaratıcıya teslim olma bağlamında bir inanç olarak yansıtıldığı söylenebilir.

3.2. İbadetler

İbadet kelimesi sözlükte, “Tanrı emirlerini yerine getirme, Tanrı’ya karşı olan saygıyı ifade eden tapınış ve kulluk” gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak ise “Allah’a karşı olan kulluk ve bağlılığı ifade eden sözler ve hareketler” demektir. ²²²

Her türlü ayin, dua, dinsel törenler, oruç, namaz ve benzeri eylem ve davranışları kapsayan dinî pratikler, “ibadeler” başlığı başlığı içerisinde, din psikolojisi biliminin ana konularındandır.

---

²²⁰ Tenekeci, *Sözü Yormadan*, 75.

²²¹ Tenekeci, *Görmeden Ölmek*, 77.

²²² Peker, *Din Psikolojisi*, 117.

İbadetler, dindar bireyi anlama ve dış dünya ile olan ilişkilerini anlamlandırmada oldukça önemli bilgiler sunarlar.²²³

İbrahim Tenekeci'nin şiirlerinde ele aldığı ibadet kapsamına giren dinî unsurlar; namaz, oruç, dua ve şükürdür.

3.2.1. Namaz

Arapça “salah” kelimesinden Türkçe'ye geçen “namaz” sözcüğü, sözlükte “dua etmek, ibadet etmek, bağışlanmayı dilemek ve yalvarmak” gibi anlamlara gelmektedir.²²⁴ Terim olarak ise namaz, Allah'ın emriyle Hz Muhammed'in gösterdiği şekilde akıllı ve buluğ çağına ermiş olan her Müslüman'ın sabah, öğle, ikindi, akşam ve yatsı vakitlerinde olmak üzere günde beş kere yerine getirdikleri bir ibadet türüdür.²²⁵

İslam'ın beş esasından ikincisi olan namaz ibadeti Hadis-Şeriflerde geçtiği üzere²²⁶ İslam dininde “dinin direği” olarak kabul edilmektedir. Buradan namazın ne denli önemli bir ibadet olduğu anlaşılabilir. Zira bir şeyin direği olmak demek diğer mekanizmaların varlığına sebep olmak ve yokluğunun diğerlerinin de önemini yok etmesi demektir. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de birçok ayette²²⁷ sadece İslamiyet'te değil tüm ilahi dinlerde namaz ibadetinin olduğu bilgisinin doğrudan veya dolaylı olarak verildiği görülmektedir. Öyleyse namazın, Allah inancının olduğu her yerde, o dinin mensupları tarafından önem verilen ve yerine getirilmesi beklenen ibadetlerin başında geldiği söylenebilir.

Literatür incelendiğinde dindar bireyler açısından namazın ruhu temizleyen kalbi aydınlatan, insanı kötülüklerden alıkoyan bir ibadet olarak değerlendirilmektedir. Namazın insanın temizliğine, sağlığına ve intizamla hareket etmesine vesile olması yönüyle kişinin manevî hayatındaki katkılarının yanı sıra günlük hayatına da dinamizm kattığı görülmüştür.²²⁸ Namaz, insanın hem yaratıcı ile olan ilişkisini canlı tutmasını sağlayan hem de insanı eğiterek olgunlaştıran, nefsanî istek ve arzularını, ona zarar verecek eğilimleri bastırıp kontrol etmesini sağlayan bir ibadettir.²²⁹ Kişi namaz esnasında Allah'ın huzurunda durduğunun bilincindedir ve bu bilinç onu tevazu sahibi olmaya, acziyetini anlamaya sevk eder. Yaratıcısının huzuruna çıkan kimse tüm dünyevi statülerden ve telaşlardan sıyrılmış bir şekilde en yalın hâliyle yüzleşme yaşamaktadır. İşte bu durum kişinin düşünce ve davranışlarını düzenleme ihtiyacı

²²³ Mustafa Koç, Ergenlik Döneminde Dua Ve İbadet Psikolojisi Üzerine Teorik Bir Yaklaşım, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1, (Haziran 2003), 374.

²²⁴ M. Kâmil Yaşaroğlu, “Namaz”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006) 32/350.

²²⁵ Hasan Hafizoğlu, *Namaz bilinci* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2012), 32.

²²⁶ Tirmizi, Sünen, İman, 8.

²²⁷ Bkz. Meryem Suresi 19/59, Âl-i İmrân Suresi 3/39, Enbiyâ Surei 21/73.

²²⁸ Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, 133.

²²⁹ Hüseyin Peker, *Namaz Psikolojisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 93.

hissetmesine, dolayısıyla olumlu özelliklerini arttırmasına, ahlakını ve davranışlarını güzelleştirmesine vesile olabilmektedir.

Kimseye uymadan, taşlara bile
Bugün de sağ kurtuldum dünyadan.
Cumayı Beyazıt'ta kılarken arkadaşlar
Sesler yükselirken sonra namazdan
Mescitler ve ciltler, o sonsuz bahar!²³⁰

Tenekeci'nin gerek köşe yazılarına gerekse eserlerine bakıldığında muhafazakar bir yaşam sürdüğü söylenebilir. Yazar *Kimsenin Kalbi* adlı eserinde geçen yukarıdaki satırlarda da Müslümanlar için beş vakit namaz dışında da ayrı önem atfedilen ve ayetlerle farz kılınan Cuma namazına değindiği görülmektedir. "Dünyadan sağ kurtulmak" ifadesi yazarın, dünyevi ve nefsâni arzularına kapılmadan ve dünyanın can acıtıcı yönlerine maruz kalmadan günü tamamlamış olmanın başarısını hissettiğini göstermektedir. Bu dizelerin devamında Cuma namazından bahsediyor olması bu başarısını ruhî bir arınma ile taçlandırıldığını hissettirmektedir. "Ciltler" sözcüğü ile kitapları kastettiği anlaşılan yazarın "mescitler ve ciltler, o sonsuz bahar" ifadeleriyle mescitleri, dolayısıyla namaz ibadetini, kitapları ve okumayı bahar mevsiminin güzelliğiyle bağdaştırarak onların insanın ufkunu genişleten ve kalbe huzur veren etkilerine değinmesi Tenekeci'nin namaza olan bakış açısını anlamak açısından önemlidir.

"Korkulu durumda kılınan namaz
Böyle durayım ömrümce sana."²³¹

İnsan yaratılışı gereği kendine sıkıntılı anlarında sığınacak güçler arama eğilimindedir. Anne rahmindeyken başlayan güven duygusu, bebek dünyaya geldikten sonra yine annenin kollarındayken kendini hissettirir ve birey yetişkin olduğunda da farklı tezahürleriyle bu güven duygusunu arar. Korkunun hakim olduğu anlarda ise insanın kendini güvende hissedebileceği, korkularından sıyrılıp sırtını dayabileceği bir güç arama eğilimi artmaktadır.

Korku duygusu, din-korku ilişkisinin bireylerin dinî hayatlarının şekillenmesinde rol oynamasından dolayı din psikolojisi biliminin konularından biridir. Korku bireylerin hayatlarının her anında ve her alanında bulunabilen, kaçınılmaz bir duygudur. Bu bakımdan önemli olan korkunun varlığının sebebini araştırmak değil bireyin bu duyguyu doğru yönlendirebilmesine yardımcı olmaktır.²³² Yaratıcının huzurunda durup onunla konuşabilmek de bireyin sonsuz güven hissetmesine kapı aralamaktadır. Namaz ibadeti bu açıdan kişinin yaratıcısına sığınabileceği bir liman olarak değerlendirilebilir. Tenekeci de bu satırlarda korkulu anlarda kılınan namaz sırasında hissedilen huşu, haz ve güven duygusuna değinerek bu duyguları asla kaybetmek istemediğini ve ömür boyunca bu duyguyu yaşamak istediğini

²³⁰ Tenekeci, *Kimsenin Kalbi*, 46.

²³¹ Tenekeci, *Belki Başka Zaman*, 17.

²³²M. Emrullah Duran, Din- Korku İlişkisinin Psikolojik Olarak İncelenmesi", *Journal Of Institute Of Economic Development And Social Researches* 4/8, (2018), 84.

ifade etmiştir. Buradan yola çıkarak Tenekeci'nin namazı zor zamanlarda insana güç veren, dayanak olan ve zorluklarla başa çıkmada yardımcı olabilecek bir araç olarak tasvir edildiği söylenebilir.

Yazar bazı yerlerde namaz kelimesini kullanmadan namaz ibadetine ait bazı spesifik ifadelere de yer vermiştir. *Kible* sözcüğü de bunlardan biridir:

“Evime dönmeliyim kibleye döner gibi
Beni bekliyor çünkü hak sahipleri.”²³³

Sözlükte “yön, yönelinen cihet gibi” anlamlara gelen “kible”, terim olarak Müslümanların namazda yönelmeleri gereken istikameti, Kâbe’yi ifade etmektedir.²³⁴ Namaz esnasında da dünyevi şeylerden sıyrılıp, hakikate karşı yöneliş vardır. “Evime dönmeliyim kibleye döner gibi” cümlesinde de Tenekeci, gönlünün, ruhunun ait olduğu yere dönme hissini, “kibleye dönme ifadesi” ile anlatmak istemiştir.

Ne güzel dökmek, şiirle içini;
Aynaya bakarken okunacak dua;
Güzel yarattın beni, ahlakımı da
Güzel kıl; namaz gibi...²³⁵

Bu satırlarda namazın güzelliği ahlak üzerinden anlatılmaktadır. “Aynaya bakarken okunacak dua” ifadesi kişinin kendisini anlamaya çalışması olarak yorumlanabilir. Aynı zamanda yazarın hadislerde geçen ve aynaya bakarken okunması tavsiye edilen duaya atıfta bulunduğu görülmektedir. Söz konusu dua şöyledir: “Allah’ım! Yaratılışımı güzelleştirdiğin gibi ahlakımı da güzelleştir.”²³⁶ Yazar “güzel yarattın beni” diyerek yaratılıştaki güzelliği kabulleniyor ve ardından Rabb’inden bedenini güzel yarattığı gibi ahlakını, özünü de güzelleştirmesini istiyor. Aynı zamanda bu ifade ile yazarın yaratılıştaki güzellikleri kabul etmesinden yola çıkarak insanın fitraten ruhunda barındırdığı güzel hasletleri koruma gücünü dilemiş olduğu da düşünülmüştür.

Dizelerde namazın güzel ahlak ile özdeşleştirilmesi İslami kaynaklarda geçen başka bir hadisi de akıllara getirmektedir. “Kıldığınız namaz sizi kötülüklerden alıkoymuyorsa, namazınızdan hayır yoktur.”²³⁷ hadisinde namazı bedensel bir hareket rutini olmasından ziyade hayata entegre edilmiş, kişinin ruhuna, ahlakına ve davranışlarına sirayet etmesi beklenen bir ibadet şekli olarak görülmüştür. Tenekeci'nin yukarıdaki satırlarda namazı bu işlevsel fonksiyonu ile ele aldığı ve salt bir ibadet olmaktan çıkarıp bir manevi gelişim vesilesi olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır.

İyi giyinirsen saygı duyarlar,

²³³ Tenekeci, *Ağır Misafir*, 20.

²³⁴ Ahmet Güç, “Kible”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/368.

²³⁵ Tenekeci, *Ağır Misafir*, 75.

²³⁶ İbn Hanbel, *el-Müsned I*, 403.

²³⁷ Münâvî, *Feyzül-kadîr*, VI, 221

Böyle nasihatler hiç duymadım be,
Yüzünü yıkamadan girme mutfağa
Evin bereketi kaçıyor sonra,
İşte bunun gibi sözler duyardım;
Yağmur yağarken öyle oturma,
Namaz kılırsan adın kılınır
Ayrı düşme, adınla!²³⁸

Çocukluğundaki toplumsal normlara ve toplumun öncelediği kriterlere dikkat çeken yazar buna karşın kendi ailesinden duyduğu nasihatlerden bahsederken onların şekilsellikten ve maddi değerlerden ziyade ahlak, maneviyat, edep ve hayâ gibi değerlere önem verdiğini belirtmiştir. Yazarın, evin huzuruna ve bereketine vurgu yapan aile betimlemelerinden sonra yağmurun bir rahmet ve bereket olduğundan hareketle ailesinin yağmur yağarken boş vakit geçirmek yerine tefekkür edip, düşünülmesini, belki bu rahmet anında Rabbi ile konuşulmasını tavsiye ettiği anlaşılmaktadır. Buradan hareketle yukarıdaki satırlarda yağmurun yeryüzünü arındıran ve dinginleştiren etkisi üzerinden, devamında bahsi geçecek olan namazın ruhu arındıran ve içsel huzura kavuşturan etkisi bağdaştırılmış olabilir. Şiirin en dikkat çeken ifadelerin biri namazın kişinin adı ile bağdaştırıldığı satırlardır. “Ayrı düşme adınla” diyerek namaz, Müslümanın kimliği olarak görülmüştür. “Namaz kılırsan adın kılınır” ifadesi ise kişinin cenaze zamanının kılındığı ânı düşündürmektedir. Müslüman bireyin dünya hayatındaki son yolculuğunda yakınlarının, adını güzel anarak dualar etmesi ve namazının kılınarak Rabb’ine yolculanması kaybedilmemesi ve yaşanması gereken bir kıymet olarak görülmüş ve bu sebeple namazın terkedilmemesi tavsiye edilmiştir.

“Camiden eve dönerkenki ferahlık
Sadece müminlerin bildiği,
Şiir böyle bir şey mi?”²³⁹

Bu satırlarda bir dinî mekân türü olan cami ile arasında bağ bulunan ve camide kılınan namazın tadına varanların sadece müminler olduğuna dair bir vurgu bulunmaktadır. Camiden eve dönüş anındaki ferahlık hissini sadece müminlerin anlayabileceği bir duygu olarak tanımlayan yazarın, namazı bahşedilen bir lütuf olarak değerlendirdiği bu satırlardan çıkarılabilecek sonuçlardandır. Tenekeci, namazı huzur veren bir ibadet olarak yorumlayarak müminlerin inanç ve ibadetlerinin günlük yaşamlarına nasıl yansdığı ve nasıl anlam kazandığını ifade etmiştir.

Birçok yerde yazarın şiir ile namazı benzeştirdiği görülmektedir. Bu örtüşmeden yola çıkarak şiir edebi bir sanat, namaz ise Allah’ın sanatı olan insana ve evrene dair bir teşekkür olarak nitelendirilebilir. Bunun birlikte yazarın, namazı ve şiiri ruhu doyuran sebepler olarak gördüğü de düşünülebilir.

---

²³⁸ Tenekeci, *Tüm Zamanlar*, 87.

²³⁹ Tenekeci, *Ağır Misafir*, 28.

Yeterdi, artardı, normal süre
Namazdandı, dizindeki yamalar.
İkinci miydi, neydi, şimdi unuttum
Durmadan ağlıyordu kadınlar...

Koymazdı ölümü adam yerine...²⁴⁰

Namazın insan üzerindeki izlerine değinen Tenekeci'nin, "yeterdi artardı normal süre" dizesi ile ibadetlerde dahi ölçülü ve dengeli olmanın önemini vurguladığı anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber'in de Müslümanlara tavsiye ettiği, davranışlarda ve ibadetlerde itidalli olmaktır. İnsan bir şeyi ne kadar abartarak yaşarsa o ölçüde yaralanma ihtimali vardır. Namazın dizlerde bıraktığı izlere değinen Tenekeci'de dengeden uzaklaşmanın insana verebileceği zararlara dikkat çekmek istemiş olabilir. Şiirin devamında bir anısını namaz vakti üzerinden tarif eden yazar, ölüm gerçeğini ciddiye almayarak bu gerçekle yüzleştiklerinde kabullenmekte güçlük çeken ve durmadan ağlayan kadınlar betimlemesi yapmıştır. Yazarın satırlarının arasında boşluk bırakarak devam etmesi ise ölüm gerçeğinin ciddiye alınmayışına bir vurgu ve tepki olarak değerlendirilebilir. Durmadan ağlamakta da bir ölçsüzlük olduğu düşünüldüğünde dizeler arasındaki bütünlük fark edilmektedir. Tenekeci'nin, ifadelerinden yola çıkarak bu şiirde dinin, bilinçten uzak yaşanmasına bir eleştiri sunduğu düşünülmektedir.

3.2.2. Oruç

Sözlükte "bir şeyden uzak durmak, bir şeye karşı kendini tutmak"²⁴¹ anlamına gelen ve İslam'ın beş esasından biri olan oruç, ıstılahta "ibadet etmek niyetiyle yeme, içme ve cinsel ilişki davranışlarından uzak durarak yerine getirilen bir ibadet"²⁴² manasına gelir.

"Ey İman edenler! Sizden öncekilere olduğu gibi sizin üzerinize de oruç farz kılındı. Belki böylelikle siz korunursunuz"²⁴³ ayeti ile oruç ibadetinin İslamiyet'te ve İslamiyet'ten önceki yaşantılarda da yerine getirilmesi gereken Allah katında ne denli önemli bir ibadet olduğu açıkça görülmektedir. Oruç ibadetinin Allah katındaki değerinin yanı sıra hem insana hem topluma, gerek fizyolojik gerekse psikolojik faydaları çeşitli çalışmalarla kanıtlanmıştır.

Hüseyin Peker, "*Ruh Sağlığı ve Dinî İnanç*" adlı eserinde orucun ruh sağlığını koruyucu etkileri üzerinde durmuş ve faydalarını ele almıştır. Buna göre oruç tutmak; kişideki mevcut iyi ve güzel davranışları pekiştirir ve kişide empatik yaklaşımı hâkim kılar. Pozitif ve olumlu düşüncelerini arttıran kişi, bu sayede kaygı ve endişelerini de azaltmış olur. Tüm gün oruç ibadetinin yasaklarından sakınan birey, sabır gücünü arttırır ve iradesini güçlendirerek kötü

²⁴⁰ Tenekeci, *Ağır Misafir*, 40.

²⁴¹ Ali İhsan Yitik, "Oruç", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/416.

²⁴² Şentürk ve Yazıcı, *İslam İlmihali*, 256.

²⁴³ Bakara Suresi 2/183.

alışkanlıklar ile arasına mesafe koymuş olur.²⁴⁴ Böylece oruç ibadetinin, insan ilişkileri kuvvetli, iç huzurunu bulmuş ve kendi doyum noktasına ulaşmış bireyler olunmasına ortam hazırladığını söylenebilir.

Oruç tutmanın fiziksel sağlık açısından faydalarının da olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Hz. Peygamber'in "Oruç tutunuz, sıhhat bulunuz"²⁴⁵ hadisi yukarıda da söylediğimiz gibi tıbben de kanıtlanmıştır. Hristiyanlıkta oruç ibadetinin bulunmayışını büyük bir kayıp olarak nitelendiren ünlü Fransız Profesör Pierre Moulin'in bu konuda görüşü değinmeye değerdir. Profesöre göre İslam dünyasının en yararlı kurumlarından biri oruçtur ibadettir. Oruç, ruhun ve beden dinlenmesini sağlar ve aynı zamanda dokuları temizler ve birikmiş toksinleri vücuttan atar. Böylece oruç tutan insanlar her sene ramazan ayında vücutlarını tazelemiş olurlar.²⁴⁶

İbrahim Tenekeci'nin şiirlerinde bir çok dinî unsura yer verilmiş olmasına rağmen oruç ibadetine sadece bir yerde, *Giderken Söylenmiştir* adlı kitabında rastlanmıştır:

"Buradan gidilir işte, cuma günü ölmeye
Ah bu serinlik, bu akşam çıkarması
Tutan bir çocuk gibi ilk orucunu"²⁴⁷

Oruç ibadeti buluş çağına ermiş Müslümanlar için farz kılınmış olmasına rağmen küçük çocuklar da ramazan aylarında ailesi beraber sahura kalkma, oruç tutma, iftar yapma gibi kısımlara katılma konusunda oldukça heveslilerdir. Hatta çocukların erken yaşta oruç ibadetine ısınmaları ve alışmaları için kültürümüzde tam gün tutulacak oruçlar için hazırlık mahiyetinde olan "tekne orucu"²⁴⁸ adında yarım günlük oruç tutma alışkanlığı da vardır. Tekne orucu tüm gün oruç tutmaya güç yetiremeyen çocukların günün bir kısmını oruçlu geçirmesine dayanan bir Anadolu geleneğidir.²⁴⁹ Tüm gün veya yarım gün farketmeksizin yemek yemeden sabreden ve orucunu tutan çocuk, iftar vakti geldiğinde sudan aldığı ilk yudum ile nasıl ferahlığa kuvuşup şükür duygusunu yaşıyorsa Tenekeci' de yaşadığı duyguyu tam bu anlarda bir çocuğun yaşadığı haz ve mutluluk hissini yaşaması ile benzetmiştir.

3.2.3. Dua

Dua sözcüğü sözlükte "çağırarak, seslenmek, istemek ve yardım talep etmek" manalarına gelir. Bununla birlikte, Allah'a sunulacak olan talepleri sözlü ya da yazılı olarak dile getiren metinlere de dua denilmektedir. Literatürde ise dua sözcüğü "Allah'ın yüceliği karşısında kulun aczini

²⁴⁴ Peker, *Ruh Sağlığı Ve Dinî İnanç*, 79-82.

²⁴⁵ Heysemî, "Mecmâ'u'z-zevaid", 3/70.

²⁴⁶ Şentürk ve Yazıcı, *İslam İlmihali*, 259.

²⁴⁷ Tenekeci, *Giderken Söylenmiştir*, 36.

²⁴⁸ Onur Çetin, "Geçmişten Bugüne Ramazan Gelenekleri ve Geleneklerin Yaşatılarak Geleceğe Aktarılmasına Dair Öneriler", *Türk Ekini* 1/6, (Haziran 2020), 24.

²⁴⁹ Tarih Dergisi, 2, 66.

itiraf etmesi, sevgi ve tazim duyguları içinde lütuf ve yardımını dilemesi” gibi manaları ifade eder.²⁵⁰

Dua, bütün dinlerde ortak bir ibadet şeklidir. Hıristiyanlıkta Tanrı’ya ulaşma, onu tanıma ve vicdanın sesi olarak görülürken, Yahudilikte Tanrı’ya yaklaşma vesilesi olarak kabul edilmektedir.²⁵¹ İlahî dinlerde dinî inanç ve dua alışkanlığının her zaman canlı hâlde kalabilmesi için dua ve ibadetler bir görev hâline getirilmiştir. Hayatına dua alışkanlığını yerleştirebilen kişi, bir an olsun yaratıcısını unutmamış olur ve bu sayede nefsi arzu ve isteklerini kontrol altında tutabilir.²⁵²

Duanın özünde insanın kendi aczini ve eksikliğini fark etmesi vardır. Dua eden kişi bu eksikliğin verdiği gerginliğin giderilmesi için de dua eder. Hayatta her şeyin kontrolünün kendinde olmadığını farkına varır ve dua ederken bir nevi kendi acziyetini itiraf etmiş olur. Hayatın anlamlı olduğuna inanarak Allah’a umutla ve güvenle yönelir.²⁵³ Zira dua, insanoğlunun vazgeçilmez bir yönelişidir.²⁵⁴

Duanın, psikolojik açıdan yapılan incelemelerde, ilahi yardımı istemek için başvuru bir ruhsal mekanizma olduğu vurgulanmaktadır. Duanın temelinde Allah’a güven ve yüce bir inanış bulunur.²⁵⁵ Zira hayat devam ettiği sürece insanoğlu her türlü sıkıntı, engel ve olumsuzluklarla karşı karşıya kalabilir. Bu durum, yaşamının bir gereği olarak geçmişten günümüze bu şekilde devam etmektedir. Dua ise insana bu olumsuzlukları aşmasında manevi güç ve destek sağlamakta, bir sığınak olmaktadır. Dua ederken yaratıcısı ile konuştuğuna ve ona derdini arz ettiğine inanan kimse, psikolojik yükünü yüce ve kudretli bir varlık ile paylaşmış olur ve bu durumun verdiği güven ile bir rahatlama hisseder. Dolayısıyla dua ibadetinin olumsuz duygu ve olaylara karşı bireyde psikolojik dayanıklılığı arttırdığı söylenebilir.

Derdimi anlattım Efendim
Derdimi anlattım, sözü yormadan,
Oturup dua ettim, yalvardım;
Akıl, git başımdan.²⁵⁶

Yukarıdaki şiir ile aynı ismi taşıyan *Sözü Yormadan* adlı eserde geçen bu satırlarda Tenekeci’nin tüm samimiyeti ve acziyeti ile Rabb’ine yakarışı hakimdir. Uzun uzun anlatmak yerine doğrudan dua ederek kendini ifade eden yazar, bu yakarışı “derdimi anlattım Efendim” cümlesi ile Hz. Peygamber ile paylaştığını ve dualarına onu da dahil ettiğini ifade etmiştir.

²⁵⁰ Osman Cilacı, “Dua”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 99/ 529-530.

²⁵¹ Cilacı, “Dua”, 530.

²⁵² Selahattin Parladır, “Dua”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/532.

²⁵³ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1998) 214.

²⁵⁴ Feim Gashi, Dua ve Hayat Memnuniyeti Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma (Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Fen-Edebiyat Fakültesi Öğrencileri Örneği), *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25/2 (Ağustos 2016), 1.

²⁵⁵ Cilacı, “Dua”, 529-530.

²⁵⁶ Tenekeci, *Sözü Yormadan*, 21.

Duasındaki ifadelerle bakıldığında yazarın, aklı geri planda bırakmayı dilediğini söyleyerek tüm kalbi ile teslim olmayı ve belki ruhunun ilahi duygularla kuşatılmasını istediği anlaşılmaktadır.

Alfabesiz nineler vardı eskiden
Öylesine değil sahiden vardı
Biz onların duaları altında
Kuş gibi olurduk, her şey artardı.²⁵⁷

Bu satırlarda Tenekeci “onların duaları altında kuş gibi olurduk” ifadesi ile duanın ferahlatıcı etkisini vurgulamıştır. Buradaki rahatlatıcı etkinin sebebi, dua edenin yüce ve kudret sahibi varlığa derdini açması ve sonunda karşılık bulacağını bilmesinden kaynaklanmaktadır. Müslüman bireyler bilir ki; şu an, ileride veya ahirette ne zaman ve ne şekilde olursa olsun, *El Mucib* olan (talepte bulunanın arzusunu yerine getiren²⁵⁸) Allah, er veya geç duaların kabulü için rahmet kapılarını açacaktır. Dua eden kişi işini Allah’a havale eder ve bu sonsuz güven duygusunun verdiği rahatlama ile huzura kavuşur.

Konuyla ilgili ülkemizde, ortaokul öğrencileri üzerinde yapılan bir çalışmada, öğrencilerinin yüzde 93’ü gibi büyük bir orana sahip kısmının dua ettikleri esnada bir rahatlama ve hafiflik hissedip, huzur duydukları sonucu tespit edilmiştir.²⁵⁹ Ünlü kardiyolog Prof. Dr. Mehmet Öz ise duanın insanı iyileştirici bir gücü ve hastaların sağlıklarına kavuşmaları konusunda hızlandırıcı bir etkisi olduğunu vurgulayarak, ameliyatlarına dua ederek girdiğini, ameliyattan çıkan hastalarına ise yine dua etmeleri konusunda tavsiyede bulunduğunu belirtmiştir.²⁶⁰ Alexis Carrel’a göre dua, bilinçli bir şuurla alışkanlık hâline getirildiğinde birey için bir yaşam tarzı hâline gelebileceği gibi aynı zamanda bireyin kişiliğinde olumlu etkiler oluşturur.²⁶¹ Bu bağlamda dua sayesinde bireyin kendinde var olan zihinsel, ahlaki ve manevi güçlerinin farkına varıp onları daha iyi kullanarak umudunu ve inancı canlandırabildiği, stres ve kaygılarını azaltabildiği,²⁶² sıkıntı ve yüklerinden arınarak ferahlık hissini yaşadığı sonucuna ulaşılabilir.

Tenekeci bazı şiirlerinde dua kelimesini kullanmadan Rabbinden affedilmeyi niyaz etmiş ve gönlünden geçen duayı satırlarına eklemiştir:

Dikkatim dağılıyor, Rabbim beni başışla
İniyor boynuma bir kılınc gibi uyku,
Bütün gün beklettim ağacı parkta
Boşver sonra, en iyisi bu.²⁶³

²⁵⁷ Tenekeci, *Giderken Söylenmiştir*, 104.

²⁵⁸ Bekir Topaloğlu, “Mucib”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/449.

²⁵⁹ Yusuf Şanlı, “Ortaokul Öğrencilerinde Dinî Duygu, Düşünce ve Davranışların Din Psikolojisi Açısından Araştırılması”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Mezuniyet Tezi* (1982), 9. Akt: Peker, *Din Psikolojisi*, 131.

²⁶⁰ Peker, *Namaz Psikolojisi*, 91.

²⁶¹ Alexis Carrel, *Dua*, çev. M. Alper Yüçetürk (İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1961), 27.

²⁶² Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 230-231.

²⁶³ Tenekeci, *Giderken Söylenmiştir*, 75.

Bu dizelere bakıldığında yazarın dikkatinin dağılarak uyku hâline kapılmasının sebebinin derin düşüncelere dalması sonucunda kendini yorgun ve bitkin hissetmesi olduğu düşünülebilir. Yazar dizelerine, yaşadığı zorluklarla başedebilmek için bu anlarda Allah'a yakarışını yansıtmıştır. Satırların sonuna "boşver en iyisi bu" ifadesini ekleyerek ise yaşadığı zorlukları kabullenmeyi ve hayatta yaşanabilen sıkıntılara karşı teslim olmayı vurgulamaktadır.

Tenekeci, yine başka bir şiirinde Allah'ın yüce sıfatlarını zikrederek Rabb'ine yakarmış, içinde bulunduğu ikilemden kendisini kurtarması için ona dua etmiştir:

Ey bulutların arasına ateş yakan
Isıtan ve ısıtan beni
İşiten beni,
Kovulmadan güzel günlerin kapısından
Kurtar,
Bu ikircim kuyusundan...²⁶⁴

Tenekeci, Allah'ın yarattıklarından hareketle güneşin dünyayı aydınlatıp ısıtması gibi Allah'ın varlığının da kendisini ısıttığını ve aydınlattığını belirtmiştir. Yazar, satırlarında Allah'ın kulunun ihtiyacını gördüğüne, onu duyduğuna dair inancı vurgulamakla birlikte, onu işiten derdini bilen Allah'a karşı dua ettiğini ifade etmiştir. "İkircim kuyusu" ifadesinde ruhsal çatışmalar yaşadığı görülen yazar, "kovulmadan güzel günlerin kapısından" dizesi ile yaşadığı bu gel-gitler esnasında yanlış bir yere varmaktan korktuğunu belirtmektedir. Devamındaki "kurtar beni bu ikircim kuyusundan" ifadesinde ise yazarın, bu korkudan Allah'a sığındığı ve yaşadığı içsel girdaptan kurtulmak ve aydınlanmak için satırlarına yakarışlarını yansıttığı görülür. Tenekeci'nin doğanın yaratılmış güzelliklerinden hareketle bir içsel sorgulama ve çatışma yaşadığını belirterek Rabbi'ne sığınması, Hz. İbrahim'in güneş, ay ve yıldız bakarak baki olan yaratıcıyı arama esnasında yaşadığı içsel çatışmaya atıfta bulunduğu ve onun diliyle dua ettiği ihtimalini akıllara getirmiştir. Nitekim Tenekeci'nin şiirlerinde birçok yerde İbrahim Peygamber ile arasında özdeşim kurduğuna şahit olunmaktadır. Bu çıkarımın gerçeği yansıtmaya ihtimali göz önünde bulundurulduğunda Tenekeci'nin peygamberler dilinden dua etmeye ehemmiyet verdiği ve günlük hayatta yaşadığı zorluklar karşısında peygamber dilinden edilmiş dualar vasıtasıyla Allah'a sığındığı anlaşılabilir.

Yazarın, yukarıdaki şiirde olduğu gibi Allah ile olan konuşmalarını yalın hâliyle satırlarına eklemesi bir nevi gönlünü de okuyucularına açması anlamına gelmektedir ve belki de Tenekeci'nin özgün bir yazar olduğunu düşündüren de yazılarındaki bu yalınlık ve samimiyettir.

Bulanık insanlar devrinde şimdi
Dünya dursa da durulmaz gibi.
Tenhada bir yerde edilen dua:

---

²⁶⁴ Tenekeci, *Üç Köpük*, 15.

Gelmek isterim iznin olursa.²⁶⁵

Tenekeci'nin bu dizelerde duayı, kulun Allah ile başbaşa kaldığı ve ona gönlünden, aklından geçenleri tamamen açtığı, en gerçek hâliyle ona teslim olduğu özel ve kıymetli bir an olarak tanımladığı görünmektedir. "Bulanık insanlar devri" ifadesinde insanlığın ve dünyanın net olmaması ve belki de bunun sonucunda dürüstlük ve güven gibi değerlerin azalmış olması kastedilmiş olabilir. Devamındaki dizelerde yazar, insanların karmaşık ve belirsiz olmasının onda yarattığı huzursuzluk hissi sebebiyle onlardan uzaklaşıp, Allah'a yaklaşmak istediğini ve duaya sığındığını ifade etmiştir. "Gelmek isterim iznin olursa" dizesi ise yazarın Allah tarafından kabul görmek istediğini düşündürmektedir. Ayrıca yazarın sığınma duygusunun yanı sıra insanlardan ve dünyadan uzaklaşarak Allah ile yakınlaşmak istemesi bir nevi inzivaya çekilerek anlam arayışı içinde olduğu şeklinde bir yorumlamaya da açıktır.

Kimler kaldı o büyük yorgunluktan?

Allah'ın adıyla ısınan evler

Onlardan birinde edilen dua;

Merhaba ey cân-ı bâkî merhaba.²⁶⁶

Allah'ın adının anıldığı evlerin ve orada edilen duaların insanın içini ısıttığını belirten Tenekeci, geçmişteki o günlere duyduğu özlemi ifade etmektedir. Ruhların ölümsüzlüğüne vurgu yapan yazar "merhaba ey cân-ı bâkî" diyerek tasvir ettiği evlerdeki ağzı duaları kişilerin ölmüş olsalar da ruhlarının baki olduğunu söyleyerek onları anmaktadır. Bu ifadelere bakıldığında Tenekeci'nin Hz. Peygamber'in bir hadisi üzerinden yukarıdaki şiirini kaleme aldığı düşünülmektedir. Söz konusu hadis-i şerif şöyledir: "İçinde Allah'ın anıldığı ev ile anılmadığı evin farkı, diriyle ölünün farkı gibidir."²⁶⁷ Hadiste Allah'ın adının anılarak dualar edildiği evler ile Allah'ın adının anılmadığı evler arasındaki farkın diri ve ölü gibi sarsıcı ve derin ifadelerle zikredilmesi, evlerde zikirlerin, duaların, Allah adının geçirilmesinin o eve manevi güç katacağı ve ruhları ısıtacağı çıkarımına ulaştırmaktadır. Tenekeci'nin dizelerindeki ifade ve betimlemeler ise bu hadis ile paralel anlamlar içermektedir.

Tenekeci'nin dua ibadetinden bahsederken başka bir hadis ile anlamsal bağlantı kurduğu anlaşılan bir başka şiiri şöyledir:

"Biraz ilerde Akşemsettin hazretleri

Köprüünün altında kalan çeşmesi-

Yaşıyor milletin dualarında."²⁶⁸

İslam inancına göre insan öldükten sonra da bazı vesilelerle varlığını sürdürebilir. Bu konu Hz. Peygamber'in bir hadisinde şöyle geçmektedir: "İnsanoğlu öldüğü zaman amel defterleri kapanır. Ancak şu üç işi yapan kişilerin amel defterleri kapanmaz: Sadaka-i cariyyede

²⁶⁵ Tenekeci, *Belki Başka Zaman*, 14.

²⁶⁶ Tenekeci, *Görmeden Ölmek*, 41.

²⁶⁷ Müslim, *Musâfirîn*, 211.

²⁶⁸ Tenekeci, *Görmeden Ölmek*, 70.

bulunan, hayırlı evlat olan ve hayırlı evlat yetiştiren, yararlanan ilim bırakan."²⁶⁹ Yukarıdaki dizelerde de yapılan hayırlı bir davranış örneği üzerinden kişinin ölümünden sonra da sadaka-i cariyesinin uzun yıllar yaşayabileceği ve hayır yapan kişinin arkasından edilen duaların o hayrın sürdürülebilirliğine sebep olduğunu ifade etmektedir. Bu şiirde de yapılan çeşmeden insanların su içmesi ve ölen kişinin ardından dualar edilmesi, o kişinin öldüğünde de varlığını sürdürmesinin sağlayan bir kapı olmuştur. Akşemsettin Hazretlerinin yaptırdığı çeşmeden insanların susuzluğunu giderdikçe ona dualar etmeleri; hayrı yapan insanın dualarda yaşatılabileceğine ve dolayısıyla o duaların ahiret hayatını da etkileyebileceğine dair bir vurgu olmuştur. Kısaca bu dizeler Tenekeci'nin, duanın etki alanları ve ehemmiyeti konusundaki yaklaşımının anlaşılması için önem teşkil etmektedir.

3.2.4. Şükür

Sözlükte, "iyiliği anmak, teşekkür etmek"²⁷⁰ manalarına gelen *şükür* kelimesi dinî literatürde "Allah'tan veya insanlardan gelen nimet veya iyilikten dolayı minnettarlığını ifade etme, bu nimet ve iyiliğe söz veya fiille karşılık verme, Allah'a itaat edip onun yasaklarından sakınarak verilen nimetin gereğini yapma"²⁷¹ şeklinde ifade edilmiştir.

İnsanoğlunun yaşam boyu en büyük amacı mutluluğa erişmektir denilebilir. Buna karşın hayat şartları her zaman kişilerin lehine olmayabilir ve can sıkıcı, olumsuz olaylarla karşılaşılabilir veya hakedildiği düşünülen imkânlar elde edilememiş olabilir. Bu durumda mutluluğa ulaşabilmek için iki seçenek bulunmaktadır: İlk seçenek, sahip olunan güzellikleri farkederek ona kanaat edip hayatta mutlu olmaya çalışmak, ikinci seçenek ise yaşamın getirdiği çetin mücadeleler ve imtihanlar neticesinde sahip olunan güzellikleri farketmekte zorlanarak bu durumun verdiği memnuniyetsizlikle, olumsuz duygularla başetmeye çalışmaktır.²⁷² Şüphesiz ki her iki seçeneğin de ruhsal ve bedensel sağlık, hayattan keyif alma ve doyum noktalarında bireye getirileri farklı olacaktır.

Yapılan araştırmalarda, şükür ile hayat memnuniyeti, iyi olma ile mutluluk arasında pozitif anlamda güçlü bir bağ olduğu tespit edilmiştir. Buna göre insanların şükretme oranı ve şükran hisleri arttığında buna paralel olarak hayattan keyif alma ve iyi olma hâli de artış göstermektedir.²⁷³ Bunun yanında çeşitli psikolojik araştırmalarda da şükretmenin, yaşanan sevindirici olayların, görülen iyiliğin daha uzun hatıra kalmasını sağlayarak mutluluk hissinin daha kalıcı olmasını sağladığı görülmüştür.²⁷⁴

²⁶⁹ Müslim, *Vasiyyet* 14; Ebû Dâvûd, *Vasâya* 14; Tirmizi, *Ahkâm* 36; Nesâî, *Vasâyâ* 8.

²⁷⁰ Arif Erkan, *Arapça Türkçe Lügat - Cilt 2* (İstanbul: Yasin Yayınları, 2004), 1473.

²⁷¹ Mustafa Çağrı, "Şükür", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/259.

²⁷² Ali Ayten vd. "Dini Başa Çıkma, Şükür Ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi: Hastalar, Hasta Yakınları Ve Hastane Çalışanları Üzerine Ampirik Bir Araştırma", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12/2 (Nisan 2012), 46.

²⁷³ Peker, *Ruh sağlığı ve Dinî İnanç*, 115.

²⁷⁴ Erol Göka, "Şükür ve Psikoloji", *Yeni Şafak*, (15 Haziran 2017), 19.

Üzmezdi gücümüzü, kaldıramadığımız taş
Tenha bir yer seçilirdi, söylemek için.
Geçim ehliydi yoksulluk bile
Şükretmeyen ne bilsin!²⁷⁵

Tenekeci bu satırlarda şükretmeyi “az olana kanaat etme” anlamında kullanmıştır. Buna göre şükür, bireyin yaşadığı anın değerini bilmesine yardımcı olan bir unsur olarak değerlendirilebilir. Şükreden insan elinde olan ile yetinme, aza kanaat etme ile iyi olma hâlini yaşayabilir ve böylece olumsuz olayların yaşam kalitesini düşürmesine fırsat vermemiş olur. Diğer bir deyişle mutluluğunu dış güdümlü olarak yaşamaz ve olası sıkıntılı anlarda içsel motivasyonuna tutunma gücünü kendinde bulur. “Üzmezdi gücümüzü, kaldıramadığımız taş” dizesinde sahip olduklarının ve yapabildiklerinin değerini bilme, “tenha bir yer seçilirdi söylemek için” ifadesiyle de içsel muhasebe yapmak için kişinin kendisi ile başbaşa kalmasının gerekliliği vurgulanmaktadır. Tenekeci’nin “geçim ehliydi yoksulluk bile, şükretmeyen ne bilsin” dizeleriyle aza kanaat edip şükretmenin insanda iyi olma hâlini oluşturduğunu ifade ederek dînî literatürde bir ibadet unsuru sayılan şükürün, psikolojik yönüne değindiği de görülmektedir. Nitekim şükür, dînî inançlarda bir ibadet şekli ve imanî teslimiyetin bir sonucu sayılmakla beraber bireyin yaşam kalitesini, hayat memnuniyetini ve huzurlu olma hâlini de arttırdığı çeşitli araştırmalarla kanıtlanmıştır.

“Yaşlandık diyorsun, şükür Allah’a
Var, bunu bulamayan da.”²⁷⁶

Bu şiirde de şükür değeri ile “sahip olduklarının kıymetini bilme” anlamı ön plandadır. Tenekeci’nin gerek yazıları gerekse verdiği röportajlar çocukluğuyla ve genel yaşamıyla ilgili ipuçları içerir. Mütevazı bir hayat sürdürdüğü, maddi olanaklara önem vermeyerek her zaman aza kanaat eden biri olduğu anlaşılan yazarın, gençlik yıllarında hayati risk taşıyan bir hastalık süreci geçirdiği de bilinmektedir. Şiirlerindeki ölüm teması, şükür ve kanaat etme gibi unsurların sıklığı ve içeriği incelendiğinde bu hastalık sürecinin yazarın hayata bakışını ve tasavvurlarını büyük oranda etkilediği görülmektedir. Ölüm ile burun buruna gelip belli bir tedavi sürecinden sonra sağlığına kavuşan yazarın, bu tecrübe neticesinde sağlığın kıymetini anlayıp yaşamın, yaş alıp yaşlanabilmenin insana bahşedilmiş bir nimet olduğu bilinci ile şükürünü arttırdığı düşünülmektedir. Yazar yaş alabilmenin minnet ve şükran gerektirdiğini ifade ederken sadece nefes alabilmenin devamlılığını dahi bir şükür sebebi olarak görmüştür. Yazarın aynı zamanda buna ömrü yetmeyenlerin de olduğunu düşünerek yaşam nimetinin farkında olmayanlara karşı bir serzenişte bulunduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra yaş alabilmek tecrübe ve deneyim boyutunu barındırması yönüyle de şükür sebebi olarak görülebilir.

Boğazda balık sözü, hiç tutulmamış

²⁷⁵ Tenekeci, *Ağır Misafir*, 18.

²⁷⁶ Tenekeci, *Ağır Misafir*, 52.

Zengin kalkışı, bütün bu konulardan...
Bağlayıp bir yere şükür ipini
Dönüyorlar, bıkmaktan.²⁷⁷

Tenekeci'nin "Fakirlere Yeni Şeyler" adlı şiirinde geçen bu sözler şiirlerindeki şükür kelimesine yüklediği anlam bakımından karşılaştırıldığında dikkat çekicidir. "Boğazda balık sözü hiç tutulmamış" derken bazı kimselerin bir takım vaatlerde bulunmaları fakat imkânlarla sahip olduklarında bir nevi zengin kalkışı ile görmezden gelip uzaklaşmalarına ve bu şekilde kendilerini koruma altına almalarına karşı sitem duygusu hissedilmekte, geçim sıkıntısı çeken insanların maddi olanakları olanlara karşı yaşadığı hayal kırıklığı dile getirilmektedir. "Bağlayıp bir yere şükür ipini, dönüyorlar bıkmaktan" derken de yoksul olanların bu hayal kırıklıklarının oluşturduğu bıkkınlıktan bahsederek şükretmeye alıştıklarını belirtmiştir. "Dönüyorlar bıkmaktan" ifadesi şükretmenin yokluk yaşayan bazı insanlar için bir yaşam biçimi hâline geldiği ve durumun psikolojik iyi olma hâli dışında artık olumsuz hisler uyandırdığı, dolayısıyla yazarın şükür kelimesine görece olumsuz bir mana yüklediği anlaşılmaktadır. Yazarın sadece bu şiirlerdeki kullanımı değil tüm yazıları ve fikir dünyası bir bütün olarak değerlendirildiğinde buradaki sitemin yaratıcıya değil, elindeki imkânları paylaşmayan belki de diğer kişiler ile empati kuramayan insanlara-insanlığa karşı olduğu çıkarımını yapmak güç değildir. Şiir bir bütün olarak incelendiğinde Tenekeci'nin şükürün yanı sıra paylaşma, dayanışma ve empati gibi değerlere de değindiği görülmektedir. İnsanın, verilen her nimetin Allah tarafından kendisine emanet edildiğinin bilincinde olduğunda emaneti hak sahibi olan diğer insanlara paylaşırma konusunda zorluk çekmeyeceğine dair inanç, yukarıdaki dizelerden çıkarılabilecek sonuçlardan biridir.

"Deprem diyorum, bırak soğusun
Her şeyi alttan alan Allah'ıma hamdolsun..."²⁷⁸

Şükür ile çok yakın anlamlarda kullanılan *hamd* kelimesi sözlükte "iyilik, güzellik, üstünlük ve erdemlilikle niteleme, övme" anlamına gelir. Dil bilimciler tarafından verilen anlamlar ise şöyledir: Şükür, kişinin kendisine yapılan bir iyiliği bilip sahibine övgü ile mukabelede bulunması ve bunu diğer insanlara da duyurması anlamına gelirken hamd, söz konusu iyiliğin kendisine yönelik olma gibi bir şart olmaksızın bir kimsenin mutlak mânada lutufkârlığının ve iyilikseverliğinin dile getirilmesidir.²⁷⁹ Dolayısıyla hamd, şükürden daha kapsamlı ve geniş bir mana içerir. Tenekeci'nin birçok yerde şükür ve kanaat anlamlarına gelen ifadeler kullanmasına rağmen "Allah'ıma hamdolsun" şeklinde hem dil hem mana bakımından yaratıcıya karşı duyulan derin minnettarlığa vurgu yaparken "hamd" kelimesini kullanması onu ayrı tuttuğu şeklinde yorumlanabilir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'e açılan kapı niteliğinde olan Fatıha suresinin ilk ayetinde geçen "hamd yalnızca âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur"²⁸⁰ ifadesi ile hamd etmenin yalnızca yüce yaratıcıya yapılabileceği belirtilmiştir. Tenekeci'nin de

²⁷⁷ Tenekeci, *Kimsenin Kalbi*, 38.

²⁷⁸ Tenekeci, *Güzellik Uykusu*, 57.

²⁷⁹ Bekir Topaloğlu, "Hamd", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/442.

²⁸⁰ Fatıha Suresi 1/2.

şükür ve kanaate gerek lafız gerek mana bakımından yer verdiğinde ilk kez “Allah” ismini bir arada kullandığı görülmüştür. Bu çıkarım yazarın hamd kelimesini Kur’ânî manada değerlendirdiğini gösterebilir.

“Her şeyi alttan alan Allah’ıma hamdolsun” dizesine bütün olarak bakıldığında ise Allah’ın kullarına karşı duyduğu merhamet ve affediciliğin ön planda olduğu ve ifadelerde Allah’ın *Rahman* ve *Rahim* sıfatlarının tecelli ettiği görülür. Kur’an-ı Kerim’de geçtiği üzere “Allah merhametlilerin en merhametlisidir.”²⁸¹ ve “Kullarını bağışlayandır, esirgeyendir.”²⁸² Dindar bir birey bu ayetlere dayanarak Allah’ın kullarına merhamette bulunduğu bilincindedir ve bu merhametin şükürünü eda eder. “Deprem diyorum, bırak soğusun” ifadesinde ise deprem gibi sıkıntılı ve zor bir andan bahsetmesi bu anlarda sabır gösterilmesi gerektiğine dair vurgu olabilir. Bu açıdan bakıldığında Tenekeci’nin şükretmeyi ve hamd etmeyi aynı zamanda sabır değeri ile bütünleştirerek değerlendirdiği çıkarımına ulaşılabilir.

Şükretmek için verilmiş gibi
On evlektan azdır herkes burada,
Yirmi kile, şu kadar şinik ya da
Boş ver, anlama...²⁸³

Evlek, kile ve şinik tarım alanlarında kullanılan ölçü birimlerinden bazılarıdır. Yazarın “on evlektan azdır herkes burada” derken maddi imkânları sınırlı olan kimselerden bahsettiği anlaşılır. Fakat “şükretmek için verilmiş gibi” ifadesi yazarın, yokluğu Allah’ın kullarını imtihan etmek için yaşattığı bir süreç olarak değerlendirdiğini göstermektedir. Dizelerden çıkarılan manaya göre Allah kullarından bu gibi imtihanlar karşısında şükretmesini bekler. Tenekeci’nin bu dizesinde şükür ifadesini sabır anlamında kullanmış olması muhtemeldir. Çünkü sabır ile şükür birbirini tamamlayan değerlerdir ve yazar bu imtihanlara sabır göstermeyi ve bu sabır sürecinde elindekiler için Allah’a şükretmeyi vurgulamak istemiş olabilir. Elindekiler için şükretmek, olmayana değil olana odaklanmak ve küçük şeylerle de olsa mutlu olabilmek yukarıdaki dizelerden çıkarılabilecek manalardandır.

“Uzun bir yolculuk sonundan sonra
Zamana karşı, bitirmek, günü.
Ellerim bakıyor, çok şükür, bana
Yerinden aldığım bunca üzüntü.”²⁸⁴

Şükür psikolojisi kişide kanaatkâr olma ve iyi olma hâlini de beraberinde getirir. Yazarın bu dizelerinde “uzun bir yolculuk” ve “yerinden aldığım bunca üzüntü” ifadelerinden hayat yolculuğunda karşılaştığı zorluklar ve yaşadığı hüzünden, zamanın sürekli akması ile karşı koyulamaz yönünden bahsettiği düşünülmektedir. “Ellerim bakıyor, çok şükür bana” sözü ile

²⁸¹ Yusuf Suresi 12/92.

²⁸² Teğabun Suresi 64/ 14, Nur Suresi 24/22.

²⁸³ Tenekeci, *Ağır Misafir*, 71.

²⁸⁴ Tenekeci, *Görmeden Ölmek*, 22.

sağlık nimetinin bilincinde olmanın ve sağlıklı bir bedenden yola çıkarak sahip olunanlara şükür eve minnet duymanın gerekliliği belirtilmektedir. Sıkıntılarında bahsederken bile “çok şükür” ifadesini kullanması şükür psikolojisinin bireye kattığı iyi olma hâlinin bir örneğini teşkil eder. Aynı zamanda “yerinden aldığım bunca üzüntü” ifadesinden yazarın, yaşanan olumsuz tecrübelerin de bir deneyim olduğu ve bu deneyimlerin kendisini olgunlaştırmasına, bir bakış açısı kazandırmasına şükrettiği anlaşılabilir. Şiire genel olarak bakıldığında yukarıdaki dizelerde zamana karşı koyamamanın acizliği, yaşanan acı tatlı her şeyin bir nimet olduğu ve bu deneyimlerin kendisini olgunlaştırdığından hareketle şükretmenin önemine ve etkilerine dair vurgu dikkat çekmektedir.

3.3. Kutsal Mekânlar

Dindar bir birey için bazı mekânlar nitelik bakımından diğerlerinden ayrılmaktadır. Bu mekânları diğerlerinden farklı kılan, kutsal ile arasında bağ bulunması, yani orada kutsalın tezahür etmiş olmasıdır.²⁸⁵ Birçok inanç ve din sistemlerinde varlığını sürdüren fenomenlerden biri olan kutsal mekânlar ve bu kutsal mekânların ziyaretine önem verilmesi, insanlık tarihinin ilk dönemlerine kadar uzanacak bir durumdur.²⁸⁶

Çalışmanın bu kısmında Tenekeci'nin şiirlerinde yer alan kutsal mekânlara bireyin psiko-sosyal dünyası bağlamında değinilecektir.

3.3.1. Cami

Arapça'da “toplamak, bir araya getirmek” manasındaki *cem'* kökünden türeyen cami, sözlük anlamı olarak “toplayan, bir araya getiren, buluşturup birleştiren” demektir.²⁸⁷ Cami, Müslümanları namaz kılmak, ibadet etmek ve hedef birliği oluşturmak amacıyla bir araya toplayan ve birleştiren bir mekân olması hasebiyle bu isimle anılmıştır.

Camiler, İslam'ın ilk yıllarından bugüne kadar Müslümanların hayatında önemli bir yere sahiptir. Yaş, ekonomik seviye, statü veya kültür farkı olmaksızın her Müslümanı bir araya getiren ve kulluk bilincini aşıl原因an bir kurum olarak cami, aynı zamanda bireylerin hurafe ve batıl inançlardan arınmış şekilde en doğru dinî bilgilere ulaşabileceği mekânlar olmuştur.²⁸⁸

“Secde edilen yer” anlamına gelen mescitler²⁸⁹ ve camiler Hz. Peygamber döneminden bu yana sadece ibadetle sınırlı kalmayıp Müslümanların sosyalleştikleri ve eğitim gördükleri mekânlar

²⁸⁵ Yavuz, “Kur'an'da Kutsal Mekân, Zaman ve Eşya Kavramlarının Sembolik Değeri”, 392-393.

²⁸⁶ Hüseyin İ. Yeğin, “Din Psikolojisi Açısından Kutsal Mekân-İnsan İlişkisi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27/27, (Ocak-Haziran 2012), 54.

²⁸⁷ Topaloğlu, “Cami” *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 28 Aralık 2023).

²⁸⁸ Hüseyin Yılmaz, Hz. Peygamber Döneminden Günümüze Kadınlar ve Cami Eğitimi., *Değerler Eğitimi Dergisi*, 5/14,(2007), 107-130. 107.

²⁸⁹ Ahmet Önkal, Nebi Bozkurt, “Cami”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Erişim 30 Aralık 2023).

görevini de üstlenmişlerdir. Bunun yanı sıra sosyal problemlerin görüşülüp tartışıldığı, söz konusu problemler için bir çözüm arayışına girildiği, her yaştan insanın tecrübe aktarımı içerisinde bulunabildiği ve bayramlarda omuz omuza saf tutularak bayram coşkusunun yaşandığı dinî mekânlar hâline gelmiştir. Bu yönleri ile cami ve mescitler, Müslümanların bireysel ve toplumsal yaşamlarının ayrılmaz bir parçası olarak onların psikolojik dünyalarında olumlu yönde kalıcı etkiler bırakabilme gücüne sahiptir.²⁹⁰

Burada biraz duralım, çarşıya inmek-
Seninle beraber gezmezse para,
Cumayı Büyük Camii’de kıalarsın tamam.
Rarstlarsan eğer bir ahabına
Aradan çıkarırsın çayı da-
Ya sonra?²⁹¹

Tenekeci’nin birkaç şiirinde namazlardan, özellikle Cuma namazından bahsettiği görülmektedir. Bunların bir kısmına “namaz” bahsinde değinmiştik. Burada ise Tenekeci, Müslüman bireyin bir Cuma namazı sonrası, cami çıkışında dağılan cemaatin arasında yakınlarını, ahablarını gördüğü bir ândan bahsetmiştir. Bu dizelerden Tenekeci’nin, camilerin, namazdan sonra kişilerin bir araya gelip hasbihâl edip keyifli vakit geçirebileceği ortamların oluşmasına imkan sağlayan ve bu şekilde de bir anlamda sosyalleşme vesilesi kabul edilen ve bütünleştirici etkisi bulunan bir mekân olarak değerlendirdiği yorumu yapılabilir.

Oynamaya utanıyor düğün salonlarında
Herkes gibi değil, susarak paylaşıyor
Camiler bile kan uykudayken
Kaybolup gitmişken güreş tutan çocuklar
Sesini yitirmişken bahçeye bakan oda²⁹²

Tenekeci’nin bu dizelerde ne demek istediğini anlayabilmek için “kan uykuda” ifadesi üzerinde durmak gerektiği kanaatindeyiz. Genellikle uzun saatler süren yorucu operasyonlar sonucu, askerin vücudunun daha fazla dayanamayıp gözleri açık bir hâlde bilincinin kapanmasını ifade eden kan uykusu terimi, “koma” hâlini, bir nevî uyanık bir şekilde ölmeyi temsil eder. Camiler, günde beş vakit Müslümanları davet eden, ezan ve Kur’an sesleriyle yankılanan mekânlardır. Tenekeci de, camilerin bile kan uykuda olduğunu söylerken insanların sessizliğine, tepkisizliğine dikkat çekmek istemiş olabilir. Yazarın tepkisizliğe karşı bu tepkisini camiler üzerinden ifade etmesi, onların millet üzerinde birlik-beraberliği ve sağduyuyu harekete geçiren yönüne vurgu olarak değerlendirilebilir. Nitekim camiler, ibadet merkezi olmanın yanında aynı zamanda yıllar içinde birlik ve beraberliğin de somut bir ifadesi olarak anlam

²⁹⁰ Yakut, Dündar, *Mekânın Ruhü: Dinî Mekânların Psikolojik Dili*, 1117.

²⁹¹ İbrahim Tenekeci, *Tüm Zamanlar* (İstanbul: Muhit Kitap, 2022), 20.

²⁹² Tenekeci, *Giderken Söylenmiştir*, 110.

kazanmış,²⁹³ dinî-manevi duyguların gelişmesine ve her yaştan her seviyeden insanı bir araya getirerek toplumda hedef birliği yönünde hareket edilmesine zemin hazırlamıştır.

Dinî mekânlardan cami, Tenekeci'nin şiirlerinden sınırlı sayıda geçmektedir. Bununla birlikte yazar, caminin bir parçası olan minare sözcüğüne de bir şiirinde yer vermiştir:

Törpülüyor canını gözü dönmüş bir açlık
Giriyor yangınlara suyunu boşaltıp da
Rölans diyor, ağırdır kaybetmek rövanş da
Ve gidiyor gebe bir tabut bırakarak ardında:
Evlerine düşüyor minarenin gölgesi
Bir tedirginlik bulaşıyor suratlara
Suya inen ceylanın o dilsiz tedirginliği...²⁹⁴

İslamiyet'te, dinî açıdan özelliği olan bazı gün ve gecelerin hatırlatılması,²⁹⁵ meydana gelen bir ölüm haberinin ve kılınacak cenaze namazının duyurulması maksadıyla²⁹⁶ minarelerden salâ okunması şeklinde yıllar içerisinde süregelen örfi bir âdet bulunmaktadır. Ölüm, anlamında barındığı neticeler sebebiyle her canlı için olumsuz duygular oluşturabilme etkisine sahiptir. Yazar, *evlerine düşüyor minarenin gölgesi* ifadesiyle okuyucularını minarelerden gelen salâ seslerinin dolayısıyla ölümün soğuk yüzüyle buluşturmuştur. Burada yazarın, kullanım sebebine dayanarak minare sözcüğüne olumsuz bir mana yüklediği düşünülebilir. Şiirin devamında çeşitli benzetmelerle tedirginlik duygusu ile ifadeye devam etmesi minareye olumsuz mana yüklediği düşüncesinin gerçeklik payını arttırmaktadır.

3.3.2. Tapınak

Tapınak, "İçinde tapınılan yapı, mabet"²⁹⁷ demektir. Hemen hemen bütün dinlerde yaratıcıya tahsis edilmiş yerler bulunmaktadır ve bundan dolayı bu tür mekânlar kutsal mekânlar olarak kabul edilir. Mabetler veya tapınaklar ise bu mekânların başında gelmektedir.²⁹⁸

Mabet ve tapınaklardan her biri kendilerine özgü kutsal bir olayın tezahürü sonucunda oluşmuşlardır ve bir toplumda kutsal mekân, tapınak ya da mabet kültürünün gelişimi, o toplumun dinî kimliğinin oluşmasıyla da yakından ilişkilidir.²⁹⁹ Mabet ve tapınaklar, her dinî

²⁹³ Yakut Dünder, "Mekânın Ruhu: Dinî Mekânların Psikolojik Dili", 1117

²⁹⁴ Tenekeci, *Peltek Vaiz*, 32.

²⁹⁵ Din İşleri Yüksek Kurulu, "Salânın Anlamı ve Dindeki Yeri Nedir?", (Erişim 22 Şubat 2024).

²⁹⁶ Nuri Özcan-Mustada İsmet Uzun, "Cenaze Salâsı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/358.

²⁹⁷ Güncel Türkçe Sözlük, "Tapınak" (Erişim 30 Aralık 2023).

²⁹⁸ Yeğin, "Din Psikolojisi Açısından Kutsal Mekân İnsan İlişkisi", 58.

²⁹⁹ Münir Yıldırım, "Kutsal Mekân Algısı Bağlamında Şehir Kimliği Ve Din", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23/1, (2014), 140-141.

inanç içerisinde varlığını sürdürebilen kutsal mekânlardır ve her dinin kendi sistematüğını ve o toplumun özelliklerini yansıtır.

Tenekeci'nin şiirlerinde İslam dinine ait özelleştirilmiş mekân isimleri bir çok yerde geçmesine rağmen *tapınak* şeklinde objektif bir ifade sadece bir yerde, *Üç Köpük* eserinde geçmektedir.

“Düş tapınağım yıkılacak
Ve anlayacağım ki,
Hiç gemim olmamış yakacak...”³⁰⁰

Tenekeci, “Düş tapınağım” tamlamasıyla hayallerini tapınak gibi güçlü olduğunu düşündüğü bir ifadeye dayandırmıştır. Düş tapınağı yıkıldığında hiç yakacak gemisinin olmayışını farkettiğini söylemesi de yazarın tapınak, mabet tasavvurunun mana bakımından kuvvetli ve önemli bir mekân algısı üzerine kurulu olduğunu göstermektedir.

3.3.3. Kâbe

Kur'an-ı Kerim'de “Yeryüzünde insanlar için mabet olarak belirlenen ilk yer Kâbe'dir. Burası hem bereketli bir yerdir hem de insanlar için bir hidayet vesilesidir”³⁰¹ ayeti geçmektedir. Buna göre Mekke'de bulan Kâbe, yeryüzünde ibadet maksadıyla yapılan ilk yerdir ve ayet içerisinde ev (beyt) ifadesi ile anlatılmaktadır. Ayrıca, Kur'an'da "beyt" (ev) sözcüğünün Allah'a nispet edilerek "beyti" (benim evim) şeklinde Kâbe'den söz edilmesi, bu mekânın kutsallığı noktasındaki önemi vurgulamaktadır.³⁰²

Kâbe aynı zamanda kutsallığın, yüceliğın, esenliğın, tevhit inancının, hidayetın, namazın, temizliğın, sevabın, Allah'a kul olmanın, tavafın, kıyâma durmanın, secde hâlinde olmanın, duaların kabulünün ve bir araya gelip her türlü nefisî istek ve arzuların uzaklaşarak Rab ile buluşmanın sembolüdür.³⁰³ Nasıl ki, değer verilen bir kimsenin evine ziyarette bulunmak, yardım dilemek veya iletişim kurmak için gitmek, o kimseye karşı bir tazim ve saygı ifadesi oluyorsa, Allah'a atfedilen evi, onun tecelli ettiği mekânı ziyaret etmek de ona misafir olmak, ona yönelmek, yakınlaşmak gibi anlamları içermektedir.³⁰⁴ Aynı zamanda dünyanın dört bir yanından yaş, cinisayet, meslek, kültür, millet farkı gözetmeksizin tüm Müslümanların Allah'ın olarak nitelendirilen yerde buluşup, benzer duyguları paylaşarak aynı ritüelleri birlikte gerçekleştirmeleri, Kâbe'nin kutsal mekânlar arasında birleştirme etkisi en kuvvetli olan dinî mekân olarak değerlendirilmesine sebep olabilir.

Kâbe'de yapılan toplu ibadetlerin bireyin inanç dünyasına olduğu kadar psikolojik dünyasına da katkıda bulunduğu bir bilimdir. Bu ziyaret ve ibadetler sırasında hissedilen coşku ve en

³⁰⁰ Tenekeci, *Üç Köpük*, 42.

³⁰¹ Ali İmran Suresi 3/96.

³⁰² Yavuz, “Kur'an'da Kutsal Mekân, Zaman ve Eşya Kavramlarının Sembolik Değeri”, 395.

³⁰³ İsmail Güllük, “Karakter İnşasında Dinî Sembol ve Karakterlerin Rolü: Kâbe Örneği”, *Ekev Akademi Dergisi* 20/67, (Yaz 2016), 198.

³⁰⁴ Yavuz, “Kur'an'da Kutsal Mekân, Zaman ve Eşya Kavramlarının Sembolik Değeri,” 395.

derin şekilde yaşanan duygusal taşma, inanan bireyin tüm benliğinde pozitif bir enerjiye evrilir. Bu bağlamda Müslümanlar için Kâbe'nin, fiziksel âlemin de ötesine uzanan ve bireyin ruh dünyasında en kalıcı izleri nakşeden bir manayı barındırdığı düşünülebilir.³⁰⁵

Tenekeci'nin şiirlerinden, Kâbe ile ilgili tasavvurlarını, Kâbe ziyaretinde bulunmuş olan yakınlarında gözlemlediği izler doğrultusunda oluşturduğu anlaşılmaktadır.

“Kâbe'den geldi annem ah bembeyaz kokuyor
Ona güzellik katmış meyveleri doyuran”³⁰⁶

Renklerin insan ruhu üzerinde etkilerinin olduğu bilimsel olarak kanıtlanmış. Her biri, insanı duygusal olarak farklı şekilde etkileyen renklerden beyaz renk, saflığı, doğruluğu ve temizliği temsil etmesinin yanında toplum içinde masumiyeti ve asaleti de simgeler.³⁰⁷ Tenekeci de Kâbe'den gelen annesinin beybeyaz koktuğunu ve yarattığı meyveleri doyuran Allah'ın, annesine güzellik kattığını söyleyerek bu ziyaret sonucunda annesinde gördüğü manevi temizliği, nefsanî duygulardan arınmışlığı ve masumiyeti ifade etmiştir. Dizelerden anlaşıldığı üzere Tenekeci'ye göre Kâbe gibi, Allah'ın evi denilen kutsal bir mekânı ziyarette bulunmak, günahlardan ve kötü huylardan arınıp Allah'ın nuru ile nurlanmayı, yüz ve huy güzelliğini beraberinde getirir.

Üçüncü ayın birinde, doksan sekizde
Kâbe'ye gittiler, döndüklerinde
Yeni gelinler gibi, öyle güzeldi.
Erkenden kalkar ve sevinirdi.³⁰⁸

Tenekeci, *Tüm Zamanlar* isimli kitabında geçen bu şiirinde Kâbe ziyaretinin inanan kişiye güzellik ve mutluluk getirdiğini ifade etmiştir. Nitekim Kâbe gibi dinî mekânlar, tarihi arka plana ait manaları düşünülerek ziyaret edildiğinde zirveye ulaşan dinî coşkular, Müslümanların kutsal topraklarda edinebileceği en içsel ve derin dînî tecrübeler olarak değerlendirilebilir. İslâm'ın doğduğu yıllardaki heyecana, coşkuya ve yaşanmışlıkla tanık olan birey, bu içsel tecrübe ile adeta yeni bir kimliğe evrilir.³⁰⁹ Yazar “yeni gelin” ifadesini kullanarak bu ziyaretin insana güzellik ve masumiyet katarak onu arındırdığını ve ruhsal ve tazelenme yaşattığını belirtmiş, Kâbe'nin insanın ruhu ve bedeni üzerindeki etkilerinden bahsetmiştir.

³⁰⁵ Dündar, “Mekânın Ruhu: Dinî Mekânların Psikolojik Dili”, 1116-1117.

³⁰⁶ Tenekeci, *Peltek Vaiz*, 46.

³⁰⁷ Gonca Erim, “Rengin Psikolojik Etkileri”, *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13/1, (2000), 11.

³⁰⁸ Tenekeci, *Tüm Zamanlar*, 71.

³⁰⁹ Dündar, “Mekânın Ruhu: Dinî Mekânların Psikolojik Dili”, 1117.

3.4. Diğer Unsurlar

3.4.1. Ezan

Sözlükte “bildirmek, duyurmak, çağrıda bulunmak, ilân etmek” mânasına gelen ezan kelimesi İslami literatürde, farz namazlarının vaktinin geldiğini, nassla belirlenen sözlerle ve özel şekliyle müminlere duyurmayı ifade eder.³¹⁰

Günde beş vakit gökyüzünde yankılanan ve İslam dinin sembollerinden biri olan ezan, dinin direği olarak değerlendirilen namaz ibadetine çağrıdır. Müslüman kimse ezan çağrısını duyduğunda bedensel, zihinsel ve ruhsal olarak namaza hazırlık aşaması için harekete geçer. Bu hazırlık aşaması görünen veya görünmeyen birçok olumsuzluklardan koruduğu gibi kişiyi yeni kazanımlara da ulaştırmaktadır.³¹¹

Diğer bir görüşle ezan, mana ve muhtevası bakımından namaz için bir çağrı olmasının yanı sıra İslam dini için de bir çağrıdır. Yani ezan vesilesiyle insanlar bir taraftan namaza davet edilirken diğer taraftan İslam’ın üç teel ilkesini oluşturan, Allah’ın varlığı ve birliği anlamına gelen tevhit inancını, Hz. Muhammed’in onun kulu ve elçisi olduğu ve kurtuluşa (felâh) ancak ahiret mutluluğunu kazanmakla ulaşabileceği gerçeği ortaya konmuş olur.

Kulağa okunan ezanlar gibi
Dinliyor, hiç dinmeyen.
Ağlaması bile bir şey söylüyor,
Ne diyor diyorum, dünya diyor;
Bir kere ısırıp bırakacağım seni!³¹²

Tenekeci, küçük kızı Elif Nur’a olan hayranlığını dile getirdiği “Kızımın Müzik Bilgisi” adlı şiirinde yeni doğan bebeklerin kulağına ezan okunması sünnetine değinmiştir. İslam dinin ikinci kaynağı olan sünnetler, bir nevi Kur’an’ın açıklaması ve destekleyicisi mahiyetindedir. Her iki kaynakta da Müslümanlar için bir takım emir, nehiy ve tavsiyeler bulunmaktadır. Yeni doğan çocukların kulağına ezan okunması da Hz. Peygamber zamanından beri uygulanan sünnetlerden biridir.³¹³ Sünnetleri uygulamak dinî bir takvayı ve hassasiyeti de beraberinde getirir. Çünkü sünnetler yapılması farz kılınan, dinen zorunlu olan hükümler değil, Hz. Peygamberin tavsiyeleri ve uygulamalarıdır. Yazar, şiirinde bu sünnete yer vererek, hadis ve sünnete önem verdiğini ve hayatında uygulamaya çalıştığını da göstermiştir.

“Bir adam şaşırırken
Ezan okunurken, büyükler konuşurken

³¹⁰ Abdurrahman Çetin, “Ezan”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Erişim 30 Aralık 2023).

³¹¹ Ahmet Çağlayan, *Asr-ı Saadetten Günümüze Ezan*, (PDF: Ensar Yayıncılık, 2019).

³¹² Tenekeci, *Ağır Misafir*, 32.

³¹³ Rıdvan Yarba, “Yeni Doğan Çocukların Kulağına Ezan ve Kamet Okunması İle İlgil Rivayetlerin Tahric ve Değerlendirmesi”, *İslami İlimler Dergisi* 18/1(Bahar 2023), 130.

Çalan telefon gibi kimsesiz odalarda”³¹⁴

Hız. Peygamber’in uygulamalarına bakıldığında, onun ezanı duyduğu anda dikkat kesildiği, ona kulak verdiği, müezzinin ifadelerini tekrar ettiği ve ezan sonlandığında ise duaya durduğu görülmektedir. Bu durumda İslam dininin sözlü sembollerinden olan ezana nasıl saygı gösterilebileceğinin cevabı Hız. Peygamber’in uygulamasında gizlidir. Ezan okunmaya başladığında onu huşû içinde dinlemek, müezzine icabet etmek ve en sonunda Hız. Peygamber’in öğrettiği şekilde duayı okumak Hız. Peygamber’in sünneti ve ümmetine tavsiyesidir.³¹⁵ Türk İslam kültüründe de ezan okunurken ve büyükler konuşurken konuşmaya ara verilir ve dinlemeye başlanır. Yazar, burada her iki durumu birbirine benzeterek ezanı saygı ve hürmet gösterilmesi gereken önemli bir unsur olarak nitelendirmiştir.

“Sulardan arta kalan bir karar sesi
Güne kötü başlayan güneş misali,
Ezan okunmasa derdim bir şeyler.”³¹⁶

Ezanın insanı ruhsal olarak sakinleştirdiği ve huzura kavuşturan bir etkisi olduğunu belirten yazar, günün doğuşundan önce okunan ezanla kılınan namazın günün iyi başlamasına vesile olacağını ifade etmektedir. Bunun tersi olduğunda ise yani ezanın çağrısına uyulmadığında insanın hayatında bir eksikliğe ve günün kötü başlamasına sebep olabileceğine vurgu yapmaktadır.

“Güneşi ezanla alıp bırakan
Senin tertemiz dilin ve dinin”³¹⁷

Ezan terimi üzerinden Allah’ın oluşturduğu düzen karşısında hayranlık duyduğu ve tefekkür ettiği anlaşılan yazar “güneşi ezanla alıp bırakan” ifadesinde sabah ve akşam ezanları vasıtasıyla güneşin doğuşunun ve batışının Allah’ın varlığının ve birliğinin habercisi olduğunu belirterek dinin sembollerinden olan ezanla arasında bağlantı kurmaktadır. Buradan hareketle ezan okunurken namaz kılan ve dua eden bir müminin dilinin temiz olduğunu ve bu temizliği ise ona kazandıranın din olduğunu ifade etmektedir.

3.4.2. Cennet

“Cennet” sözcüğü “örtmek, gizlemek” anlamındaki “cenn” kökünden türemiş bir isim olup “bitki ve ağaçları ile toprağı örten bahçe” anlamına gelmektedir. Cennetin genel görünümü ile dünya bahçelerine benzemesi ve eşsiz nimetlerini insan idrakinden gizlemiş olması, bu isimle adlandırılmasına sebebiyet vermiştir. Terim olarak ise cennet, ahiret hayatında müminlerin ebedî saadet yurdu olan yerin ismidir. Cennet, aynı zamanda ebedî saadet yurdunu ifade etmek üzere

³¹⁴ Tenekeci, *Giderken Söylenmiştir*, 83.

³¹⁵ Ömer Özpinar, *Ezanı Anlamak*, (Ankara: DİB Yayınları, 2020), 71.

³¹⁶ Tenekeci, *Kimsenin Kalbi*, 43.

³¹⁷ Tenekeci, *Görmeden Ölmek*, 17.

Kur'an'da, farklı kaynaklarda ve diğer İslamî eserlerde en çok kullanılan ve muhtevası en geniş olan terimdir.³¹⁸

İslâm literatüründe ebedî saadet söz konusu olduğunda genellikle birçok vaad, özendirici anlatım ve tasvirler cennet ismi etrafında yoğunlaşmıştır. Bunun yanında dil ve edebiyat alanında da daha çok bu kelimeye yer verildiği görülmektedir.³¹⁹

İşte suyun oraya, ağaçlık yere
Dünyaya değil de sanki cennete
Severek kuşların sabah ki ötüşünü
Ev kurmuşlar, sahipleri nerede?³²⁰

Tenekecinin şiirlerindeki cennet ifadelerine baktığımızda yazarın ahiret inancının olduğu ve cenneti şiirlerindeki güzellik algısıyla ifade ettiği görülmektedir. "Dünyaya değil de sanki cennete" cümlesiyle yazar cennet ile dünyayı kıyaslamış ve dünyada bulunduğu inanılmayacak kadar güzel bulduğu sıfatları cennete layık görmüştür. Ku'an'ı Kerim'de, cenneteki ve dünyaki nimetlerle ilgili şöyle der: "İman edip de yararlı işlerde bulunanları, içinden ırmaklar akan cennetlerle müjdele! Kendilerine cennette meyve nimeti verildiğinde,"Bu, daha önce de dünyada yediğimize benziyor, bunun benzeri bize verilmişti" diyecekler. Orada onların tertemiz eşleri olacak ve orada süreli olarak kalacaklardır."³²¹ Yukarıdaki dzeler bu ayet ışığında incelendiğinde Tenekeci'nin dünyanın güzelliklerini betimlerken cennete atıfta bulunmasıyla aynı zamanda dünyadaki güzelliklerin, cennetin bir yansıması olduğu inancını vurguladığı söylenebilir.

Yazarın, dünyada cennetin yansımalarını gördüğü anlaşılan bir başka şiiri ise şöyledir:

Vardır cenneti görmüşlüğüm:
Yağmur yağar, tefeciler üzülür
Sevinirim ben çiçeğe durmuş gibi
Acımak olurum öylesine gür.³²²

Yazar bu satırlarda cenneti, haklı ile haksızın davasının görüldüğü, iyilerin ve kötülerin yaptıklarının karşılığını aldığı bir hesaplaşma ve yüzleşme yeri olarak tasavvur etmiştir. "Yağmur yağar, tefeciler üzülür" dizesinde yağmurun temiz ve arındırıcı yönü vurgulanarak, temiz olan şeylerin kirliliği ve kötü kaplı insanlar için sevindirici olmayabileceği ifade edilmiştir. Aynı zamanda yazar, cenneti dünyada gördüğünü söyleyerek dünyada da cennetin esintilerinin olabileceğine değinmiştir.

Sesine renk veren türlü bitkiler
Cennet oluyordur, sanki öyledir

³¹⁸ M. Süreyya Şahin, "Cennet", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/376.

³¹⁹ Topaloğlu, "Cennet", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/376.

³²⁰ Tenekeci *Ağır Misafir*, 63.

³²¹ Bakara Suresi 2/25.

³²² Tenekeci, *Giderken Söylenmiştir*, 44.

Cennet diyorum, bu da bir şeydir
Önce çocuklar! Değil mi dünya³²³

Dinlere ve kültüre göre değişmekle birlikte insanlardaki cennet algısı çoğunlukla içinde güzellikleri barındıran olumlu bir algıdır. Tenekeci de birçok dizelerinde cennetten bahsederken onu renkler, bitkiler, çocuklar gibi insana mutluluk veren unsurlar ile bağdaştırarak olumlu bir cennet algısı çizmiştir. Tenekeci'nin cennet tasvirine çocukları eklemesinin ise daha derin manalar içerdiği düşünülmektedir. Hz. Peygamberin çocukları "cennetin çiçekleri" ne benzetmiş ve onları "cennet kuşları" olarak tanımladığı bilinmektedir. Bunun yanı sıra evlat kokusunu cennet kokusu olarak gördüğü bilgisi de çeşitli İslamî kaynaklarda mevcuttur. Hz. Peygamberin cennet ile çocuklar arasında bağ kurması ve birçok yerde bu özdeşime yer vermesi oldukça dikkat çekicidir. Tenekeci'nin cennet tasviri yaparken de çocuklardan bahsetmesi ve "önce çocuklar" ifadesini kullanması, yazarın sünnet doğrultusunda bir cennet algısı olduğunu gösterebilir.

"Karasız bitkiler gibi bir şeyler
Cennettir ancak yaşanacak yer,
Nihayet anlamışım"³²⁴

Dünyanın geçiciliğini vurgulayan bu satırlarda yazar, dünyanın yaşanılacak bir yer olmadığını, dolayısıyla bu dünyadan büyük beklentiler içinde olunmaması gerektiğini vurgulamıştır. Sonsuz mutluluğa ancak cennette sahip olunacağı inancı, Tenekeci'nin ümitvar olduğunu gösteren detaylardır. Nitekim Müslümanın korku ile ümit arasında olması gerektiği İslamî kaynaklarla sabittir. "Havf ve reca" tanımlamasıyla ifade edilen bu hassas çizgi, Kur'an-ı Kerim'de şöyle geçer: "*Onlar korkarak ve ümit ederek Rablerine dua ederler.*"³²⁵ Hz. Muhammed ise Hadis-i Şerifinde şöyle buyurmuştur: "*Müminler Allah'ın azap ve azabının miktarını bilselerdi hiç biri cenneti ümit etmezdi. Kâfirler de Allah'ın rahmetinin ne kadar çok olduğunu bilselerdi hiç biri Onun rahmetinden ümit kesmezdi.*"³²⁶ Tenekecinin şiirlerine ve eserlerinden çıkartığımız hayat tarzıyla ilgili çıkarımlara baktığımızda da nasslarda geçen ifadeler doğrultusunda dünyada yaşanan olumsuzluklara ve sıkıntılara bakıp ye'se kapılmaya müsaade etmediği ve inancının gereklerini yerine getirmeye çalışarak Rabb'inden ümit kesmediği anlaşılmaktadır.

3.4.5. Kıyamet

Sözlükte, "yeniden dirilmek, isyan, ayağa kalkarak dikilmek ve Allah'ın huzurunda durmak" gibi manalara gelen ve Arapça bir kelime olan kıyamet sözcüğü, dinî literatürde, dünyanın yok oluşunu ve sonrasında, yaratılan her şeyin Allah'ın emriyle yeniden dirilmesini ifade

³²³ Tenekeci, *Görmeden Ölmek*, 14.

³²⁴ Tenekeci, *Kimsenin Kalbi*, 50

³²⁵ Secde Suresi 32/16.

³²⁶ Müslim, *Tevbe*, 23.

etmektedir. Dinî terim olarak kıyamet, Kur'an'da 69 ayette geçen ,Yevmü'l-kıyame/kıyamet günü' ifadesiyle kıyamet olayının gerçekleşeceği ana işaret edilir.³²⁷

Kur'an-ı Kerim'de kıyamet, "es sâ'a³²⁸, el vâkı'a³²⁹, yevmü'l kıyâme³³⁰, yevmü'l mev'ûde³³¹, el hâkka³³², el kâri'a³³³" gibi terimlerle ifade edilmiştir. İnsanların merak içinde sordukları kıyametin gerçekleşeceği tarihin hangi zamana denk geleceği, öncü kabul edilen kıyamet alametlerinin neler olacağı ve bunların tam olarak ne zaman ortaya çıkacağı gibi konular Kur'an-ı Kerim'de açıklıkla belirtilmemiştir. Fakat kıyamet olgusunun ve o esnada meydana gelecek olan vakaların ne şekilde gerçekleşeceğine dair ipuçları veren bazı sahneler birçok sureye serpiştirilerek Allah tarafından yaklaşık 400 ayette³³⁴ örnekleriyle tasvir edilmiştir.³³⁵

Kıyamet inancı, zamanın doğrusal bir hat üzerinde ilerlediğini benimseyen semavî dinlerin yanı sıra dünya hayatının devamlı olarak sürüp gittiğini kabul eden ve karma-tenâsüh inancının hâkim olduğu Hinduizm ve Budizm gibi dinlerde de kabul gören bir inanç unsurudur. Kıyamet, zamanın dönemsel olduğuna inanan dinlerde insanın içinde yaşadığı dönemin sonunu, evrenin ve insanın ölümlü olduğunu kabul eden dinlerde ise dünya hayatının sona ermesini ifade etmektedir. ³³⁶ İnsanoğlunun ölümlü olduğuna dair inanç hemen bütün dinlerde mevcut olmasına rağmen kıyamet olayın gerçekleşme ihtimali, şekli ve zamanı, kıyametten ve ölümden sonra yaşamın devam edip etmediği gibi konulara dair inanç ve kabullerde çeşitlilik hâkimdir.

İnsanlık tarihinin ilk dönemlerden beri ortaya çıkan, kıyamet, kıyametin alâmetleri, çeşitli merhaleleri, cennet ve cehennem hayatıyla ilgili pek çok zayıf ve mevzû rivayetler kaynaklarda mevcuttur.³³⁷ Bu durum kıyamet ve ahiret konularının her zaman insanların ilgi odağında bulunduğunu ve bu konuda çeşitli fikir ve inançlar ortaya atıldığını da göstermektedir. Kıyametin tam olarak zamanının bilinmemesi ve insanlık için gizemin koruyan bir olgu olması bu ilginin ve çeşitliliğin sebeplerindendir. Zira bilinmeyen şeyler insanda merak uyandırmakta ve konu üzerinden çeşitli teoriler üretilmesine zemin hazırlamaktadır.

İnsan, uzak geleceği, hatta bazı zamanlarda dünya planındaki yakın geleceği dahi ihmal edebilen bir psikolojiye sahiptir. Kişinin önceden hazırladığı imkânlar çerçevesinde ölümden sonraki hayatın sıkıntı veya mutluluk içerisinde devam edeceği bütün ilahi dinlerde önem

³²⁷ Halil İbrahim Şimşek, "Kıyamet ve Alâmetlerinin Tasavvufî Tecrübe Açısından Yorumlanması", *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 8/18 (2007), 124.

³²⁸ Enam Suresi 6/31; Araf Suresi 7/187; Kehf Suresi 18/21; Taha Suresi 20/15; Ahzab Suresi 33/63; Fussilet Suresi 41/47; Muhammed Suresi 47/18; Kamer Suresi 56/1; Hakka Suresi 69/15 vd.

³²⁹ Vakı'a Suresi 56/1; Hakka Suresi 69/15.

³³⁰ Bakara Suresi 2/85, 113, 174, 212; Al-i İmran Suresi 3/55, 77, 161, 180, 185; Kıyame Suresi 75/1 vd.

³³¹ Buruc Suresi 85/2.

³³² Hakka Suresi 69/1-3.

³³³ Hakka Suresi 69/1-3.

³³⁴ Bekir Topaloğlu, "Kıyamet", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/517.

³³⁵ Şimşek, "Kıyamet ve Alâmetlerinin Tasavvufî Tecrübe Açısından Yorumlanması", 125.

³³⁶ Topaloğlu, "Kıyamet", 25/516.

³³⁷ Topaloğlu, "Kıyamet", 25/517.

kazanan bir gerçektir.³³⁸ Gerçekleşeceğine inanılan kıyamet anının ve sonrasında meydana gelecek olan merhalelere dair olumlu algıların oluşabilmesi yaşam esnasında gösterilen tutum ve davranışlara bağlıdır. Kıyamet olgusu da inanan insanları, mevcut korku ve endişeden uzaklaştırmak için kişide olumlu davranışları arttırma etkisi oluşturabilmektedir.

İslamiyette ise “Herkes yarın için ne hazırladığının bilincini taşımalıdır³³⁹” ayetinde de belirtildiği üzere kişide sorumluluk duygusunun canlı tutulması beklenmiştir. İslam toplumlarındaki yaygın bir kanaate göre herkesin kıyameti kendi ölümüyle başlamaktadır.³⁴⁰ Bu anlayışa göre kişinin dinî kaynaklarda geçen kıyamet anını beklemeden kendi ölümüne dair hazırlıklarını tamamlaması, bu doğrultuda yaşamını ve davranışlarını şekillendirmesi gerekir.

Tenekeci, birçok şiirinde ölüm ve ahiret gibi unsurlara yer vermesine rağmen bir ânı (günü) ifade eden bir inanç terimi olan kıyamete yalnızca iki şiirinde değinmiştir.

Unutuyorum sonra av mevsimi olduğunu
Kendimi bırakıyorum kırlara
Kırlar ki dünyanın en güzel elbisesi
Dinle... Mırıldanıyor dünya:
Kurulu bir düzenim var, bu kıyamet neyin nesi...³⁴¹

İnsanoğlu yaratılışı gereği ölümü hoş karşılamaz. Son Peygamber Hz. Muhammed’in de ölümün temenni edilmemesini tavsiye ettiği ve yaşamanın inançlı bir insana hayırlar getireceğini söylediği rivayetlerde belirtilmiştir.³⁴² Ölüm ve kıyamet olguları dinî kabullerden bağımsız olarak kişide tedirginlik ve korku duygusu meydana getirebilmektedir. Yaşamın ve dünyada elde edilen tüm nimetlerin arkada bırakılacağı ve kaybedileceği korkusu, kıyametin gerçekleştiği anda nelerle karşılaşabileceği düşüncesi ile kişi kendini çaresiz hissedebilir ve bu gibi kontrolü dışında gelişen olaylara karşı derin bir korku hâli ve uzaklaşma dürtüsü hissedebilir. Bu noktada yukarıdaki satırlarda yazar, kıyamet gibi tüm evreni, var olan her şeyi yok edeceğine inanılan bir olay karşısında olumsuz duygulara kapıldığını hissettirmiştir. “Kurulu bir düzenim vardı, bu kıyamet neyin nesi” ifadesinde yazarın kıyamet algısının, aniden gelen bir karşıkoyulamaz bir güç ile her şeyi kaybetme ve belki de yaşanan süre boyunca verilen emeklerin geride bırakılması ile gelen korku duygusu üzerinde şekillenmiş olduğunu görüyoruz. Kur’an’da, çeşitli aytelerde kıyametin, insanların beklemediği bir zaman diliminde ve ansızın geleceği³⁴³ şeklinde açıklamalara yer verilmiştir. Bu durumda Tenekeci’nin tasavvuruna göre kıyamet, gerçekleşmesi istenmeyen fakat kutsal kitapta verilen bilgiler doğrultusunda gerçekleşeceğine dair kesin kabullerin bulunduğu bir inanç unsurudur.

Kıyamet kopmuş, sonradan duydum.

³³⁸ Topaloğlu, “Kıyamet”, 25/517

³³⁹ Haşr Suresi 59/18.

³⁴⁰ Topaloğlu, “Kıyamet”, 25/517

³⁴¹ Tenekeci, *Güzellik Uykusu*, 15.

³⁴² Topaloğlu, “Kıyamet”, 25/516.

³⁴³ En’am Suresi 6/31; Araf Suresi 7/187; Nahl Suresi 16/77; Muhammed Suresi 47/18.

Gözlerimi kaçırdığım hayat
Korur sanmıştım beni onlardan,
Rabbim korusun beni onlardan.³⁴⁴

Tenekeci'nin yukarıdaki dizelerde, Türkçe'de halk arasında kullanılan "kıyamet kopmak" deyimine yer verdiği görülmektedir. Hayret uyandıracak derecede büyük olayların ve kargaşanın hâkim olduğu durumlarda kullanılan bu tanımlama zamanı bilinmeyen fakat birçok din mensuplarınca gerçekleşeceğine inanılan kıyamet sahnesine benzetildiğinden bu isimle anılmaktadır. Yukarıdaki satırlar, içinde bulunduğu şiir bağlamında incelendiğinde Tenekeci'nin kıyamet sözcüğünü korkulan, Allah'tan koruma dilenen, olumsuz hisler uyandıran bir an olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır.

3.4.3. Şeyh-derviş-vaiz

Bu başlık altında İbrahim Tenekeci'nin şiirlerinde geçen şeyh, derviş, vaiz, rahip, mürit gibi dinî manalar içeren şahsiyet terimleri ele alınacaktır.

Kelime manası olarak "yaşlı kimse"³⁴⁵ demek olan şeyh sözcüğü reis, ihtiyar, lider, önder, yönetici, devlet adamı, kabile veya kabile başkanı gibi anlamlara gelmektedir.³⁴⁶ İslam toplumlarında ise şeyh kavramı halk arasında ilmi, irfanı ve tecrübesi çok olan saygın kimseler için de kullanılır.³⁴⁷

Sözlükte derviş kelimesi "alçak gönüllü olan ve her şeyi hoş gören, yoksulluğu ve çilekeşliği benimsemiş kimse" anlamına gelirken İslami literatürde "bir tarikata dahil olan, onun kurallarına ve adetlerine bağlı kimse" demektir.³⁴⁸ Müslüman toplumlarda derviş, dünyadan elini eteğini çekmiş, dünyalık hiçbir nimete yüzünü çevirmeyen kişi olarak değerlendirilmiştir.³⁴⁹ Tasavvufta ise bir şeyhten biat alan ve terbiyesi altında bulunan kişiye derviş denmektedir.³⁵⁰

Şeyh ve dervişler İslam dünyasında tasavvufla iç içe bir hayat sergileyen ve farklı tutumlar da olmakla birlikte genellikle halk arasında örnek alınan, değer gören dinî şahsiyetlerdir. Vaiz ise şeyh ve dervişe nazaran tasavvuftan biraz daha sıyrılmış bir anlam ifade etmektedir. Dinî konularda halkı aydınlatarak bireyin mânen gelişmesini³⁵¹ ve doğru dinî bilgiler edinmeleri sağlamak amacıyla din âlimlerince dinî mekânlarda konuşma yapan kişilere vaiz denir. Günümüzde vaiz görevindeki kimseler tasavvuf veya tarikat içerisinde değil, Diyanet İşleri

³⁴⁴ Tenekeci, *Belki Başka Zaman*, 32.

³⁴⁵ Casim Avcı, "Şeyh", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Erişim 31 Aralık 2023).

³⁴⁶ Eyüp İnce, "Bazı Yönleriyle Tasavvufi Düşüncede Şeyh-Mürîd İlişkisi", *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7/2 (Aralık 2022), 233.

³⁴⁷ Avcı, "Şeyh".

³⁴⁸ *Güncel Türkçe Sözlük*, "Derviş" (Erişim 31 Aralık 2023).

³⁴⁹ M. Öcal Oğuz, *Türk Dünyası Halkbilimde Yöntem Sorunları* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2013), 79-80.

³⁵⁰ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*, (Ankara: Anka Yayınları, 2005), 81.

³⁵¹ Hasan Cirit, "Vaaz", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 31 Aralık 2023).

Başkanlığına bağlı olarak resmi şekilde vaaz işlerini yürüten din adamlarıdır. Bu açıdan şeyh ve derviş kavramlarından bir noktada ayrıştığı söylenebilir.

Şeyhim sen bana el vermedin
Güneşli havalar hariç
Pekala itaat edebilirdim,
Çözmeye kalkmazdım ölümün şifresini
Ezberlerdim karınca duasını bile
Perihan'ı terk edebilirdim.³⁵²

Tasavvufun bir ilim dalı olmasının yanında, mensuplarına bir hayat tarzı sunduğu da söylenebilir. Şeyh, tasavvufun bu her iki yönünü birden düzenleyen, manevi otorite kazanmış bir figür olarak karşımıza çıkar.³⁵³ Kendisine bağlı olan müridlerini terbiye etme, hayra ve iyiliğe yönlendirme, kötülüklerden ve günahlardan uzaklaştırma etkisi itibarıyla mürid veya şeyhlerin günümüzdeki öğretmen fonksiyonunu yerine getirdikleri de söylenebilir. Müridler, kendilerine bağlı olan müridlerin kalplerine Allah'ın muhabbetini ve sevgisini nakşetmeye, onlara doğru yolu göstermeye çalışmaktadırlar.³⁵⁴ Tenekeci, yukarıdaki dizelerinde bir şeyhe el vermenin, yani ona tâbi olmanın ve bağlanmanın sonucunda, zor olduğunu düşündüğü bazı dinî ritüelleri bile yerine getirebileceğini, olumsuz olduğunu düşündüğü bazı tutumlardan ise vazgeçebileceğini ve şeyhe itaat edebileceğinin belirtmiştir. Bu açıdan bakıldığında Teneneci'nin şeyh algısının yol gösterici, rehber işlevi üzerine şekillendiği ve şeyh-mürît ilişkisine, tarikat ve tasavvufa karşı herhangi olumsuz bir yaklaşım sergilemediği, bunun yanında şeyhi manevi bir otorite olarak kabul ettiği görülmektedir.

Yol evladı derler derviş olana
Göklerde gezen sultan kuşları
Dağlarda dolaşan ahlat ağacı
Anlamaz ellerde kalmış kehribar³⁵⁵

Tenekeci'nin "yol evladı derler derviş olana" dizisindeki "yol"dan ne kastettiğine dair iki ihtimal karşımıza çıkmaktadır:

Birincisi; tasavvufta *sülûk* denilen bir olgunluk yolu vardır ve bu yola giren kimseye *salik* denir. Dervişlik makamı ise dünyadan yüz çevirmiş olmayı, alçakgönüllü, kanaatkâr, arif ve olgun kimse olmayı gerektirmektedir. Dervişlikte bu olgunluk yolunun sonuna ulaşmamış kişiler hizmetin hakikatini anlayamaz ve tarikatta gerçek hizmet ehli olamazlar.³⁵⁶

İkinci ihtimal; dervişlerin bir diğer özellikleri de gezgin olmalarıdır. Tekke, zâviye, mescit, imarathane, virane ve mağara gibi yerler gezgin dervişlerin konakladıkları, bazen de geceledikleri yerlerdir. Bazı dervişlerin tasavvuf yoluna girdiklerinde, bazılarının ise olgunluk

³⁵² Tenekeci, *Üç Köpük*, 16.

³⁵³ Uyar, *Şeyh Kavramına Yönelik Eleştiriler Üzerine Bir Değerlendirme*, 328.

³⁵⁴ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*, 245.

³⁵⁵ Tenekeci, *Belki Başka Zaman*, 43.

³⁵⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 81.

döneminde çıktıkları bu seferlerdeki amaç çile çekmek, nefisleri zorluklara alıştıırıp eğitmek, bilgili ve iyi hâl üzere olan kişilerle görüşüp onlardan nasiplenmek ve Allah'ın büyüklüğünü gösteren şeylere şahit olup onlardan ibret almaktır.³⁵⁷

Tenekeci, “yol evladı derler derviş olana” ifadesinde yol sözcüğünü ister mecazî anlamda ister gerçek anlamda kullanmış olsun, her iki durumda da dervişin hakikate erişmek için, belki de hayat boyu sürecek olan bu tamamlanma yolculuğunda sabır ve sebatla ilerliyor oluşuna dikkat çekmiştir. Yazar, derviş yolunun meşakkatine vurgu yaparak bir anlamda tasavvuf yoluna verdiği ehemmiyetini de göstermiştir.

“İrmakla inadıyla yürüdüm uzaklara
Bir derviş olup yürüdüm uzaklara
Heyecanımı dindiremedim.”³⁵⁸

“Düş ve Dua” şiirinde yer alan bu dizelerde dervişliğin manevi tecrübelerine bir vurgu bulunmaktadır. Tasavvuf anlayışına göre, canlı veya cansız, yaratılan her varlık, Allah'ın ilahî isim ve sıfatlarının birer yansımasıdır. Allah'ın bu yüce isimlerinin yansımasını kâinatta ve her mahlukatta gören kişi, Rabbine yönelerek ilahî aşk, manevî heyecan, derin coşku ve içsel bir huzur hâli yaşamaya başlar.³⁵⁹ Yazarın, “bir derviş olup yürüdüm uzaklara, heyecanımı dindiremedim” dizelerinde bir dervişin nefisinden uzaklaşıp hakikati aradığı ve Rabb'ine yaklaştığını hissettiği anda yaşadığı derin coşku, heyecan hâline, yani tasavvufta “vecd” ile ifade edilen manevi tecrübe hâline işaret ettiği anlaşılmaktadır.

“Kusura bakma teselli hazretleri
Sana layık bir mürit olamadım, besbelli”³⁶⁰

Arapça'da “isteyen” manasına gelen *mürîd*, Allah'a kavuşmayı arzu eden, kendi isteklerini şeyhinin isteğinde eriten, fâni kılan tasavvuf ehli kişiye denir. Tasavvufta olgunluğa eristirecek olan yol, müridi Allah'ın iradesine teslim olmaya götürür.³⁶¹ Tasavvuf yolculuğunda bir müridin mürşidi veya şeyhi olmadan tamamlanma ve olgunluk yolculuğu tamamlaması mümkün görülmemektedir. Bu açıdan her müridin bir de tâbi olduğu bir mürşidi bulunmaktadır. Tenekeci, teselli hazretleri diyerek karşısındakini mürşit kendini ise ona tâbi olan mürit yerine koymuştur. Tenekeci'nin, söylemek istediklerini mecazî ifadeler kullanarak şeyh-mürit ilişkisi üzerinden ifade etmesi, tasavvufu ve tarikat unsurlarını olumlu manada değerlendirdiğini göstermekte ve hayatını tasavvufî yaşam doğrultusunda düzenlemek istediğini düşündürmektedir.

Bahsi geçen anlamların yanı sıra bazı toplumlarda şeyh veya mürşit zamanla, kendisine sorgusuz sualsiz itaat edilen, kendisinde manevi güçler bulunduğunu iddia eden ya da kendisine bu güçler yakıştırılan bir tipolojiyi anlatmak için de kullanılmıştır. Bu sebeple

³⁵⁷ Tahsin Yazıcı, “Derviş”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/189.

³⁵⁸ Tenekeci, *Üç Köpük*, 20.

³⁵⁹ Esma Sayın, “Vecd Duygusunun Tasavvufî ve Psikolojik Etkileri”, *Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 16/31 (Şubat 2021), 54.

³⁶⁰ Tenekeci, *Güzellik Uykusu*, 69.

³⁶¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*, 245.

şeyhlik-dervişlik anlayışının eleştirelere maruz kalan, bazı alimlerce onaylanmayan bir yönü de mevcuttur.³⁶² Tenekeci'nin şeyh, mürit, derviş gibi tasavvufî şahıslara bakışını değerlendirdiğimizde ise İslam dininin ve Ehl-i sünnet inancının temel kaidelerine aykırı, aşırıya kaçan herhangi bir tutum görülmemektedir. Bunun yanında yazılarında geçen ifadelerle bakıldığında yazarın tasavvuf ve tarikat yoluna karşı olumlu tasavvurlarının olduğu, ilgi duyduğu, derin saygı ve sevgi beslediği de açıktır.

Peltek vaiz, hani senin cemaatin
Bak öteki bülbül gibi şakıyor
Hele hutbede duruyor saatin
İteklesen bir saniye gitmiyor.³⁶³

Bir dinî hitabet türü olan vaaz, dinî eğitimin ve manevi gelişimin desteklenmesi için, görevlendirilmiş vaizler tarafından halka yapılan bilgilendirici konuşmadır. Her hitabet türünde olduğu gibi vaaz esnasında da uyulması gereken bazı iletişim kuralları bulunmaktadır. Vaizin yeterli meslekî donanıma sahip olması, hitap edeceği kitlenin sosyo-kültürel seviyesini bilmesi ve ona göre hazırlanması, vaaz edeceği konuya ve detaylarına olan hâkimiyeti, vaaz esnasında jest ve mimiklerini konuyu destekler nitelikte kullanabilmesi gibi yeterlilikler, vaazda bulunacak kişinin sahip olması gereken niteliklerdendir.

Sözün anlaşılabilir olması ise sağlıklı bir iletişimdeki temel unsurlardandır. Aksi hâlde söylenen söz muhataba doğru bir şekilde ulaşmayacaktır. İletişimin *gönderici, mesaj, kanal, alıcı ve geri bildirim*³⁶⁴ olmak üzere beş temel ögesi bulunur ve mesajın sözlü kanallarla alıcıya ulaşması esnasında yaşanan bazı sıkıntılar iletişimi bozabilmektedir. “S” ve “z” seslerinin dudaklardan çıkarılmasıyla oluşan ve bir seslendirme bozukluğu olan pelteklik,³⁶⁵ sözün anlaşılabilirliğini etkileyerek konuşmanın akıcılığını bozabilen etkenlerdendir. Tenekecinin bu dizlerinde de peltek bir vaiz ile açık ve anlaşılır konuşan başka bir vaiz arasında karşılaştırma yapılarak sözlerdeki belirsizliğin iletişimdeki belirleyiciliğine vurgu yapılmıştır. Bu ifadeler ile peltek vaizin konuşmasında zamanın durduğu hissi verilerek aslında bir dinî liderde bulunan, sözün anlaşılabilirliğini bozan durumlarda dinleyenlerin dikkatinin dağılarak cemaat ile lider arasındaki iletişimin ve bağın olumsuz etkilenebileceği sonucuna ulaşılmıştır. Bu noktada yazarın, bir dinî liderde bulunmaması gereken bir özellikten hareketle, cemaatin azabileceğinden bahsetmesi din eğitimine önemine ve dinî lider-cemaat ilişkisine bir vurgu olarak değerlendirilebilir.

³⁶² Mehmet Uyar, “Şeyh Kavramına Yönelik Eleştiriler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43, (Aralık 2017), 328.

³⁶³ Tenekeci, *Peltek Vaiz*, 47.

³⁶⁴ İzlem Vural (ed.), *İletişim*, (Ankara: Pegem Yayınları, 2012), 6.

³⁶⁵ İlhan Erdem, “Konuşma Eğitimi Esnasında Karşılaşılan Konuşma Bozuklukları Ve Bunları Düzeltme Yolları”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Türkçenin Eğitimi Öğretimi Özel Sayısı* 6/11 (Ocak 2023), 423.

4. BÖLÜM

İBRAHİM TENEKECİ'NİN ŞİİRLERİNDE BULUNAN MANEVİ DEĞERLER

Bu bölümde İbrahim Tenekeci'nin şiir kitaplarındaki geçen "sevgi, dostluk, tevazu sahibi olma, güvenilir olma ve sözünü tutma, iyilik, kanaat etme, dürüstlük, şefkat ve merhamet, vatanseverlik ve milli şuur" değerleri ile yazarın bu değerlerle ilgili bakış açıları ve bu manevi değerlerin bireyin ruh sağlığı ve yaşamı üzerindeki etkilerini ele alınmaktadır.

4.1. Sevgi

Sevgi, yakın olsun veya olmasın tüm insanlara, özellikle sıkıntılı zamanlarında, ilgi ve hassasiyetle yaklaşmak, ihtiyaç duyduklarında onları desteklemek ve hissediklerini anlamaya çalışmak gibi duygu bilmiş ve davranışları kapsayan bir tutum şeklidir.³⁶⁶

Sosyal bir varlık olan insan için doğal bir ihtiyaç olan sevgi, *Abraham Maslow*'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde "fizyolojik ihtiyaçlar" ve "güven"den sonra gelerek üçüncü sırada yer alır. Bununla beraber sevginin, birçok temel gereksinimin önüne geçip, ilk sırada yer alacak kadar da güçlü bir gereksinim olduğunu gösteren çok sayıda örnekler mevcuttur.³⁶⁷

Gelişmiş toplumlarda fizyolojik ihtiyaçlarının karşılanmış olmasına rağmen, yeterli düzeyde sevgi ve ilgi görmeyen kişilerin, kendilerini gerçekleştirme noktasında zorluk yaşadıkları görülmekte, bunun yanında diğer insanlardan, dünyadan, hatta kendilerinden bile nefret ederek, hayatlarına son vermek istediklerine, alkol, uyuşturucu gibi kötü alışkanlıklara veya topluma zarar verebilecek bazı eylemlere yöneldiklerine de şahit olunmuştur.³⁶⁸

Söz konusu örnekler, sevgi görmeyen bir canlının, bilemediği, yaşamadığı bir duygu ve davranışı başkalarına ya da kendine de gösteremeyeceği gerçeğini gözler önüne sermektedir. Buna göre, sevginin bulaşıcı olduğu gibi sevgisizliğin de bulaşıcı ve yayılım hızı yüksek bir duygu olduğu söylenebilir.

Kur'an'ın tarif ettiği insan, aşk ve sevgi insanıdır. Dolayısıyla hakiki Müslüman sevgi insanıdır, sever, sevdiren ve hayra teşvik eder. Kur'an-ı Kerim'de "*Allah onları, onlar da Allah'ı sever*" buyrulmaktadır. Sevginin müslümanlıkta bulunduğu takdirde Yüce Allah'ın da bu sevgiye

³⁶⁶ Susan Sprecher-Beverley Fehr, "Compassionate Love For Close Others And Humanity", *Journal of Social and Personal Relationships* 22/5, (2005), 630.

³⁶⁷ Fatma Özmen, "Etkili Eğitimin Gerçekleştirilmesinde Duyuşsal Alanın Önemi -Sevgi Eğitimi", *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9/1, (1999), 194.

³⁶⁸ Özmen, "Etkili Eğitimin Gerçekleştirilmesinde Duyuşsal Alanın Önemi -Sevgi Eğitimi", 194.

mutlaka karşılık vereceği belirtilmektedir. Bir anlamda, söz konusu ayet, sevginin karşılıklı olacağı gerçeğini ortaya çıkarmaktadır.³⁶⁹

İslamiyet'le beraber, diğer tüm dinlerin öğretisinde de insan sevgisi önemli bir değer olarak göze çarpmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de insan, yeryüzündeki en değerli varlık olarak kabul edilir ve tüm ilahi dinler, insana önem verilmesini, insanların birbirini sevmesini ister. Bu sevginin bir göstergesi olarak da tüm dinler, paylaşmayı, dayanışmayı, özverili olmayı, fedakarlığı, insanlara sıkıntılı anlarında yardımcı olup, onları sevindirmeyi emretmiştir.³⁷⁰

Dünlerin biriktirdiği bu yongalıkta
Seni de severim yolumun üstündeysen
Kar olur yağarım terden bembeyaz
Nedensiz sevinçler alırım sana³⁷¹

Sevgi, içerisinde birçok erdemleri barındırabilen bir duygudur. Duygu ve düşüncelerin şeffaf bir şekilde paylaşılabilmesidir. Sevgi, bireyin kendini tanımasına ve yeteneklerini keşfedip geliştirmesine katkı sağlamaktır. Bencillikten uzak olan sevgi, geniş bir hoşgörü ile düşüncenin üzerine bina edilmiş yoğun bir özveri olarak nitelendirilebilir.³⁷² "Sözü Yormadan" eserinde geçen bu dizelerde Tenekeci'nin sevginin niteliklerine değindiği görülmektedir. "Dünlerin biriktirdiği bu yongalıkta" ifadesi ile yaşanmışlıkların insanın sevme ve sevilme şekilleri üzerinde etkisi olduğu üzerinde durulmuştur. "Seni de severim yolumun üstündeysen" dizesinde sevginin ansızın ve beklenmedik bir şekilde ortaya çıkabileceği, devamındaki dizelerde ise bu sevginin hayatı güzelleştirip sevinç duygusu oluşturabileceği ifade edilmiştir. "Nedensiz sevinçler" ifadesinden ise aşk ve sevginin sadece varlığının bile mutluluk sebebi olabileceği ve onların varlığı için herhangi bir nedene ihtiyaç duyulmayacağı anlaşılabilir. Devamındaki "kardan bembeyaz" ifadesi ile sevginin saflık, temizlik ve masumiyet ile özdeşleştirilmiş olabileceği düşünülmektedir. "Kar olup yağarım terden bembeyaz, nedensiz sevinçler alırım sana" dizeleri ile aynı zamanda birine karşı sevgi beslediğinde onun mutluluğu için çaba sarfeden, imkânsız görünenleri dahi oldurmaya çalışan bir profil çizilmektedir. Bu dizelerden yola çıkarak Tenekeci'nin sevgi algısının, "bencillikten uzak, yoğun bir özveri üzerine inşa edilmiş olan duygu" şeklinde özetlenebilecek olan sevgi ile örtüştüğü ve içinde emek, çaba, masumiyet, sevinç gibi olguları da barındırdığı anlaşılmaktadır.

Tenekeci'nin şiirleri incelendiğinde sevgi değerinin en çok dostluk, vatan ve evlat kavramları üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.

"İçimde ferah bir şey;

³⁶⁹ Fahri Kayadibi, "Sevgi Faktörünün Eğitim Verimliliği Üzerine Etkisi", *Journal of Istanbul University Faculty of Theology*, 5, (Nisan 2012), 36.

³⁷⁰ Ali Osman Ateş, "İlahi Dinlerin Ortak Değerleri", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2, (Temmuz-Aralık 2002), 16.

³⁷¹ Tenekeci, *Sözü Yormadan*, 45.

³⁷² Veysel Sönmez, "Eğitim Ortamında Sevgi", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 2/2, (1987), 67-69.

Evlat sevgisi gibi.”³⁷³

Ferahlık, insana mevcut sıkıntılardan feragat ettiği hissi veren, kişideki huzur ve rahatlamayı arttıran bir duygudur. *Giderken Söylenmiştir* eserindeki bu dizeler ile yazar, evladında bulunduğu sevginin ve huzurun bir resmini çizmektedir. Evlat sevgisini, kendisine ferahlık veren bir his olarak tanımlayan yazar, bir evlada duyulan sevgiyi rahatlama ve huzur duyguları ile özdeşleştirmiştir.

Sevgi, yaşamı renklendiren, değerli ve yaşanır kılan bir duygudur.³⁷⁴ Tenekecinin evlat sevgisi de, kızı Elif Nur henüz bir yaşındayken, *Kızımın Müzik Bilgisi* adlı şiirindeki sözlerinde kendini gösterir. Bir baba-kız ilişkisini şair, şu şekilde anlatıyor:

Bir destek alıp bu beyazlıktan
Çıkmış gibi iyi geçmiş bir sınavdan
Nasıl gülüyor, ah nasıl içi
Tamamlanıyor evimin her eksikliği.³⁷⁵

Yazarın evlat sevgisini anlatırken yine “beyazlık” ifadesini kullanması, sevgiyi ve aynı zamanda çocukluğu masumiyet ve saflık üzerinden değerlendirdiği çıkarımını güçlendirmektedir. Evladının bir gülümsemesi sonucunda, yaşadığı tüm eksikliklerin önemini yitirdiğini ve tamamlandığı belirten Tenekeci, burada sevgi ile beraber kanaat etme değerini de vurgulamaktadır. Evlat sevgisi üzerinden, bir tek şeyden birçok farklı mutluluk elde edileceğini belirten yazarın, evlat sevgisine zengin bir mana yüklediği görülmektedir.

Evlatlar içinde biri vardır ya
Başka seversin nedense onu,
Böyle bir şeydir bizim ülkemiz
İnanmak gibidir derin ve duru.³⁷⁶

Tenekeci burada bir karşılaştırmaya giderek ülkesini diğer ülkelerden farklı tutmakta ve ülkesine olan gönül bağına evlat sevgisiyle bağdaştırarak anlatmaktadır. Yazarın ülkesine olan sevgisini aynı zamanda bir inanç meselesi olarak değerlendirdiği de görülmektedir. Bir şeye iman etmenin, ona karşı şartsız sevgiyi de barındırdığı göz önünde bulundurulduğunda yazarın, ülkesini duru ve katıksız bir inançla sevdiği anlaşılmaktadır. Bu durumda Tenekecinin, vatana duyulan sevgiyi imanın üst seviyelerine koyarak değerlendirdiği düşünülmektedir.

Fahri Kayadibi'nin yorumuyla, “Sevginin olmadığı yerde nefret, sıkıntı ve başarısızlık vardır. Sevginin bulunduğu yerde ise mutluluk, huzur, neşe ve başarı vardır.”³⁷⁷ Sevgi görmeyen bir kallbin, nefret ve öfke gibi olumsuz duygular besleyeceği ve karşısındakine de sevgi

³⁷³ Tenekeci, *Giderken Söylenmiştir*, 100.

³⁷⁴ Özmen, “Etkili Eğitimin Gerçekleştirilmesinde Duyuşsal Alanın Önemi-Sevgi Eğitimi”, 194.

³⁷⁵ Tenekeci, *Ağır Misafir*, 32.

³⁷⁶ Tenekeci, *Belki Başka Zaman*, 52.

³⁷⁷ Fahri Kayadibi, “Sevgi Faktörünün Eğitim Verimliliği Üzerine Etkisi”, 49.

gösteremeyeceği görüşünden hareketle Tenekeci'nin şiirlerinden, sevgi ile yetiştiği ve sevgi tohumlarının kalbine erken yaşta atıldığı çıkarımı yapılabilmektedir.

4.2. Dostluk

Farsça kökenli bir kelime olan dost, "Sevilen, güvenilen, gönüldaş, iyi anlaşılabilir kimse, yar, düşman karşıtı" anlamlarına gelir.³⁷⁸ Dostluğun ise dost olan kimse ile yürütülen arkadaşlık ilişkisi olduğu söylenebilir.

Dost ile arkadaş kavramları çoğu zaman birbiri yerine kullanılmasına rağmen dost olunan kişilerin nicelik ve nitelik bakımından daha özel olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim okul, yaşanılan muhit veya iş yerleri gibi ortak alanların paylaşıldığı kişilerle arkadaşlık ilişkisi kurulabilir. Dolayısıyla bir kişi birden fazla arkadaşına sahip olabilir. Fakat yukarıdaki tanımda da geçtiği üzere birbirlerine "gönüldaş" olabilen kişiler sayılıdır ve buna bağlı olarak insan hayatında özel bir konuma sahiptirler.

Konuyla ilgili, kelimenin Türkçe kökenine inen *Cogito Dergisi'nin* "Dostluk" temalı sayısında da dostluğun arkadaşlıktan daha yakın, daha samimi ve daha halis bir ilişkiyi ifade ettiği söylenmiş, buna kanıt olarak da dost kelimesinin karşıtının "düşman" olması ama arkadaş kelimesinin herhangi bir karşıtının olmaması gösterilmiştir.³⁷⁹

İbrahim Tenekeci'nin şiirlerinde sayıca en sık yer verdiği manevi değer, dostluk değeridir. Dostlarına ve dostluk ilişkilerine ayrı önem atfettiği görülen Tenekeci, dizelerinde dostlarına manen veya ismen yer vermenin yanı sıra çok sevdiği bir dostu için *Belki Başka Zaman* kitabında "Mustafa Akar İçin" isimli bir bölüm açmış ve bölümdeki iki şiirini aziz dostum dediği Mustafa Akar'a³⁸⁰ armağan etmiştir:

Elim kalbime gitti, seni görünce
Aziz dostum eyvallah.
Önümüz kış belki, ömrümüz bahar
Umudun sesine gelirmiş sabah.³⁸¹

Müslümanlar arasında, peygambere salavat getirildiği esnada elin kalbe götürülmesi şeklinde bir alışkanlık olduğu bilinmektedir. Bu hareket kişinin çok sevgi birini andığında, yoğun sevgi ve heyecan hissederek kalp atışlarının hızlanması sonucunda ortaya çıkan bir refleks olarak yorumlanabilmektedir. "Kardeşim Nasıl" isimli şiirinin ilk cümlesi olan "Elim kalbime gitti seni görünce" dizisine göre yazarın, dostunu karşısında gördüğünde elini kalbine götürmesi, ona olan sevgisini derinden hissettiğinin ve bu anlarda yoğun heyecan yaşadığının göstergesi olarak değerlendirilebilir. Arkasından gelen "aziz dostum eyvallah" dizisindeki

³⁷⁸ *Güncel Türkçe Sözlük*, "Dostluk" (Erişim 05 Aralık 2023).

³⁷⁹ Savaş Kılıç, "Arkadaş Kimdir? Dost Kime Denir?", *Cogito Dergisi* 68-69, (Kış 2011-2012). 150-155.

³⁸⁰ Şair, Yazar, Gazeteci, Editör.

³⁸¹ Tenekeci, *Belki Başka Zaman*, 37

“eyvallah” sözcüğünde bir sitem ve kırgınlık da hissedilmektedir ve buradan yola çıkarak elin kalbe gitmesi yaşanan kırgınlık üzerine dostunu gören ve ona duyduğu sevgiyi hatırlayan bir dostun sözleri olarak düşünülebilir. “Aziz dostum eyvallah” ifadesi ile aynı zamanda yazarın, dosttan gelebilecek olan sıkıntıları da kabul ettiği ve bu duyguların dostta duyulan derin bir saygı ve sevgi ile ifade edildiği de görülmektedir. Bu dizelerden Tenekeci'nin dostluğun hayatında özel bir yere koyduğu ve dostlarına oldukça kıymet verdiği anlaşılmaktadır. Dostluk ile ilgili verilen bu ifadeler samimiyetin bir yansıması olmasının yanı sıra, günümüzdeki bireyselleşme akımlarının etkisiyle önemini azaldığı görülen bazı manevi değerlerin hâlâ bazı kimselerce kıymet verilerek yaşandığını gösteren umut sebeplerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Dosta karşı sevgi ve saygı ifade eden yukarıdaki dizelerin ardından gelen “Önümüz kış belki, ömrümüz bahar. Umudun sesine gelirmiş sabah.” dizeleriyle Tenekeci'nin, dostluğu; kıştan sonra gelen bahar, geceden sonra gelen gündüz mevsimleriyle anlatması dostu ile kırgınlık yaşamış olma ihtimalini güçlendirmektedir. Bu metaforlar ile hayatın zorlu yanlarına değinen yazar, bun zorlukların geçici olduğunu, umudun her zaman var olduğunu ifade etmektedir ve bu ifadeler yazarın dostluk ile umut ve güven duygusunu özdeşleştirdiğini de göstermektedir.

Dostu Mustafa Akar' için yazdığı şiirin devamına baktığımızda yazarın, Akar ile memleketleri Giresun'dan gelen bir arkadaşlıkları olduğu, belki de çocukluk arkadaşı oldukları ihtimali akıllara gelmektedir:

Uzaktın bir vakitler, Giresun.
Sepet ören amcalar, sarı sardunya
Mektupların gelirdi, içinde şiir
İstanbul rüya.³⁸²

Kısa bir tarama sonucunda Mustafa Akar ile İbrahim Tenekeci'nin *Milliyet Gazetesinde, Dergah, Kırklar, İtibar* gibi dergilerde beraber görev yaptıklarını, hâlen de Tenekeci'nin genel yayın yönetmenliğini yaptığı *Muhit Dergisinde* yine beraber yazdıkları bilgisi karşımıza çıkmaktadır. Bu bilgiler ışığında İbrahim Tenekeci'nin güzel bir dost olmasının yanı sıra “vefa” duygusunun da kuvvetli olduğunu söylemek mümkündür. Zira Mustafa Akar ile çocukluk arkadaşı olduklarını varsayıldığında, çok uzun yıllar aynı samimiyetle devam eden bir dostluk ve aynı güven ve tertiple devam eden bir iş ortaklığı karşımıza çıkar. Burdan yola çıkarak Tenekeci'nin, dostluğu, özen gösterilip korunması ve kıymet verilmesi gereken başlıca değerlerden biri olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

Güzel bir yağmur, Mustafa kardeş
Toprağın kokusu gibi bir dostluk
İnanmak böyledir hep tazelenen

---

³⁸² Tenekeci, *Belki Başka Zaman*, 37.

Bilirsin yağmurun sonunda güneş.³⁸³

Birçok kişi yağmur sonrası toprak kokusunu çok sevdiğini ve bundan keyif aldığını söyler. Bu kokunun insana güven ve huzur verici bir etkisi olduğu çıkarımı yapılabilir. Kur'an-ı Kerim'de geçtiği üzere insanın topraktan yaratıldığı³⁸⁴ bilgisini ve vücudunun yüzde 70'inin sudan oluştuğu³⁸⁵ göz önünde bulundurulduğunda, toprak ile yağmur suyunun birleşmesinden doğan kokunun, insana neden huzur ve güven hissi verdiğini anlamak kolaylaşacaktır. Zira insan ait olduğu yerde kendini güvende hisseder. Yağmurdan sonraki toprak kokusunun ise insana fitratını ve yaratılışını hatırlatarak onda olumlu hisler uyandırdığı yorumu yapılabilir.

"Sultan Kuşları" isimli ikinci şiirde geçen yukarıdaki satırlarda da yazar, dostu ile olan ilişkisini yağmur sonrası toprak kokusuna benzeterek dostluğu, insana, aslına rucu ettiği hissini yaşatan, huzur ve güven veren bir değer olarak görmüştür.

Dost her zaman taze olan demektir
Dost işte, asansörde aynaya bakmak gibi
Güven verir herkese
En yenidir en eski...³⁸⁶

"Hayır Duası" adlı şiirinde Tenekeci, yine dostluğun güven veren etkisi üzerinde durmuştur. Ayrıca "Dost işte, asansörde aynaya bakmak gibi" ifadesi, Hz. Peygamber'in, "*Kişi dostunun dini üzeredir. Bu yüzden her biriniz, kiminle dostluk ettiğine dikkat etsin.*"³⁸⁷ hadisini destekler niteliktedir.

Hadis-i Şerif'ten de anlaşıldığı üzere İslam dini dostluk ve arkadaşlık değerlerine oldukça önem vermiştir. Arkadaşlık, kişinin hayatının her alanında ve aşamasında yaşadığı bir ilişki türüdür. Arkadaşların birbiri ile vakit geçirme sıklığı arttığında, zamanla birbirlerinin düşünce yapısından ve yaşam tarzından etkilenecek birbirlerine benzemeye başlamaları kaçınılmazdır. Bu durum arkadaş, dost olan insanların dünyada ve ahirette birbirlerini yansıttığı gerçeğini ortaya koymaktadır. Nitekim Tenekeci de şiirinde "aynaya bakmak gibi" deyimini ile buna değinmiştir.

Tenekeci'nin dostluk değerine verdiği anlam ile ilgili başka bir hadiste ise şöyle buyrulmuştur: "*İyi arkadaşla kötü arkadaş misk taşıyan kimse ile körük üfüren kimse gibidir. Misk taşıyan ya sana onu ikram eder yahut sen ondan (miski) satın alırsın ya da ondan güzel bir koku duyarsın. Körük üfüren kimse ise ya elbiseni yakar ya da ondan kötü bir koku duyarsın!*"³⁸⁸ Bu bağlamda arkadaşlıklar, hayat seyri içerisinde insanların olmazsa olmazlarındandır. Farklı işlevleri ile kişinin, birçok yönden gelişimini sağlayan arkadaşlık ilişkilerinin, insanların

³⁸³ Tenekeci, *Belki Başka Zaman*, 42

³⁸⁴ "Andolsun, biz insanı kuru bir çamurdan, şekillendirilmiş bir balçıktan yarattık." Hicr Suresi 15/26.

³⁸⁵ Ayşe Yılmaz, "Küresel Isınmanın Dünya Su Rezervleri Üzerindeki Etkileri", *Kent Kültürü ve Yönetimi Hakemli Elektronik Dergi* 3/2, (Yaz 2015), 63.

³⁸⁶ Tenekeci, *Giderken Söylenmiştir*, 96.

³⁸⁷ Tirmizî, *Zühd*, 45; Ebû Dâvûd, *Edeb*, 16.

³⁸⁸ Müslim, *Birr*, 146; Buhârî, *Sayd*, 31.

toplumsallaşmasına ve sosyalleşmesine ortam hazırlamak gibi psikolojik ve toplumsal işlevleri de bulunmaktadır. Dostlar/arkadaşlar bireyin çevresi ile bağ kurmasını sağlayarak yalnız kalmasını ve kendisini savunmasız hissetmesini engellemiş olur; kendini gerçekleştirmesine ve benliğini geliştirmesine de katkı sağlar.³⁸⁹

“ ...

Bir zorluktur bu, dostluğa yatkın

En uzun gecenin var kısa adı³⁹⁰

Tenekeci'nin dinî ve manevi değerlere her zaman aynı anlamı yüklediğini söylemek güçtür. Genellikle olumlu veya olumsuz anlamda kelimeye verdiği manalar benzer olmasına rağmen, bazı yerlerde okuyucuları şaşırtarak, alışılmış bakış açısının dışında değerlendirmelerde bulunmuştur. Şiirlerinde dostluğun her zaman olumlu yanlarına vurgu yapan yazar, “Bir zorluktur bu, dostluğa yatkın” derken, dostluğun zor taraflarının da olduğuna değinerek okuyucularını dostluk hakkında düşünmeye sevk etmiştir.

Dostluğun zorlayıcı yönlerinin de olduğu bir gerçektir. Nitekim insanların sosyal bir varlık olmaları hasebiyle birbirlerine karşı çeşitli sorumlulukları oluşmaktadır ve yakın ilişkide bulunan insanlara karşı söz konusu sorumluluklar artmaktadır. Dostluk ilişkisi de kişiye çeşitli sorumluluklar yükleyen bu yakın ilişkilerden biridir. Bunun dışında dostluk ilişkilerinin korunması ve sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesi bazen emek vermeyi ve çaba göstermeyi gerektirir ve bu süreç zorlayıcı sayılabilir. Bu noktada Tenekeci'nin bir zorluktan bahsederken dostluk metaforunu kullanma sebebinin ve dostluk değerine olan bakış açısını anlamak kolaylaşmaktadır.

Eskiden dostların sesi olurdu orda

Zorlukla beraber duyardık onu,

Uzakta kalmış hatta kalmamış

Pınarlar çiğdemler ispinozgiller

Böyle bir konu.³⁹¹

“Dönüp Bakınca” isimli bu şiirde yazarın kaleminde sitem duygusu ön plana çıkmaktadır. Zor anlarda yanında olmasını beklediği dostunu artık yanında göremediğini belirten yazar hayal kırıklığı yaşamakta ve geriye dönüp baktığında o günlere karşı özlem duymaktadır. Şiirine “Dönüp Bakınca” ismini bu özlem duygusuna ithafen verdiği düşünülmektedir. Tenekeci'nin, dostluğu, içinde vefa, yardımlaşma ve fedakarlık gibi değerleri de barındıran bencillikten uzak bir olgu olarak gördüğü fikri bu satırlardan çıkarılabilecek sonuçlar arasındadır.

³⁸⁹ Ömer Aytaç, Mehmet Tan, “Arkadaşlık Üzerine Kuramsal Yaklaşımlar, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 29/1 (Ocak 2019), 346.

³⁹⁰ Tenekeci, *Sözü Yormadan*, 79.

³⁹¹ Tenekeci, *Belki Başka Zaman*, 28.

4.3. Tevazu Sahibi olma

Tevazu kelimesi sözlükte “kendi itibar ve derecesini düşük görmek, birine boyun eğmek” anlamına gelen *vaz* kökünden türemiştir. Kibrin karşıt anlamlısı olan tevazu, kişinin başkalarını aşağılayıcı duygu ve davranışlardan kendini arındırması demektir. Tevazu kelimesi dilimizde “alçak gönüllülük” kavramıyla karşılanmaktadır.³⁹²

Peker, tevazunun, üstünlük duygusu ile aşağılık duygusu arasında ince bir çizgide olduğunu ifade eder.³⁹³ Kur’an-ı Kerim’deki “*Andolsun biz Âdemoğluna şan, şeref ve nimetler verdik, onları karada ve denizde taşıdık, kendilerine güzel güzel rızıklar verdik ve onları yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık*”³⁹⁴ ayetine dayanarak müfessirlerin “yaratılmışların en şerefli” olarak nitelendirdiği insanoğlu, şüphesiz ki kendi değerinin her zaman farkında olmalı ve bunu koruyabilmelidir. Kişi, kendi değerini bilmenin yanında diğer insanların hatta yaratılmış tüm canlıların da değerini görüp onlara saygı duyduğu taktirde Peker’in bahsettiği ince çizgideki tevazu değerine de ulaşmış olur.

Tevazunun karşıtı olan “kibir”, kişiyi hem psikolojik hem sosyolojik olarak sağlıksız durumlara sürükleyebilir. Bu konuda gerçekleştirilen bazı çalışmalar da gösterir ki, tevazu ve alçakgönüllük gibi ahlaki değerler sağlığa dayalı hayat kalitesini arttırırken kibir, narsisizm ve kendini onaylama gibi davranışlar özgüven sağlıyor gibi görünse de kişiye yarardan çok zarar vermektedir.³⁹⁵

Tenekeci’nin, mütevazı bir hayat yaşıyor olmasının yanı sıra “Türkiye Cumhurbaşkanlığı Kültür ve Sanat Büyük Ödülü’ne layık görülen, birçok yayınevinin genel yayın yönetmenliği yapmış, milletçe değer gören, sevilen ve sayılan yazarlarından olmasına rağmen son derece alçakgönüllü bir karaktere sahip olduğu da birçok yazısından anlaşılmaktadır:

“Bir elif miktarı uzat boynunu
Budur işte, şeklimiz şemailimiz.”³⁹⁶

Giderken Söylenmiştir adlı eserde geçen bu satırlarda yazarın vermek istediği mesaja ulaşabilmek için ifadelerin anlamlarına değinmek faydalı olacaktır:

Kıraat ilmine ait olan “bir elif miktarı” terimi, Kur’an-ı Kerim’i okuma esnasındaki bir uzatma ölçüsüdür. Bu ölçü, sesi iki hareke okuyacak kadar, bir “elif” diyecek kadar, bir elif yazacak kadar veya bir parmak kaldırıp indirecek kadar süreyi ifade eder. Bu süre, okuyuşa ve uygulamaya göre değişebilmekle birlikte bir saniye kadardır.³⁹⁷

³⁹² Çağrı, “Tevazu”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/583.

³⁹³ Peker, *Ruh Sağlığı ve Dinî inanç*, 136.

³⁹⁴ İsra Suresi 17/70.

³⁹⁵ Mehmet Şahin-Şeref Gökü (ed.), *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi Uluslararası Multidisipliner Kongresi*, (Ankara: Otto Yayınları, 2018), 318.

³⁹⁶ Tenekeci, *Giderken Söylenmiştir*, 21.

³⁹⁷ Abdurrahman Çetin, *Kuran Okuma Esasları* (Bursa, Emin Yayınları, 2012), 207-208.

“Bir elif miktarı uzat boynunu, budur işte şeklimiz şemailimiz” satırları, kısa fakat mana bakımından, içinde bir dünya barındıran derinliktedir. İnsanoğlu değerli bir varlık olmasının yanında birçok konuda da aciziyet sahibidir. Yazar burada, “bir elif miktarı” ölçüsünü vererek çok küçük ve kısa bir süre ile insanın varlığı arasında benzetme yapmış ve aciziyetini ifade etmiştir.

Tevazunun içinde barındırdığı manalardan biri de gösterişten uzak durmaktır. Din dilinde “riya” denilen “saygınlık kazanmak, çıkar sağlama gibi dünyevî amaçlarla kendisinde üstün özellikler bulunduğu başkalarını inandıracak tarzda davranmak”³⁹⁸ hem dinen yasaklanan hem de toplumda kabul görmeyen bir davranış şeklidir. Riyakar kişi kendiyile barışık olmayan, kendini eksik veya yetersiz gören ve eksikliklerini gösterişle kapatmaya çalışan kişidir. Oysa tevazu sahibi insan bu tür beklentiler içinde olmaz çünkü sahip olduklarını da eksiklerini de bilir ve kendinde olanların yaratıcı tarafından verilen bir imkan olduğu farkındalığıyla hareket eder.³⁹⁹

Ölümden korkuyor musun diyor okurun biri
Neden korkayım, ona ne yaptım ki,
Bir kez olsun binmedim saltanat kayığına
Ömrüm boyunca
Heyelan bölgesinde yaşadım sanki.⁴⁰⁰

Tenekeci “bir kez olsun binmedim saltanat kayığına” diyerek hiçbir zaman gösteriş yapan biri olmadığını ve hesabını veremeyeceği türden bir refahlık içinde yaşamadığını, “Ömrüm boyunca heyelan bölgesinde yaşadım sanki.” dizesiyle de zorluk ve sıkıntılarla dolu bir hayat sürdüğünü anlatmak istemiştir. Gösterişten uzak durup mütevazı bir hayat sürmesini, ölümden korkmayışının sebebi olarak gören ve bu bir nev’i özgürlük olarak nitelendirildiği anlaşılan Tenekeci’ye göre bazı olanaklar kişiyi ahirette hesabını vermeyeceği durumlarla karşı karşıya bırakabilmektedir. Buna karşın kendisinin ölümden ve hesap verememekten korkmadığını, gönül rahatı ile ölümü karşılayıp, Allah’ın huzuruna çıkabileceğini ifade etmiştir. Yazarın kendinden emin duruşu ve tabiri caizse ölüme meydan okuyan hâli dikkat çekmekte, tevazunun görünmez çıtasını yukarıya çıkartmaktadır.

“Seni yoksulken gördüm, daha güzeldin
Gel ey mahcubiyet, saklan arkama.”⁴⁰¹

“Gel ey mahcubiyet saklan arkama” dizesi ile mahcubiyet duygusunun kaybedilmemesi gereken bir değer olarak değerlendirdiği düşünülen Tenekeci, yoksulken daha güzeldin sözü ile bu şiirinde de mütevazı bir hayat sürmenin güzelliğine değinmiştir. Maddi olanaklara karşı, haya ve edebi tercih ettiği görülen yazar, dünya malına önem vermediğini, ahlaki ve manevi değerleri her zaman maddiyatın önünde tuttuğunu çeşitli yazılarında da göstermiştir.

³⁹⁸ Çağrı, “Riya”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/137.

³⁹⁹ Peker, *Ruh Sağlığı ve Dinî İnanç*, 179-178.

⁴⁰⁰ Tenekeci, *Güzellik uykusu*, 36; a.mlf. *Söz Yormadan*, 31.

⁴⁰¹ Tenekeci, *Söz Yormadan*, 44.

Yazılarında Tenekeci'nin maddi olanaklara sahip olma ile tevazu duygusunun bir arada bulunamayacağı gibi bir düşünceye sahip olduğu hissedilirken durumun gerçekten böyle olup olmadığı sorusu akıllara gelmektedir. Yaygın kanaate göre ancak maddi olanakları kısıtlı olan kişilerin mütevazi bir yaşam sürdüğü düşünülmüştür. Oysa tevazunun manası özdedir ve tevazu düşünülenin aksine maddi olanaklardan veya lüks yaşamdan ziyade irade sahibi olmak ve kendi değerini bilmenin yanında eksikliklerinin de farkında olmakla yakından ilgilidir. Fakat bu dengeyi koruyabilmek yüksek bir fakındalık, irade ve bilinci de gerekli kılar. Yazarın, bu dengeyi koruyabilmenin güç oluşunu göz önünde bulundurarak bu şekilde değerlendirmelerde bulunduğu düşünülebilir. Bununla beraber bu hassas dengenin acizyetlerle dolu olan insanoğlu için zor olacağı görüşünden hareket edildiğinde yine Tenekeci'nin sahip olduğu tevazu ölçüsü ve tevazu değeri ile ilgili algısı karşımıza çıkmaktadır.

İnsanda is yapan bütün o şeyler;
Kimsenin kimseye verdiği ahlak,
Şırmarmış mümin / Mali disiplin-
Şaşırtıcı elbette, çünkü herkesin
Bakmakla yükümlü olduğu olay-
Kaçıyor hevesim, böyle bilinsin.⁴⁰²

Tenekeci burada bir Müslüman'da bulunmaması gereken bazı özelliklerden bahsederken dolaylı olarak Müslüman kimsenin taşıması gereken değerlere değinmiştir. "Şırmarmış mümin" ifadesi ile gösteriş ve riya yapan Müslümanlara karşı bir eleştiri sunan Tenekeci, dizelerden çıkan manaya göre mümin kimsenin mütevazılığı elden bırakmaması ve ahlaki değerlerini diğer birçok şeyin üstünde tutması gerektiği kanaatindedir.

"Kimsenin, kimseye verdiği ahlak" ifadesi, bireyin uygulamadığı veya uygulayamadığı değeri bir başkasından beklemesindeki absürtlüğünü ifade eder. Oysaki ahlaki ve manevi değerler bir başkasına öğretilmeden önce kişinin öncelikle kendisinin yapmakla sorumlu olduğu erdemlerdir. Nitekim ahlak ve maneviyatın aktarılmasında en etkili yöntemin, eğitimin çeşitli alanlarında da kullanılan "rol-model olma" yönteminden geçtiği bilinen bir gerçektir.

Yazar, son satırında ise "kaçıyor hevesim" diyerek gösteriş yapan Müslümanların hâinden derin üzüntü duyduğunu, bu durumdan dolayı da ümitsizlik duygusuna kapılmaya başladığını hissettirmiş ve şiirinde ahlaki değerler genelinde tevazu sahibi olmanın önemi üzerine eleştirel bir bakış açısı sunmuştur.

4.4. Güvenilir Olma, Sözü Tutmama

Güven duygusu, yaratılmış tüm canlılar için büyük önem taşıyan temel duygular arasında yer alır. Çünkü bu duygu zayıflar veya kaybolursa diğer duygular da zayıflar veya işlevine devam

---

⁴⁰² Tenekeci, *Kimsenin Kalbi*, 75.

edemez.⁴⁰³ Var olduğu andan itibaren kendini bulunduğu yerde ve anda güvende hissetme ihtiyacı hisseden tüm canlılar için güvenilir bir yerde, güvenilir kimselerle bulunma arayışı ve arzusu yaşam boyu devam eder.

Psikoloji biliminde gerçekleştirilen çalışmalara bakıldığında güven duygusunun psikoloji literatüründeki en önemli fenomenlerden olduğu ve bu konuda çeşitli kuram ve teorilerin oluşturulduğu görülür. Erik H. Erikson'un bireyin yaşamını sekiz ana döneme ayırdığı ve ilk dönemi "temel güvene karşı güvensizlik" olarak tanımladığı psiko-sosyal gelişim teorisi de bunlardan biridir.⁴⁰⁴ Erikson'a göre 0-1 yaş aralığını kapsayan dönemde çocuklara bakımveren kişinin, düzenli ve tutarlı bir şekilde ilgi ve alaka gösterip ihtiyaçlarını gidermesi, çocukta temel güven duygusunu oluşturmaktadır. Bu dönemde ebeveynleri veya bakımveren kişi tarafından tutarlı bağlılık göremeyen çocukların yetişkin çağlarında tatmin olma, topluma uyum sağlama ve inanç noktalarında zayıflıklar görülebilmektedir. Erikson, bu yaş aralığındaki çocukların ebeveyni ile güvenli bağ kurup kurmamasının ileri yaşlardaki dinî inancını da büyük ölçüde etkilediği fikrindedir.⁴⁰⁵

Güven duygusunun, bireyin kişilik özelliği bakımından psikoloji bilimine, birlikte yaşanan insanlara güven vererek veya onlara karşı güven duyarak bireyi toplumun uyumlu bir parçası hâline getirmesi açısından sosyoloji bilimine ve bir şeye bağlılığı, koşulsuz itimadı temsil eden mana yönüyle din bilimlerine dahil olan bir olgu olması, yaşam içerisindeki işlevini ve önemini de göstermektedir.⁴⁰⁶ Buna bağlı olarak güven, varlığı veya yokluğu hayatın her anında kolayca kendini hissettirecek güçte bir duygudur. Bu duygunun bulunmadığı ilişkilerin sürdürülmesi güç olabilmektedir. Aynı zamanda güven; sosyal ilişkilerine, beklentilerine, davranış ve tutumlarına bağlı olarak insanların, ilişki içinde oldukları kişilere karşı geliştirebildikleri veya azaltabildikleri bir duygudur.⁴⁰⁷

Rabbim
Sana güvendim fakat güvenmedim insana
Belki bir teselli ömrün sonunda,
Beraberlik yetiyor bana.⁴⁰⁸

Kur'an-ı Kerim'de Allah, "Eğer Müminlerseniz, ancak Allah'a güvenin"⁴⁰⁹ buyurmuştur. Bu durumda Müslüman birey için güvenin en büyüğü yaratıcıya, Allah'a duyulan güvendir. Istılahta "tevekkül" olarak ifade edilen bu inanç şekli, şüpheye düşmeden Allah'a güvenmek ve ona teslim olmaktır. Diğer bir deyişle sadece Allah'ın kudretinde olana güvenmek, hâlkın elinde

⁴⁰³ Süleyman Hayri Bolay, "Kişide Güven Duygusu ve İslam", *Kutlu Doğum Haftası Programı (12-17 Ekim 1989)*, (Ankara: TDV Yayınları,1990), 159.

⁴⁰⁴ Erik. H. Erikson, *Childhood and Society*, (New York: Norton, 1963); a.mlf. *Identity Youth and Crisis*, (New York: Norton, 1968).

⁴⁰⁵ Erikson, *Childhood and Society*, 219-222.

⁴⁰⁶ Hayati Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsanî Değerler* (İstanbul: Dem Yayınları, 2013), 209.

⁴⁰⁷ Tuncer Asunakutlu, "Örgütsel Güvenin Oluşturulmasına İlişkin Unsurlar ve Bir Değerlendirme", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9, (Aralık 2002), 2.

⁴⁰⁸ Tenekeci, *Belki Başka Zaman*, 34.

⁴⁰⁹ Maide Suresi 5/23.

bulunandan ümidini kesmektir.⁴¹⁰ Tenekeci'nin de "Rabbim sana güvendim fakat güvenmedim insana" derken yaşadığı inanç, tam da budur. Tenekeci'nin dizelerinden, Ku'ânî bir teslimiyet örneği göstererek insanlara karşı bir beklenti içinde olmadığı ve tesellisini Allah'a sığınarak ondan beklendiği ve ona dayandığı anlaşılmaktadır.

Allah, kendisine sığınanlara Kur'an'da birçok yerde müjdelere sunmuştur. İnsanoğlunun ise karşındakini hayal kırıklığına uğratma veya yarı yolda bırakma ihtimali bulunmaktadır. Çünkü insanlar bazen yaşadıklarının, bazen de duygularının etkisinde kalarak, kişisel çıkarlarını ön plana koyabilmektedir. Bu da kişide hayal kırıklığına yol açabilecek bir gerçektir. Tenekeci bu dizelerinde Rabbine duyduğu sonsuz güvenden, buna karşılık insanoğluna güven duymadığından bahsetmiştir. Bu satırlar, yazarın yaşadığı olumsuz tecrübeler ve hayal kırıklıkları sonucunda insanlara karşı güvenin kırılmış olma ihtimalini de akıllara getirmektedir.

Bir sürü işim var, günlerden Cuma
Geldiğim gittiğim böyle bir dünya.
Durdum, anlattım ve pişman oldum
Güvenmek nedir dünkü insana?⁴¹¹

İnsan bazen edindiği tecrübeler ile olgunlaşır ve çeşitli olguları bu doğrultuda değerlendirmeye başlar. Güven duygusu da bu olgulardan biridir. Tenekeci burada "dünkü insan" diyerek yeni tanıştığı bir insana güvenip, sonrasında bundan zarar gördüğünü dile getirmiştir. Buradan Tenekeci'nin yeni tanıştığı insanlara safiyane niyetle ve yüksek bir güven duygusuyla yaklaştığı fakat sonrasında işlerin beklediği gibi gitmemesi sonucu bundan pişmanlık duyabildiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte yazarın, duyulan güven sonrası pişmanlık yaşama kısmı sabit kalmakla birlikte "dünkü insan" ifadesini daha genel bir manada kullanmış olması da muhtemeldir. "Geldiğim gittiğim böyle bir dünya" dizesi ile yaşam denilen serüvenin aslında kısa bir süreç olduğu görüşünü dile getiren yazarın, "dünkü insan" derken de görece kısa süren bu dünya yolculuğunda sonsuz evrenin sonlu varlığı olan insanoğlunu kastetmiş olma ihtimali bulunmaktadır. Bu durumda Tenekeci'nin yaratılmış bir varlığa sonsuz güven duyulamayacağı kanaatinde olduğu ortaya çıkmaktadır.

Karaya çekilmiş kayıklar kadar
Yıllardır geçmedim bugün buradan,
Tuttun sözünü, aferin fidan!
Kırılan gurur, ilk ve son bahar!⁴¹²

Verilen sözü tutabilmek, güvenilir olmanın en belirgin özelliklerinden biridir. Sözünü tutabilen insan çevresi tarafından değer ve saygı gören, güvenilir, sosyal ilişkileri kuvvetli ve buna bağlı olarak iç huzuru yüksek olan insandır. Kur'an-ı Kerim'de, sözünde durmanın önemi, Ali-i İmran

⁴¹⁰ Fikret Karaman, "Tevekkül İnancı Üzerine Bir İnceleme", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1, (1996), 87.

⁴¹¹ Tenekeci, *Belki Başka zaman*, 21.

⁴¹² Tenekeci, *Kimsenin Kalbi*, 35; a.mlf. *Sözü Yormadan*, 60.

Suresinde şöyle geçer: “Hayır! Kim sözünde durur, günah ve haksızlıkta sakınırsa, Şüphesiz ki Allah takva sahiplerini sever.”⁴¹³ Tenekeci, “tuttun sözünü, aferin fidan! Kırılan gurur, ilk ve son bahar!” dizleriyle doğanın gerçekleşen düzeni üstünden insan ilişkilerindeki güven olgusunun önemine atıf yapmıştır. Sonbaharda yaprak döken bitkilerin ilkbahar mevsiminde tekrar yeşermesini “aferin fidan” diyerek ifade eden yazarın algılarında, verilen sözü tutmak bir güven sebebi sayılmaktadır.

Verilen sözü tutmak, niyetin ve zihnin geçenler ile sözünün birbiri ile örtüşmesinin Tenekeci için güven unsuru olduğu gösteren ifadeler başka bir şiirinde şu şekilde geçmektedir:

“Bir ölüm kalmış, özü sözü bir.

Buna kırılmak denir...”⁴¹⁴

“Özü sözü bir olmak” kişinin içten, samimi ve dürüst olduğunu ifade etmek için kullanılan bir deyimdir. Bu ifade ile kişinin zihninden geçenler ile söyledikleri arasında bir tutarsızlık olmadığı, iç dünyasındaki gerçek niyet ve düşünceleriyle dışa vurduğu sözlerin örtüştüğü anlatılır.⁴¹⁵ Bu özellikleri taşıyan kimse dürüst olmanın yanında çevresi tarafından sözüne ve davranışlarına güvenilen kimsedir. İlişkilerin sağlamlığı ve devamlılığı için gerekli görülen temel değerler arasında yer alan bu değerler birbirini tamamlayan niteliktedir. Tenekeci’nin özü sözü bir olmayı güvenilir olmanın bir parçası olarak değerlendirdiği anlaşılmakta ve günümüzde bu özelliği taşıyan insanların sayıca azaldığını düşünerek kırıncılığını dile getirmektedir. Kısaca, dizelere bakıldığında güven, dürüstlük, samimiyet gibi değerlerin Tenekeci’nin yaşamın ve ilişkilerin devamı için gerekli gördüğü temel unsurlardan olduğu düşünülmektedir.

Yaprak dökmeyen ağaçlara güvenme

Buz tutmayan suya da öyle

Demiştim, diyorum, İbrahim

Hava serinledi, artık gidelim.⁴¹⁶

İnsan içinde iyi ve kötü, olumlu ve olumsuz tüm hasletleri barındırabilen bir varlıktır. Önemli olan bu hasletlerin doğru yerde ve zamanda denge hâlinde, itidalli bir şekilde kullanılmasıdır. Tabiatın örnek vermek gerekirse, bahar geldiğinde çiçek açan ağaçlar, sonbaharda fitratının gereğince yapraklarını ve çiçeklerini döker. Bunun gibi hayatta yaşanması gereken bazı döngüler vardır ve dek düze devam etmeleri mümkün değildir. Tıpkı insanın da hâlleri gibi. Tenekeci’ye göre, yaprak dökmeyen ağaç, buz tutmayan su fitratının gereğinin yapmıyor, yaşam döngüsüne uymuyor demektir ve yukarıdaki satırlara göre Tenekeci, bu durumun güven sarsıcı olduğu kanaatindedir.

⁴¹³ Â-li İmran Suresi 3/76.

⁴¹⁴ Tenekeci, *Ağır Misafir*, 29.

⁴¹⁵ İstanbul Gedik Üniversitesi (İGU), “Özü Sözü Bir - Deyiminin Anlamı Nedir?” (Erişim 1 Mart 2024).

⁴¹⁶ Tenekeci, *Kimsenin Kalbi*, 35; a.mlf. *Sözü Yormadan*, 60.

Tenekeci'nin şiirlerinde geçen güven duygusuna ait ifadeler incelendiğinde birçok yerde güven duygusunun "düzen" üzerinde şekillendiğini görmek mümkündür. Bu durum yazarın, sahip olduğu düzeni, rutinleri korumak ve psikoloji biliminde "güvenli alan" olarak tabir edilen sınırlar içinde kalmak istediğini, meydana gelebilecek değişiklikleri tedirgin edici unsurlar olarak değerlendirebildiğini düşündürmüştür.

Annesine ne güzel güveniyor
Müzik biliyor, o eyvah dese bile.
İşte bunun için uyuyor kuşlar,
Bahçede meyve, tarlada buğday
Buradan her yere kadar...⁴¹⁷

Güven duygusunun ilk başladığı nokta bir bebeğin anne karnındaki oluşumudur. Dolayısıyla dünyaya gelen her varlığın ilk güvenli bağ kurduğu varlık da annesidir. "Kızımın Müzik Bilgisi" adlı şiirde Tenekeci, bir yaşındaki kızı Elif Nur'un annesi ile arasındaki güven bağının kuvvetine değinmiştir. "Müzik biliyor, o eyvah dese bile" ifadesi annesinin ağzından çıkan her söze, şüpheye düşmeden itimat eden bir güveni işaret etmektedir. Yazar ise güveni, içinde barındırdığı bu masumiyeti baz alarak tabiata bile sirayet edecek kadar ışıklarını etrafa yayan güzellikte bir duygu olarak nitelendirmiştir.

Tenekeci'nin bu dizeleri, aynı zamanda Erikson'nun "psiko-sosyal gelişim dönemleri" teorisini destekler niteliktedir. Erikson'a göre bebeğin annesi ile olan ilişkisi oldukça önem arz eder ve annesinden tutarlı bir şekilde sevgi, ilgi ve bakım alan bebek, güven içinde bir denge sistemine dahil olmuş demektir. Bebeğin beslenme, uyku ve sindirim sisteminin nizamî bir şekilde işlevlerine devam etmesi, bebekte toplumsal güven duygusunun oluştuğunu gösteren ilk belirtilerdir. Erikson'a göre "Temel güvene karşı güvensizlik" olarak adlandırılan dönemde, 0-1 yaş arasındaki bebeklerin, temel güven duygusunu almış olmaları, ihtiyaç duydukları huzura, umut duygusuna ve uyumlu olmanın konforuna ulaşmanın yanında, dinî inançlarının sağlam bir temel üzerinde, tutarlı olarak ilerlemesine de zemin hazırlamaktadır.⁴¹⁸ "Ağır Misafir" isimli eserde geçen, bir çocuğun annesi ile kurduğu güven bağını resmeden yukarıdaki satırlar, Tenekeci'nin kızının, Erikson'un temel güven duygusunun oluştuğunu söylediği bu kritik dönemi, sağlıklı bir şekilde geçirdiği kanısına ulaştırmıştır ve aynı zamanda inanç sisteminin de sağlıklı olarak ilerleyebileceğinin gösteren bir önizleme niteliğinde olmuştur.

---

⁴¹⁷ Tenekeci, *Ağır Misafir*, 31.

⁴¹⁸ Erikson, *Childhood and Society*, 219-222

4.5. İyilik

“İyi” kelimesi, istenilen, beğenilen nitelikleri taşıyan, beğenilecek biçimde olan⁴¹⁹, “iyilik” ise iyi olma durumu, karşılık beklemeden yapılan yardım; ihsan, yarar veya elverişlilik gibi anlamlarda kullanılır.⁴²⁰

İyilik, içerisinde duygudan çok hareket, eylem barındıran bir kavramdır. İyilik davranışları sonucunda kişide, neşe, mutluluk, güven ve kendisiyle onur duyma gibi olumlu duygular ortaya çıkar ve vücutta sakinleştirici etkisi olan, iyi hissettiren “serotonin” hormonu üretilmeye başlar. Bu durumda iyilik yapmak, kişideki mutluluğu artırmanın yanı sıra depresif duyguları ve kaygı düzeylerini de azaltmaktadır. British Columbia Üniversitesi’nde yapılan bir araştırma da bu görüşü destekler niteliktedir: Çalışmada iyilik ile anksiyete ilişkisi araştırılmış ve anksiyetesi yüksek olan bireylerin, haftada en az altı defa iyilik yaptığı takdirde bir ay sonunda anksiyete düzeylerinde düşüş görülmüştür. Benzer şekilde, iyilik yapıldığında beyinde spor yaptıktan sonra da salgılanan “endorfin” hormonu salgılanır ve bu hormon da ağrıları azaltma işlevi görür.⁴²¹ Bu durumda iyilik davranışlarının toplumda, fizyolojik ve psikolojik açıdan sağlıklı bireyler oluşmasına katkı sağladığını söylemek mümkündür.

İyilik davranışlarının mutluluk vermesinin sebeplerinden bir diğeri de kişiyi sosyal anlamda daha güzel bir noktaya taşıması ve bunun sonucunda kişide özgüveni arttırmasıdır. İyilik yapan insan çevresi tarafından beğenilen, sevilen, takdir ve kabul gören kişidir. İyilik yaparak çevresi tarafından aranan ve destek gören birey, kendine olan inancını ve özgüvenini de arttırmış olur. Aksine etrafına karşı saldırgan veya bencil olan insanlar ise toplum tarafından kabul ve destek görmezler, yalnızlık duygusunu daha çok yaşarlar.⁴²²

İbrahim Tenekeci’nin, şiirlerinde en çok yer verdiği değerlerden biri de iyiliktir. İyilik değeri, içerisinde yardımlaşma, paylaşma, empati, güzel davranış, iyi niyet gibi bir çok değeri de barındırabilir. *Mümkün Mertebe* adlı şiirinde de yazarın, sonrasında kendisine ferahlık hissi veren iyi davranış olarak nitelendirilen bir iyilikten bahsettiği görülmektedir:

Ve sen, ey benim otuz yıl sonraki hâlim:
Terkedilmiş evlerdeki toz gibi
Duruyorsun onca yılın üstünde,
Soldu su, bahçede küfçiçeği,
Bir iyilikten sonra duyulan ferahlık
Yaşlılık böyle bir şey mi.⁴²³

Yazarın ilk dizede şu anki hâli ile gelecekteki hâli arasında bir bağlantı kurduğu görülmektedir. Gelecekteki hâlini “terkedilmiş evlerdeki toz” şeklinde ifade etmesi yıllar içerisinde oluşan

⁴¹⁹ *Güncel Türkçe Sözlük*, “İyi” (Erişim 7 Aralık 2013).

⁴²⁰ *Güncel Türkçe Sözlük*, “İyilik” (Erişim 7 Aralık 2013).

⁴²¹ Simge Bulunmaz, “İyilik İyileştiriyor”, *Psiko Hayat Dergisi* 11-21, (Kış 2020), 14-17.

⁴²² Bulunmaz, “İyilik İyileştiriyor”, 14-17.

⁴²³ Tenekeci, *Giderken Söylenmiştir*, 107.

deneyimlerin kişinin ruhunda ve bedeninde bıraktığı izler olarak yorumlanabilmektedir. “Soldu su ve bahçede küfçiçeği” ifadeleri deneyimlerin oluşturduğu bu izlerin acı tarafına bir vurgu olarak değerlendirilebilir. “Bir iyilikten sonra duyulan ferahlık, yaşlılık böyle bir şey mi” dizelerinde yaşlılığın, gençlik süresince aksiyon hâlinde olan insanın artık gençliğinde yaptıklarının meyvesini yediği bir durgunluk ve dinginlik dönemi olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Yazarın ifadelerine göre, gerçekleştirilen bir iyilik davranışı neticesinde kişi sanki bir görevini yerine getirmiş gibi bir rahatlama ve hafiflik hissetmektedir. Yazarın, iyiliğin oluşturduğu hafiflikten bahsetmesi iyiliği, ahlakî bir erdem olduğu kadar vicdanî bir olgu olarak değerlendirdiğini ve aynı zamanda iyilik davranışlarını psikolojik ve manevi boyutları ile de ele aldığını göstermektedir.

“Görmeden Ölmek” kitabında yazar, iyilik değerine yukarıdaki şiirine göre daha farklı bir anlam yüklemiştir:

“İssız derler buna, değildir fakat
Ağaçların kuşların arasındasın,
İnsana iyilik veren tabiat.”⁴²⁴

“İnsana iyilik veren tabiat” dizesinde iyiliği; iyi hissetme, iyi bir ruh hâlinde olma anlamlarında kullanan yazar, doğanın insana içsel bir mutluluk ve huzur veren etkisinden “iyilik” kavramı ile bahsetmektedir. Tabiat, huzur verici etkisiyle kişide stresten uzaklaşma gibi olumlu etkiler oluşturarak ruhsal açıdan beslenmişlik ortaya çıkarmakta ve ruhun doyum noktasına ulaşması kişiyi iyilik hâline yönlendirmekte etkili olabilmektedir. Dolayısıyla bu şiirdeki iyilik kavramı, içinde iyi ruh hâli ve onun neticesinde meydana gelen iyi ve güzel eylemler şeklinde iki farklı manayı da barındırabilmektedir. Yazarın tabiata, ağaçlara, kuşlara bakıp gördüğü bu güzelliklerden ötürü iyi ve güzel duygular hissetmesinden ve şiirlerinde genel olarak hâkim olan doğa ve tefekkür temalarından yola çıkıldığında ise bu dizelerde nimetlerin farkına varma ve akabinde şükür duygusu da kendini hissettirmektedir.

“İnsan bilmez mi rengini, bilir.
İyiler iyidir, kötüler değil
İyiler iyidir, kötüler değil.”⁴²⁵

“İnsan rengini bilmez mi” ifadesinde insanın mayasına, özüne ve dolayısıyla maneviyatına vurgu olduğu görülmektedir. Tenekeci, her kişinin kendi özünde barındırdıklarını en iyi yine kendisinin bilebileceğinden hareketle okuyucularını bir iç muhasebeye yönlendirmektedir. Devamında aynı dizeyi ikinci kez tekrar ederek manayı pekiştirmek istediği anlaşılan yazarın, insanlara “iyiler” ve “kötüler” şeklinde genel sıfatlar vererek karşılaştırma yapması, iyiliği “iyi niyet” şeklinde yorumladığı çıkarımına ulaştırmaktadır. Yazar, iyi niyetli insanların karşısını da vererek iyilik değeri üzerinde vurgu yapmış, niyetin belirleyiciliğini ve bireyler arasındaki temel farkı oluşturan erdemlerden biri olduğunu ifade ederek net bir ayırım ortaya koymuştur.

⁴²⁴ Tenekeci, *Görmeden Ölmek*, 77.

⁴²⁵ Tenekeci, *Kimsenin Kalbi*, 54.

Buna göre Tenekeci'nin değerler algısında iyilik, insanları iki ayrı uca götürebilecek kadar belirleyici bir değerdir.

Herkesten önce uyanan sesim,
Neler yapardı, hep unutmşum.
Havalar soğumadan büyüdüm, bildim;
İyilik bile değilmiş masum.⁴²⁶

Hayatta edinilen bazı tecrübeler vardır ki insanın zamanından önce büyümesine, olgunlaşmasına sebep olur. Olgunlaşmanın bir durak değil, yolculuk olduğunu düşünen Nöropsikolog Nevzat Tarhan da konuyla ilgili olarak, hayattaki tecrübelerin, travmaların olgunluğa etki ettiğini, bu hatalardan ders almanın olgun kişinin en büyük özelliği olduğunu söyler.⁴²⁷ “Herkesten önce uyanan sesim, neler yapardı, hep unutmşum” dizelerinde önceden var olan ve insan hayatta önemli konumda olan bazı şeylerin zamanla unutulup ihmal edilebilmesiyle yaşanan olumsuz tecrübeler ve neticesindeki hayal kırıklığı ile oluşan farkındalıktan bahesilmektedir. Devamındaki “büyüdüm, bildim” ifadesi de geçmişe bakıp deneyimlerden ders çıkartarak büyüme manasını içermesiyle bu görüşü desteklemektedir. İnsanı büyüten ve olgunlaştıran tecrübeler bazen can acıtıcı ve üzücü olabilmektedir. “Hayal kırıklığı” da bu can acıtıcı duygulardan biridir. Tenekeci, yukarıdaki şiirinde “Havalar soğumadan büyüdüm, bildim; iyilik bile değilmiş masum” derken de gördüğü olumsuz tecrübeler sonucunda yaşadığı hayal kırıklığını sitemkar bir dille ifade etmektedir. Buradaki hayal kırıklığının sebebi, bazen yapılan iyiliklerin bile kişisel çıkarlar gözetilerek yapılabileceği gerçeğini akıllara getirmektedir Temiz kalpli, iyi niyetli insanlar için üzücü olabilen ve kişiyi ye'se düşüren bu tür farkındalıklar, acı, fakat kişiyi olgunlaştıran ve sonraki süreçlerde dayanıklılığını arttıran deneyimler olabilmektedir.

Canıma okuyan tüm bu kitaplar;
İnsan iyidir, insanlar değil
Elinden tutmamak bir eğitimidir-
Gibi şeyler yazmazlar.⁴²⁸

Yaşam denilen serüven içerisinde, kitaplarda yazmayan, varlığı bilimsel çalışmalarla kanıtlanamayan bazı doğrular bulunmaktadır. Bunlar ancak kişisel olarak yaşandığı ve tecrübe edildiği taktirde ulaşılabilir bilgilerdir. Deneyimleyerek öğrenilen bu bilgilerin kalıcılığının, hayata yön verme gücünün ve etkisinin arttığını söylemek mümkündür. Tenekeci de yukarıdaki dizelerde, okuduğunda kendisini birçok sarsıcı gerçeğe yüzleştiren ve belki de içsel savaşlar oluşturan, kitaplarda rastlamadığı türden bir bilgiyi okuyucuları ile paylaşmıştır. “İnsan iyidir, insanlar değil” cümlesi ilk etapta çelişki içeriyor gibi görünse de yazarın, iki ifade arasında şöyle bir ayrıma gittiği düşünülmektedir: Yazar, ilk zikrinde “insan” derken, Allah'ın

⁴²⁶ Tenekeci, *Sözü Yormadan*, 64.

⁴²⁷ Nevzat Tarhan, “Olgunlaşma Bir Durak Değil, Yolculuktur”, (Erişim 9 Aralık 2023).

⁴²⁸ Tenekeci, *Kimsenin Kalbi*, 64; a.mlf. *Sözü Yormadan*, 64.

yarattığı, fitratını ve niyetini bozmamış bir insan profilinden, ikinci zikrinde ise dünya meşgalelerine kendini kaptırmış, hırslar edinmiş, çıkarları doğrultusunda bencil duygular besleyebilen ve etrafına zarar verebilen insanoğlundan bahsetmiş olabilir. “Elinden tutmamak bir eğitimidir” derken yazarın zıt manada ifadeler kullanarak vermek istediği mesaja dikkat çekmek istediği anlaşılmaktadır. İnsanların birbirine destek olmasının ve empatik davranmasının kişiyi eğitebileceğine fakat bunun da her yerde yazılan bir bilgi olmadığına dair vurgu bulunmaktadır. Bu sebeple yazarın, dizeleri ile okuyucularını içsel bir yolculuğa çıkardığı, yaratılıştaki insanın özünde bulunan iyilik hâlini koruyabileceği ve empati duygusunu geliştirebileceği görüşünde olduğu bu satırlardan çıkarılabilecek sonuçlardandır.

Yazarın, yukarıdaki satırların geçtiği “Ölüyorum Baba, Nasılsın” isimli şiire, *Kimsenin Kalbi ve Sözü Yormadan* adlı iki ayrı kitabında da yer vermesi, şiirindeki bazı mesajlara dikkat çekmek istediğini ve belki de satırların gerisinde okuyucuların bilmediği bir hikaye barındırdığını düşündürmektedir.

Hiçbir şeyi tek başına yeme
Diyen sahabenin sözünü
Karıncalar tutuyor ancak.
İnsan olmanın verdiği güzellik
Soluyor durmadan, bir bak.⁴²⁹

Yazarın, bu şiirinde iyiliği lafız olarak değil mana yönüyle ele aldığı görülmektedir. Yazarın sözlerinde paylaşmanın, dayanışmanın ve iyiliğin güzelliğinden ve öneminden bahsederken yine bir hayal kırıklığı ve sitem hâli göze çarpmaktadır. İnsanlarda bulunması beklenen işbirliği, dayanışma, paylaşma gibi iyilik davranışlarını insanların ihmal edip karıncaların yaşıyor oluşunu ifade etmesiyle insanlığa karşı bir sitem ve eleştiri hissedilmektedir. Sahabîlerin hayatındaki dayanışma ve paylaşmayı bir çiçek ile benzeştirdiği düşünülen yazar “soluyor” ifadesiyle o günlerin artık geride kaldığını anlatmaktadır. Yazarın sahabî hayatından örnek vererek iyilik davranışlarının aynı zamanda dinî yönünün de bulunduğu dair vurgu yaptığı anlaşılmaktadır. Zira sahabe hayatı denilen zaman dilimi Asr-ı Saadet dönemidir ve bu dönem İslamiyet’te uygulamaları ile Müslümanlara örnek teşkil eden kaynak niteliğinde olmuştur. Buna göre Tenekeci’nin manevi değerleri ahlakî olmalarının yanı sıra dînî birer unsur ve Müslüman bireyin sahip olması gereken özellikler olarak da gördüğü sonucuna ulaşabilmektedir.

---

⁴²⁹ Tenekeci, *Ağır Misafir*, 19.

4.6. Kanaat Etme

Sözlükte “elindekiden hoşnut olma, onu yeterli bulma ve fazlasını istememe durumu”⁴³⁰ olarak ifade edilen kanaat, geniş anlamda ise, “mal ve dünya tutkusunun kalpten silinmesiyle kazanılan ahlaki bir erdemdir”.⁴³¹

İslam dininde Kur’an ve sünnetlerle de tavsiye edilen kanaat etme ve kanaatkâr olma, şükür ve tevekkül değerleriyle de bağlantı içerisindedir. “Müslüman olan, yeterli geçime sahip kılınan ve Allah’ın kendisine verdiklerine kanaat etmesini bilen kurtulmuştur”⁴³² hadisinde de belirtildiği üzere kanaat edenlerden olmak, Müslüman bireyin belirleyici özelliklerinden ve ahiret hayatı için kurtuluş sebeplerinden biri olarak görülmüştür.

Kanaatkâr olan kimse hayattaki konumundan, zihinsel, bedensel, ekonomik veya sosyal, sahip olduğu maddi ve manevi tüm imkanlardan memnuniyet ve mutluluk duyan, rahatlık ve huzur hisseden, mutmain olma hâlinin tadına varan kimsedir. Bu sebeple ki Hz Muhammed kanaati “tükenmeyen bir hazine”⁴³³ olarak nitelendirmiştir.⁴³⁴ Aza kanaat ederek elindeki ile yetinebilen, Allah’tan başka kimseye değil, sadece Allah’a muhtaç olduğunun bilincinde olan kimse, Kur’an’da ve sünnette belirtilen “doğru yol” olarak tanımlanan “sırat-ı müstakimde” ilerliyor demektir. Kanaat, insanı kula kul olmaktan çıkararak ahlaklı ve erdemli bir yaşam sürmeyi sağlayan, Allah’a kul olma yolunu açan kıymetli bir değerdir. İslamiyet’te Allah’tan başkasında güç ve kuvvet görerek onlara yönelmek ve ümit bağlamak ise, tevhid anlayışına zıttır.⁴³⁵

Kanaatkâr olmak, ahlâkî bir erdem olmasının yanı sıra insanın kişiliğini, onurunu koruyup geliştirmesinin ve huzurlu bir yaşam sürmesinin şartlarından biri olarak değerlendirilmiştir.⁴³⁶ Kanaatkâr insan benliğiyle, yaratıcısıyla ve toplumla barışık olan insandır. Hayata pozitif bakan, umudunu her zaman taze tutan, iyimserdir kimsedir. Kanaatkâr insan elde edemedikleri için öfke duymaz, dolayısıyla içinde isyankar duygular da barındırmaz. Böylece yaşamdan keyif alan, kendisini ve hayatı olduğu gibi seven, gönlü geniş ve ferah, aşırılıklardan uzak, duygu ve isteklerini kontrol edebilen güçlü bir insan hâline gelir.⁴³⁷

Kanaat etme ile şükür olgularının mana bakımından birbirine paralel olmasının yanı sıra şükür, yaratıcıya minnet ve teşekkür duygusunu ifade etmesiyle daha çok ibadet yönü vurgulanan, kanaat ise dinî inançlarda da bulunmasının yanı sıra “yokluk” ve “az olan” gibi sözcük manalarını içeren “yetinme” duygusunu vurgulayan bir olgu olarak değerlendirilebilir. Herhangi bir inanca mensup olmayan bireyin dahi elindekiler ile yetinebilmesi, kanaat etme

⁴³⁰ Güncel Türkçe Sözlük, “Kanaat”, (7Aralık 2023).

⁴³¹ Güncel Türkçe Sözlük, “Kanaat”, (7Aralık 2023).

⁴³² Müslim, *Zekât* 125; Tirmizî, *Zühd* 35.

⁴³³ Kurtubî, 14.

⁴³⁴ Peker, *Ruh Sağlığı ve Dinî İnanç*, 116.

⁴³⁵ Mansur Gökcan, “Tasavvufta Kanaat Anlayışı ve Bireysel-Sosyal Etkileri”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1, (2018), 97.

⁴³⁶ Çağrı, “Kanaat”.

⁴³⁷ Peker, *Ruh Sağlığı ve Dinî İnanç*, 118.

değerine sahip olabilmesi mümkündür. Buradan yola çıkarak çalışmanın bu kısmında Tenekeci'nin kanaat etme değeri dinî bileşenlerinden bağımsız olarak salt bir manevi değer olarak ele alınacaktır.

Yaşasın diyorlar, yaşamayı hakeden
Varsın bulunmasın çorabımızın teki,
Gülümsemek için ne güzel neden
Tapu işlemleri ve yemek tarifleri.⁴³⁸

“Yaşasın diyorlar, yaşamayı hakeden” dizesinde şiirin devamı ile birlikte değerlendirildiğinde eilndekilerle yetinen kimselerin yaşamı hakettiği düşüncesi ve bu kişilere karşı bir övgü olduğu anlaşılmaktadır. “Varsın bulunmasın çorabımızın teki” ifadesi ile günlük yaşamda karşılaşılabilecek basit aksilikler üzerinden mutlu olmanın somut şeylerden bağımsız bir kıymet olduğu ve mutluluğa engel teşkil etmeyeceği, var olanlar ile de mutlu olunabileceği vurgulanmıştır. Yazar “gülümsemek için ne güzel neden tapu işlemleri ve yemek tarifleri” dizeleri ile günümüzdeki sıradan yaşamlar için iki ayrı değer seviyesine koyulabilecek örnekler vererek okuyucularını düşünmeye sevk etmiştir. İfadelerdeki zıtlıklara rağmen Tenekeci'nin vurgulamak istediği bir nokta net bir şekilde kendini göstermektedir. Bu, yazarın olabilecek tüm imkansızlıkların yanında, gülümsemek için büyük nedenlere ihtiyaç duymayan ve mutlu olabilmeyi öğrenen bir profil çizerek anlattığı kanaat etme değeridir.

“Seyrek gülüş, sen ne güzel bir şeysin
Nazlanırsın ama bir gün gelirsin.”⁴³⁹

Yukarıdaki şiirde “seyrek gülüş” ifadesi ile bir sıklık manası verilmiş ve “sen ne güzel bir şeysin” diyerek az olana daha çok kıymet verme vurgulanmıştır. “Nazlanırsın ama bir gün gelirsin” ifadesiyle de nadir hissedilen duyguların tadının bir başka olduğu ve bir gün tekrar yaşanacağı ihtimali ile kanaat etmenin umut duygusunu diri tuttuğu da vurgulanmaktadır. Buradan hareketle Tenekeci'nin görüşünde kanaatin aynı zamanda insana dinamizm katan bir yönünün bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Bu çıkarım doğrultusunda elde bulunana kanaat ederek hedef üzere yaşamının insanın ümidini ve azmini de arttırarak hayatında keyif ve dinazim oluşturabildiği, aynı zamanda gelişimine, dönüşümüne ve olgunlaşmasına zemin hazırladığı yorumu yapılabilmektedir.

Tenekeci'nin Ağır Misafir adlı eserinde geçen aşağıdaki dörtlük, çalışmanın “şükür” bölümünde bir ibadet unsuru olma noktasında ele alınırken bu kısımda ise manevi bir değer olan kanaat noktasında incelenecektir:

Üzmezdi gücümüzü, kaldıramadığımız taş
Tenha bir yer seçilirdi, söylemek için.
Geçim ehliydi yoksulluk bile

⁴³⁸ Tenekeci, *Giderken Söylenmiştir*, 17.

⁴³⁹ Tenekeci, *Güzellik Uykusu*, 74.

Şükretmeyen ne bilsin!⁴⁴⁰

“Üzmezdi gücümüzü kaldıramadığımız taş” dizesinde insanın eksikliklerini fark ederek gücü nispetinde yapabildiklerine kanaat etme duygusu hakimdir. “Geçim ehliydi yoksulluk bile” cümlesi maddi yetersizliklerin iyi geçinmeye ve huzurlu bir yaşama engel oluşturmadığı düşüncesini vurgularken “şükretmeyen ne bilsin” ifadesi az olana kanaat etmenin belli bir seviyede bilinç sahibi olmayı da gerektirdiği vurgulanmaktadır. Bu satırlar Tenekeci’nin manevi değerleri maddi olanakların üzerinde tutarak hayattaki değerlerini anlama açısından örnek teşkil eden ifadeler olmuştur.

4.7. Dürüstlük

Dürüstlük ve doğruluk birçok yerde birbirleri yerine kullanılabilen sözcüklerdir. Sözlük tanımında, “doğru ve dürüst olma durumu, doğru olana yakışır davranış”⁴⁴¹ anlamına gelen “doğruluk” sözcüğü Arapça’da “sıdk” ile ifade edilir. Sıdk yani doğruluk, “söz ve davranışların doğru ve gerçeğe uygun olması anlamında bir ahlak terimidir.”⁴⁴²

Sosyolog Mustafa Aydın, değerlerin mahiyeti ve işlevleri üzerine yaptığı bir çalışmada değeri, “dürüstlük” olarak tanımlamış, onun olmayışını ise sahtekarlık olarak ifade etmiştir.⁴⁴³ Bu tanıma baktığımızda ahlaki ve manevi değerler konusunda “dürüstlük” değerinin merkeze alındığını, diğer değerlerin ise dürüstlük üzerine inşa edildiğini söyleyebiliriz.

Çeşitli ayet ve hadislerde doğru sözlü olmanın önemini sıkça vurgulanması, dürüstlük değerinin neden ahlaki ve manevi değerler sisteminin merkezinde yer alabileceğini açıklar niteliktedir. Ahzap Suresinde şöyle buyrulmuştur: “*Ey Müminler! Allah’a karşı gelmekten sakının, doğru söz söyleyin.*”⁴⁴⁴ Hz. Peygamber ise bir hadis-i şerifinde, “*Doğruluktan ayrılmayın; çünkü doğruluk sizi iyiliğe, iyilik de cennete götürür.*”⁴⁴⁵ diyerek doğru sözlü olmanın cennet vesile olduğu müjdesini vermiştir.

Doğruluk ve dürüstlük sadece sözlerle sınırlı değildir. Kalp, niyet, ticaret, arkadaşlık ve evlilik gibi yaşamın hemen her alanını kapsayabilen bir davranış biçimidir. İslami öğretiler içerisinde de doğruluk ve adalet kavramları en önemli ahlaki ilkelere dendir. Yokluğu hâlinde toplumun dirlik ve düzeni bozulur, birlik ve beraberlik duygusu sarsıntıya uğrar. Çünkü toplumu bir arada tutan şey, doğruluğun ve adaletin tesis ettiği güvendir.⁴⁴⁶

İnsan yalnızken daha dürüsttür
Kalbin mutlaka ses olur sana,

⁴⁴⁰ Tenekeci, *Ağır Misafir*, 18.

⁴⁴¹ *Güncel Türkçe Sözlük*, “Doğruluk”, (Erişim 9 Aralık 2023).

⁴⁴² Çağrı, “Sıdk”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/98.

⁴⁴³ Mustafa Aydın, “Değerleri İşlevleri ve Ahlak”, *Eğitime Bakış Dergisi* 7/19, (2011), 39.

⁴⁴⁴ Ahzap Suresi 33/70.

⁴⁴⁵ Müslim, *Birr*, 105.

⁴⁴⁶ Elif Erdem, Hale Şahin, *40 Hadiste Doğruluk* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 5-7.

Anlarsın bir gün ulu dağlarda
Bir nokta imiş koskoca ömür.⁴⁴⁷

Tenekeci'nin burada sözleri ile okuyucularını bazı gerçeklerle yüzleştirmek istediği düşünülmektedir. Yazar "insan yalnızken daha dürüsttür" ifadesinde bazı erdemli davranışların çevreyi yanıltma maksatlı yapılabileceği, "kalbin mutlaka ses olur sana" dizesinde de insanın kendi gerçeğinden kaçamayacağı görüşüne dikkat çekmektedir. Yalnızlığın insanı özüyle yüzleştirmesinin yanı sıra düşünceleri derinleştirmesi ve ruhsal olarak beslemesi açısından bireyin manevi gelişimine ve mevcut potansiyelini keşfetmeye yardımcı olduğu da bilinmektedir. Hz. Peygamber'in bir mağara içinde inzivaya çekildiği esnada ilk vahiy ile birlikte elçilik görevini alması ve İslam adetlerinden olan Ramazan ayı içerisinde itikafa girerek sadece ibadet ve tefekkür ile meşgul olup yaratıcı ile başbaşa kalması gibi örnekler yalnızlığın insanın kişisel yolculuğu üzerindeki etkilerini görebilmek açısından önem teşkil etmektedir. "Anlarsın bir gün ulu dağlarda, bir nokta imiş koskoca ömür" dizelerinde dağların büyüklüğü karşısında insanın kendini sorgulaması ve acziyeti ile yüzleşmesi anlatılmaktadır. Bu yüzleşme ile birlikte çok uzunmuş ilüzyonu oluşturan ömrün aslında ne kadar kısa olduğuna ve dünyanın geçiciliğine vurgu yapılmaktadır. Bu neticelerden yola çıkarak Tenekeci'nin bu satırlarda dürüstlüğü, insanın istese de kaçamayacağı gerçekleri, kendi özü ile yüzleşmesi ve farkındalık kazanması olarak nitelendirildiği yorumu yapılabilir.

Size en çok bu mevsimde gülerdim
Yüzünüz kızarırdı yalan söylerken
Belki yaşasaydı anneniz
Sizi çinko leğenlerde
Bir güzel keselerdi, sonra tertemiz
Sonra upuslu çocuklar olurdunuz⁴⁴⁸

Yazarın hemen her eserinde eskiye ve eskinin masumiyetine karşı duyulan özlem ve hasret duygusuna yer verdiği görülmektedir. Yukarıdaki dizelerde de günümüzde rahatsızlık duymadan yalan söyleyebilmenin ve söyleyenlerin çoğalması durumu üzerinden haya ve edep hâlinden uzaklaşıldığını belirtmiş ve bu sebeple eskiye dair özlemini dile getirmiştir. Tenekeci'nin sıcak ve samimi bir ev hâli betimlemesi yaparak çocukluk yıllarına atıfta bulunduğu görünse de, buradaki çocukluk ifadesi, insanın özünü, masumiyetini ve haya duygusunu; temizlik ise masumiyetin üzerini örten olumsuz duygu ve davranışların uzaklaşmasını ve içsel bir arınmayı ifade eden temsili kavramlar olmuştur. Yazar, "bir güzel keselerdi, sonra tertemiz, sonra upuslu çocuklar olurdunuz" dizeleriyle aynı zamanda eskiden var olan ahlaki temizliğe ve masumiyete tekrar ulaşılabilmesine dair hâlâ bir umut taşıdığını ifade etmektedir.

"Bir ölüm kalmış, özü sözü bir.

⁴⁴⁷ Tenekeci, *Belki Başka Zaman*, 20.

⁴⁴⁸ Tenekeci, *Güzellik Uykusu*, 49.

Buna kırılmak denir...”⁴⁴⁹

Dürüstlüğün mihenk taşlarından biri ve belki de en önemlisi insanın zihninden ve kalbinden geçen ile sözlerinin ve davranışlarının birbiri ile örtüşmesidir. Türkçe’de halk arasında kullanılan “özü sözü bir” deyimi bu değer en güzel ifadelerindedir. Tenekeci, “bir ölüm kalmış, özü sözü bir” diyerek doğruluğu olan tek gerçek olarak “ölümü” görmektedir. “Buna kırılmak denir” cümlesindeki “kırılmak” sözcüğü ile ölüm dışında kalan herkesin ve her şeyin doğruluğunu ve gerçekliğini yitiriyor oluşu, yazarın belki güveninin, belki gönlünün, belki de insanlığa dair umudunun kırılmasını kastettiği ihtimalleri karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda yazarın dürüstlüğe ihtiyaç oluşuna ve özü ile sözü bir olanın sadece ölüm olmaması gerektiğine dair görüşü ve bu durum olan sitemi de ifadelerden çıkan sonuçlar arasındadır.

Yalan söylemez temiz ise su;
Ekmeğe çalışmışım, toprağa soruyorlar.
Yemekten yapılmış insanlar arasında
Evden bir yerden yanık kokusu-
Taşlar diyorum, ne anlıyorlar?⁴⁵⁰

Yazar “yalan söylemez temiz ise su” diyerek suyun saf ve temiz doğasını doğruluk ile ilişkilendirmekte ve yalanın kirletici, berraklığı bozan bir özelliği olduğunu ifade etmektedir. Dinî ve manevi öğretilerin birçoğunda yalan konuşmak, tasvip edilmeyen, hoş görülme; İslami kaynaklarda ise kalpleri karartan ve yasaklan bir davranış biçimi olarak değerlendirilmiştir. Bir sonraki satırda ekme ve toprak metaforlarıyla insanın emeğinin ve çabasının önemini vurgulandığını düşünmek mümkündür. Devamındaki dizelerde ise insanların birbirini tam olarak anlayamaması sonucu oluşan iletişim eksikliğinden hareketle insanlığa karşı bir eleştiri ve hayal kırıklığı hissedilmektedir. Şiirin baştaki kısmı ile ilişkilendirildiğinde yazarın, yalanı, insanın berraklığını bozan, belki kalbini karartan bir özellik olarak gördüğü, insanların masumiyetini ve berraklığını kaybettiğine dair bir hayal kırıklığı yaşadığı çıkarımları yapılmaktadır.

4.8. Şefkat, Merhamet

Arapça kökenli olan ve “acıma duygusu, bu duygunun etkisiyle yapılan iyilik, lütuf” anlamlarına gelen “merhamet” sözcüğü ile “rahmet” sözcüğü aynı manadadır. Rahmet, öncelikle Allah’ın bütün yaratılmışlara karşı lutuf ve ihsanları ifade eden, bunun yanında insanları da tüm canlıların yaşadıkları sıkıntıları karşısında duyarlı olmaya ve yardım etmeye sevk eden acıma duygusu anlamına gelmektedir.⁴⁵¹ Hökelekli’ye göre ise merhamet, başkalarının güçsüzlük,

⁴⁴⁹ Tenekeci, *Ağır Misafir*, 29.

⁴⁵⁰ Tenekeci, *Kimsekin Kalbi*, 42.

⁴⁵¹ Çağrı, “Merhamet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları 2004), 29/184.

sıkıntı ve derdine ilgi duyma, onların içinde buldukları duruma acıma ve şefkat gösterme, empati kurmak ve onlarla ızdırap çekmektir.⁴⁵²

Kişinin çocukluktan itibaren aldığı eğitim, yetiştiği aile, sosyokültürel yapısı, inancı ve tecrübe ettiği olayların etkisiyle merhamet duygusu artıp azabilir. İnsanın yaptığı işler, bulunduğu ortamlar ve davranışlar kalbinin sertleşmesine, kararmasına veya yumuşamasına sebep olur. Yapılan bir çok araştırma da gösteriyor ki, insan bir davranışı ne kadar çok tekrar eder, bir duyguyu ne kadar sık yaşarsa, beyninde o duyguya ayrılan yer de o hızla artmaktadır. Bu durum ise direkt olarak kalbine, ruhuna ve yaşantısına sirayet eder ve karakterini şekillendirir.⁴⁵³ Kur'an ayetlerinde de kalbin katılaşması⁴⁵⁴ işitmez, anlamaz oluşu,⁴⁵⁵ paslanması,⁴⁵⁶ kör oluşu,⁴⁵⁷ ve mühürlenmesi gibi hâlleri anlatılmıştır.

Tenekeci'nin merhamet ve şefkat duygularına önem verdiği ve yazılarına bu duyguları sıkça aktardığı görülmektedir.

Üşümüş bir ele dokunursun da,
Tertemiz yolların vardığı köyler
Toprağa tutunan birkaç yorgun ev
Merhamet bekliyordur seni orada.⁴⁵⁸

Tenekeci'nin eskiye ve eskiye dair olanlardaki masumiyete özlem duyduğuna çalışmanın önceki kısımlarında değinilmişti. Yukarıda bir dördlüğü verilen şiir bütün olarak incelendiğinde yazarın, köyüne ziyarette bulunduğu sırada hissettiklerini dile getirdiği anlaşılmaktadır. "Üşümüş ele dokunmak" ifadesinde temas ile merhametin eyleme dönüşmüş hâli belirtilmektedir. "Tertemiz yolların vardığı köyler" ifadesinde temizlik, masumiyet ile ilişkilendirilirken yolların insanı nereye götürdüğüne de işaret bulunmaktadır. "Toprağa tutunan birkaç yorgun ev, merhamet bekliyordur seni orada" dizelerinde ise yazar eskiden yaşadıkları evi ve çevresini gördüğünde çocukluk yıllarındaki sıcaklığı tekrar hissetmekte ve insanların birbirine merhamet gösterdiği günleri hatırlamaktadır. Tenekeci'nin sıcak, resmi çizdiği bu ifadelerinde merhamet ve şefkatin yanı sıra empati, dayanışma ve yardımlaşma değerleri de hissedilmektedir. Buradan yola çıkarak Tenekeci'nin merhameti, içinde yardımlaşma, paylaşma, iyilik, empatik davranma gibi değerleri de barındıran bir olgu olarak gördüğü söylenebilmektedir.

Kurbanlıklar erken geldi bu sene
Oyun sanıyor bunu bıçaklar,
Elim kalkmaz sana, dedim ölüme;

⁴⁵² Hayati Hökelekli, *Ailede, Okulda, Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013).

⁴⁵³ Peker, *Ruh Sağlığı ve Dinî İnanç*, 130-131.

⁴⁵⁴ Bakara Suresi 2/67.

⁴⁵⁵ Araf Suresi 7/100.

⁴⁵⁶ Mutaffin Suresi 83/14.

⁴⁵⁷ Hac Suresi 22/46.

⁴⁵⁸ Tenekeci, *Görmeden Ölmek*, 40.

İşte bu yüzden kalplerimiz var!⁴⁵⁹

Tenekeci burada insan kalbinin merhametle ve şefkatle dolu olduğunu, bir kurban bayramı zamanı yaşadıkları ile ifade etmektedir. İlk dizelerde zamansız gelen, beklenmedik zorluklarla karşılaşılabilceği ve yaşanan bu zorlukların bazen olduğundan hafif görüldüğü “oyun sanıyorlar” ifadesiyle dile getirilmiştir. Aslında insanın derinlerinde büyük mücadeleler yaşayabildiği ve bu sebeple de merhamet gösterilmesi gerektiği çıkarımı yapılmaktadır. Devamında ise insanın bazı durumlarla ilgili karar verirken kalbindeki şefkat ve merhamet duygusunun etkisiyle hissettiği duygusal derinlik ve yaşadığı içsel çatışma ile vicdan muhasebesinden bahsedilmiştir.

İşte oradasın, bakıyorlar hep
Ömrünün önünden geçiriyorsun ve
İmreniyor kimi, kimi şefkatle
Büyümüş diyorlar, kocaman olmuş
Dördündesin oysa – dikkatle
Alıyorlar seni, kendi yanına.”⁴⁶⁰

Şefkat duygusunun belki de en yoğun zuhur ettiği alanlardan biri kendinden güçsüz ve savunmasız olana karşı hissedilen şefkattir. Çocuklar ise psikolojik ve fizyolojik gelişimleri dikkate alındığında merhamet ve şefkat duymanın en çok yakıştığı muhataplardan biridir. Tenekeci, bu satırlarda çocukken etrafındaki insanların ona bazen imrenerek bazen ise şefkatle baktıklarını ifade etmiştir. Bu yaklaşımın altında küçük ve savunmasız olana duyulan merhametin bulunmasının yanı sıra, Tenekeci’nin zayıf, cılız bir çocuk olduğu zamanlara da atıf yaptığını düşünmek mümkündür. Yazarın *Giderken Söylenmiştir* adlı eserinde kendi çocukluğuyla ilgili betimlemeler yaptığı ifadeler şunlardır:

Önce çocukluk, o çok sesli fotoğraf:
Zayıftı o, hep donardı elleri
Durgun bu, kime çekmiş dediler
Bu dünya yabani otlar gibi
Gibisi fazla, evet, yabani...
Olsun, desinler.⁴⁶¹

“Bereket” üzerine aşağıdaki bir şiir ele alan İbrahim Tenekeci, satırlarında berekete çeşitli anlamlar yüklemiş ve güzellikler atfetmiştir. Şefkat ve merhamet de berekete atfettiği özel anlamlardan bazılarıdır:

“Hayat değmez ona, gençtir, güzeldir
Çocuklar aşksız olmaz, o da öyledir

---

⁴⁵⁹ Tenekeci, *Kimsenin Kalbi*, 61.

⁴⁶⁰ Tenekeci, *Sözü Yormadan*, 76.

⁴⁶¹ Tenekeci, *Giderken Söylenmiştir*, 105.

Şefkattir, merhamettir, daha ne..."⁴⁶²

Yazar, bereketi hiçbir zaman diliminde önemini yitirmeyecek bir olgu olarak görmekte, onu gençlik, güzellik, çocukluk, masumiyet, aşk ve sevgi üzerinden değerlendirmekte, şefkat ve merhamet olarak tanımlamaktadır. Bu ifadelerden yola çıkarak yazarın şefkat ve merhameti bir övgü sebebi ve sahip olunması gereken duygulardan biri olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

Bir incirkuşunun olanca titizliği

Merhamete dönüşüyor her şeyi bağışlayan

Kadınları düşünün geçimsiz kocaları

Ne kalır geriye bir okul çıkışından?⁴⁶³

Yukarıdaki dizelerde merhametin "affedicilik" yönü ön plana çıkmaktadır. "Merhamete dönüşüyor her şeyi bağışlayan" ifadesiyle merhametin her şeyi affetmeyi sağlayan bir gücü olduğuna dair vurgu yapılmıştır. Merhameti oluşturan diğer unsurlara bakıldığında bireyin kendisine ve çevresine karşı nazik, anlayışlı ve sevgi dolu olması gereği, dine karşı içsel bir yönelimi de beraberinde getirmektedir.⁴⁶⁴ Bu satırlarda da bir incirkuşunun titiz ve özenli hareket etmesinden ve geçimsiz kocalarına karşı kadınların tavrından yola çıkarak merhamet; affedicilik yönüyle beraber sabır gösterme, hassasiyetle ve incelikle yaklaşma, empati kurma yönleriyle de en zor zamanlarda ortaya çıkabilen bir kolaylık ve hikmet olarak değerlendirilmiştir. Hemen bütün dinî öğretilerde merhametli ve nazik olmak, affetmek; insana ve topluma tavsiye edilen, toplumsal barış ve huzuru sağlayan erdemlerden olmuştur. Dolayısıyla din psikoloji açısından değerlendirildiğinde de bu erdemlerin, insanların içsel huzurunusağlama ve toplumun bir arada yaşama ve uyumlu olma sürecinde oldukça önemli bir role sahip olduğu görülür. Aynı zamanda yazarın "her şeyi bağışlayan" ifadesinde Allah'ı sonsuz merhamet sahibi olarak nitelendirerek mana bakımından Allah'ın Rahman ve Rahim sıfatlarını da vurguladığı düşünülebilir. Dinî öğretilerde merhamet, soyut olan yüce yaratıcının kendini evrende somut bir biçimde ifade etme biçimi olarak değerlendirilmiştir.⁴⁶⁵ Şiire bütün olarak bakıldığında ise Tenekeci'nin, en merhametli olanın Allah olduğunu ve merhamet duygusunun dünyadaki diğer tüm varlıklarda tecelli ettiğini ifade etmesi tasavvufi bir düşünce sistemi olan vahdet-i vücud görüşünü de akla getirmektedir.

4.9. Vatanseverlik ve Milli Şuur

"Vatn" kökünden türeyen vatan kelimesi sözlükte "bir yeri yurt edinmek, oraya yerleşmek, kendini bir şeye alıştırmak" manalarına gelmektedir. Edebî metinlerde ve klasik sözlüklerde ise vatan "kişinin doğduğu, yerleştiği, barındığı ve yaşadığı yer" demektir. İnsanın bir amaçla

⁴⁶² Tenekeci, *Ağır Misafir*, 72.

⁴⁶³ Tenekeci, *Giderken Söylenmiştir*, 26.

⁴⁶⁴ Zeynep Özcan, "Bireylerin Kendilerine ve 'Öteki'lere Karşı Merhamet Düzeylerinin Dinî Yönelimleri Açısından İncelenmesi", *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 5/1 (Haziran 2022), 53.

⁴⁶⁵ Zeynep Özcan, *Merhamet Psikolojisi* (Ankara: Sonçağ Yayınları, 2019), 19.

yerleştığı ve yaşadığı yer onun vatani olmaktadır.⁴⁶⁶ Vatan sözcüğüne soyut-somut veya maddi-manevi olarak farklı değerlendirmeler yapmak mümkündür. Yurt edinilen bir toprak parçası olmasının yanı sıra bir yeri vatan yapan, oradaki ortak değerler, hedefler, din ve dil bağlılığı, kültür bütünlüğü gibi etkenlerdir. Bu manevi değerler olmadığında yaşanan yer bir toprak parçasından öteye gidemediği gibi sadece ortak değerlerin ve inançların olması da kişileri ortak bir vatan algısında buluşturamaz. Bu sebeple vatanın ve vatanseverliğin içinde maddi ve manevi bir ortaklığı ve bütünlüğü barındırdığı söylenebilir. *Remzi Oğuz Arık*'ın vatan tanımı bu görüşü destekler niteliktedir. Arık'a göre vatan, sınırları belli olan, üzerinde insanların çeşitli ihtiyaçlarını giderdiği, ortak kültürün ve tarihin yaşandığı ve gerektiğinde üzerinde yaşayanların canlarını verebildikleri kutsal bir topraktır.⁴⁶⁷ Tanımdaki "kutsal toprak" ifadesi dikkat çekmektedir. Bir şeyin kutsal olması ona derin manalar yüklediği ve benzerlerinden ayrı tutulduğunu gösterir. Vatanın bir kutsal toprak olarak nitelendirilmesi ise onu bir toprak parçası olmaktan çok daha öteye taşımaktadır.

Vatanseverliğe çeşitli manalar yüklenebilmesine rağmen en geniş manası ile vatanseverlik, bireyin ülkesine olan derin sevgisini ve bağlılığı ifade etmekle beraber aynı zamanda ülkesinin faydasına olacak eylemlerde bulunmasıdır.⁴⁶⁸ Bu tanım doğrultusunda vatanseverlik değeri ülkenin çıkarlarını gözeterek, onu destekleme ve geliştirme amacıyla sergilenen tutumlar olarak değerlendirilebilir. Bu değer, bireyin vatanına ve ülkesine, onun kültürüne ve tarihine, o ülkede yaşayan vatandaşlara ve vatandaşların toplumsal değerlerine sahip çıkmayı ve saygı duymayı da içerir.

Milli şuur kavramı ise bir milleti oluşturan her ferdin kendi milli değerlerine sahip çıkma konusundaki gayreti ve hassasiyetidir. Bir millet bu şuura ve bilince sahip bireylerden oluştuğu takdirde kendi kültürüne nesiller boyu sahip çıkabilmiş ve aidiyetinin temel dayanaklarından sayılan değerlerini geleceğe aktarma konusunda bir vazife üstlenmiş demektir. Bu şuura sahip bireylerden oluşan her millet nesiller boyu kendi kültürüne sahip çıkmış, aidiyetinin temel dayanağı olan tüm değerlerini geleceğe aktarma noktasında bir vazife üstlenmiştir.⁴⁶⁹

Vatan sevgisine ve milli bilince sahip olmak toplum içerisinde birlik ve beraberliği, dayanışmayı ve gelişmeyi de beraberinde getiren değerlerdir. Bu sebeple bir ülkenin tarihinin yaşayabilmesi, güçlü bir kültürel mirasa sahip olması ve bunu devam ettirebilmesi bu değerlerle yakından ilişkilidir.

Tenekeci'nin gerek köşe yazılarında gerekse şiirlerinden milli bilince sahip olduğu ve bu bilinci satırlarına yansıtmaktan imtina etmediği görülmektedir:

"Şehirler dolusu bir yoksul vatan,

⁴⁶⁶ Mustafa Çağrı, "Vatan", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/563.

⁴⁶⁷ Remzi Oğuz Arık, *Coğrafyadan Vatana*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992), 13.

⁴⁶⁸ Mehmet Elban, "Tarih Eğitimi ve Vatanseverlik Üzerine Bazı Düşünceler", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 4/3 (2015), 1302-1305.

⁴⁶⁹ Ali Fuat Arıcı-Mustafa Başaran (ed.), "*Milli' Eğitim Üzerine Yazılar*" (İstanbul: Efe Akademi Yayınları, 2019), 32.

Bin yıl geriden sevdik seninle
Yaşını göstermeyen olgunluk ile.”⁴⁷⁰

Bu dizelerde zor koşullar altında bile olsa vatanına olan sevgisinin derinliğine değinen Tenekeci, nesiller boyu aktarılan uzun bir tarihe vurgu yapmaktadır. “Bin yıl geriden sevdik seninle” sözlerinde vatana duyulan sevginin zamansız bir bağlılıkla ifade edildiği görülmektedir. Satırların devamında olgunluğun yaştan bağımsızlığını vurgulamasından hareketle vatan sevgisinin insandaki olgunlukla eşdeğer olduğunu ifade eden yazar, olgunluğun yaşanmışlıklara bağlı olduğunu belirterek kendisinin de binlerce yıllık bir mazinin devamı olduğunu dile getirmektedir. Bunun yanı sıra Tenekeci’nin milli birlik ve beraberliğin, sadece coğrafi bir bölgeye ait olmadığını ve aynı topraklar üzerinde yaşamını sürdüren insanlara olan bağlılığı ve sevgiyi ifade ettiği görüşünde olduğu yukarıdaki dizelerden çıkarılabilecek sonuçlar arasındadır.

Ölmüşsün ama değilsin üzgün
Sevinmektesin mümin kalbinle,
Tarihten hızlısın, elbette haklı
Bin yıllık hayatın aziz evladı.
Vermedin vatani vatansızlara
Bununla övün iki cihanda.⁴⁷¹

Yazarın ölümü üzülmekten bağımsız olarak ifade etmesi Mevlana’nın ölümü “şeb-i aruz” olarak isimlendirdiği bir düğün gecesi şeklinde değerlendirdiğini gösterebilir. Bunun yanı sıra Tenekeci’nin vatani için ölen bir müminin şehitlik mertebesine yükseldiği ve Kur’an’da “Allah yolunda öldürülenlere ölümler demeyin, bilakis onlar diridirler. Lakin siz anlayamazsınız.”⁴⁷² ayetiyle şereflendikleri inancından hareketle bu satırları ele aldığı sonucu çıkarılabilir. Ayrıca yazar, vatan sevgisinin zamandan bağımsız olduğunu, tarihin nesilden nesile aktarılan bir miras olduğunu ve bu mirasa sahip çıkılmasının gerekliliğini vurgulamaktadır. Bununla beraber Tenekeci, vatan sevgisinin gurur duyulacak bir haslet olduğunu ve bunun iki dünyada da bir kaşılığının olduğunu dile getirmektedir.

Her günü sert olur yüksek yerlerin,
Eskiden kalma yoksul bir halkla
Severim seni ey güzel yurdum
Bakmam dünyada huzur hakkında.⁴⁷³

“Ey Güzel Yurdum” adlı bu şiirde coğrafi şartları zor olsa da içinde yaşanan toprağın “iyi günde kötü günde” mantığıyla sahiplenilmesi gerektiği ve zorlu koşullara rağmen ayakta kalıp vatana sahip çıkmanın gerekliliği vurgulanmaktadır. Yazarın, önceki şiirinde de belirttiği gibi vatan sevgisini evlat sevgisi gibi koşulsuz bir sevgi olarak nitelendirdiği ve diğer sevgileri arka planda

⁴⁷⁰ Tenekeci, *Belki Başka Zaman*, 14.

⁴⁷¹ Tenekeci, *Belki Başka Zaman*, 50.

⁴⁷² Bakara Suresi 2/154.

⁴⁷³ Tenekeci, *Belki Başka Zaman*, 51.

bıraktığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bu dizelerde vatanseverliğin mili bilinç ve şuur kapsamında değerlendirildiği de görülmektedir.

Kimseyi geride bırakmaz zaman,
Sessizlik şahittir fakat konuşmaz.
Bu uzun toprakta neler yaşadık?
Dinlersin hepsini yüksek kuşlardan.⁴⁷⁴

Milli bilinç, vatan sevgisi ve tarih temalarının açıkça işlendiği bu dizelerde zamanın herkes için kucaklayıcılığı ve eşit oluşu, tarihteki her şeyi anlatılmasa da taş ve toprak gibi konuşmayan cansız varlıkların bile yaşananlara şahit olduğu ifade edilmiştir. Yaşanan topraklarda izler barındıran tarihin yakından değil adeta bir kuş bakışı gibi uzaktan gözlemlenmesi ve bir bütün olarak değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Buradan yola çıkarak Tenekeci'nin vatani, yaşanmışlıklar sonucu elde edilen deneyimlerle zengin bir tarihe sahip olan ve değer kazanan bir milli şuur sebebi olarak değerlendirdiği çıkarımı yapılabilir.

Tenekeci'nin şiirlerinde yer alan manevi değerlerin ve dinî unsurların sıklık analizi ise şöyledir:

Tablo 4.1. İbrahim Tenekeci'nin Şiir Kitaplarında Bulunan Manevi Değerler

	Sevgi	Dostluk	Tevazu Sahibi Olma	Güvenilir Olma	İyilik	Kanaat Etme	Dürüstlük	Şefkat-Merhamet	Vatanseverlik ve Milli Şuur
Peltek Vaiz	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ağır Misafir	1	-	-	3	1	1	1	-	-
Güzellik Uykusu	-	3	1	-	-	1	1	-	-
Giderken Söylenmiştir	1	3	2	-	1	1	-	1	-
Sözü Yormadan	2	1	2	4	2	-	-	-	-
Üç Köpük	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Belki Başka Zaman	2	5	-	2	-	-	1	-	5
Kimşenin Kalbi	-	-	2	1	2	-	1	1	-

⁴⁷⁴ Tenekeci, *Belki Başka Zaman*, 52.

Görmeden Ölmek	-	2	1	3	-	-	-	1	-
Tüm Zamanlar	-	-	-	-	4	-	-	-	-

Tablo 4.1. incelendiğinde İbrahim Tenekeci'nin şiirlerinde 14 farklı yerde değinmesiyle en sık vurguladığı manevi değerin "dostluk" olduğu görülmektedir. 13 yerde değinmesi ile dostluk değerinin ardından "Güvenilir olma ve sözünü tutma" değeri yazarın sıkça vurguladığı değerlerdendir.

Tablo 4.2. İbrahim Tenekeci'nin Şiir Kitaplarında Bulunan Dinî Unsurlar

	İnanç Esasları	İbadetler	Dini Mekânlar	Diğer Unsurlar
Peltek Vaiz	5	-	2	-
Ağır Misafir	18	9	2	3
Güzellik Uykusu	13	4	-	3
Giderken Söylenmiştir	24	6	1	3
Sözü Yormadan	25	4	-	1
Üç Köpük	7	5	1	3
Belki Başka Zaman	8	4	-	3
Kimsenin Kalbi	4	3	-	3
Görmeden Ölmek	17	4	-	3
Tüm Zamanlar	2	-	2	-

Tablo 4.2 'ye göre Tenekeci'nin en sık yer verdiği dini unsurun inanç esaslarıdır. Yazarın şiirlerinden yapılan tespitler sonucunda ise inanç esaslarından en sık vurguladığı unsurun, ahiret inancı ve bu inançtan hareketle dünyanın geçiciliği görüşü olduğu görülmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türk Edebiyatının önemli isimlerinden olan İbrahim Tenekeci'nin; özgün tarzı, yalın dili ve üslubuyla literatürde dikkat çeken isimlerden olduğu görülmektedir. Yazarın hayatı, şiirleri ve üslubu hakkında çeşitli akademik araştırmalar yapılmış olmasına rağmen bugüne kadar şiirlerinde yer alan dinî unsurlar ve manevi değerleri inceleyen herhangi bir çalışma olmadığı tespit edilmiştir. Tenekeci'nin eserlerine ve köşe yazılarına bakıldığında muhafazakâr bir yapısı olduğu ve eserlerinin dinî, milli ve manevi değerleri barındırdığı görülse de bunların yapının alt dinamiklerinin detaylandırılmasına ihtiyaç duyulmuş ve çalışma bu hedef doğrultusunda ele alınmıştır. Bu çalışma ile birlikte Tenekeci'nin nasıl bir din algısına sahip olduğu, bu algıyı nelerin üzerine inşa ettiği ve milli değerlerini hangi kavramlarla betimlediği ele alınarak detaylıca incelenmiştir. Tenekeci'nin şiirlerinde bulunan dinî unsurlar ve manevi değerlerinin tespit edilmesinin akabinde bunlar konu bütünlüğü içerisinde tasnif edilip, değerlendirilip din psikolojisi bağlamında ele alınarak yazarın düşünce dünyası resmedilmeye çalışılmıştır.

Yapılan değerlendirmeler sonucunda İbrahim Tenekeci'nin, İslam şuurunu yansıttığı şiirlerinde dinî ve manevi öğelere sıkça yer verdiği, düşüncelerini ve yaşantısını İslami esaslar çerçevesinde şekillendirerek bu doğrultuda yaşamaya gayret gösterdiği söylenebilir. Tenekeci'nin, Allah, peygamber, kader ve melek gibi inanç esaslarındaki tasavvurları incelendiğinde aşırıya kaçan, Ehl-i sünnet inancına göre gerçek dışı olarak nitelendirilebilecek bilgiden uzak dinî algılarının olmadığı fakat geleneksel bir din anlayışına sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Örneğin yazarın Tanrı tasavvurunun kızgın, cezalandırıcı ve yüce bir varlık üzerine, peygamber tasavvurunun insana dost ve rehber olan bir figür üzerine şekillendiği, genelde kutsal kitap, özelde Kur'an-ı Kerim algısının ise, saygı-hürmet duyma, sevinç kaynağı olma ve değer verme gibi pozitif duygular üzerine kurulu olduğu görülmüştür. Yazarın şiirlerindeki ahiret ve kader gibi diğer imani unsurlar ise yadsınamaz gerçeklikler olarak kabul edilmiş, bu gerçeklikler karşısında teskin olma ve kaygılardan uzaklaşma hâliyle beraber yer yer çaresizlik ve korku duyguları da kendini hissettirmiştir. Bunların yanı sıra yazarın şeyh ve derviş gibi dinî şahıslara karşı merkezinde itaat düşüncesi olan bir yaklaşım tarzını benimsediği de ulaşılan sonuçlar arasındadır.

Yapılan analizlere göre şiirlerdeki hem dinî hem manevi unsurlar genellikle Allah'ın tek ve bir olduğu, yüce kudret sahibi olduğu inancına ve teslimiyet, tefekkür duyguları üzerine kuruludur. Ayrıca yazarın, şiirlerinde doğa temasına da sık sık yer verdiği tesbit edilirken çeşitli dinî ve manevi değerleri de tabiatın düzeni üzerinden ustaca ifade ettiği görülmüştür. Dinî ve manevi unsurların yanı sıra Tenekeci'nin şiirlerinde en çok yer verdiği tema ölüm temasıdır. Ölümün kaçılmaz ve inkâr edilemez bir gerçek olduğunu söyleyen yazar, bunun yanında dünyanın geçiciliğini, sahte oluşunu ve asıl gerçeğin âhiret yurdu olduğunu şiirlerinde sıkça vurgulamıştır.

Sonuç olarak, İbrahim Tenekeci'nin, eserlerinde tevhit inancını yansıttığı ve genel olarak olumlu manada inanç ve ibadet tasavvurlarının bulunduğu, ahlaki ve manevi değerleri ise hem İslami öğretinin bir devamı olarak hem de insani bir gerçeklik ve gereklilik olarak değerlendirdiği söylenebilir.

Bu araştırmada Tenekeci'nin şiirleri üzerinde yoğunlaşmıştır fakat yazarın köşe yazılarından derlenen deneme eserlerinin de dinî ve manevi değerleri, milli şuur, toplum ve sosyoloji bağlamlarında incelenmesinin farklı sonuçlara ulaştırabileceği kanaati oluşmuştur. Dolayısıyla bu kapsamda bir çalışma yapılması önerilebilir. Bunun yanı sıra bu araştırmada din psikolojisi bilimi açısından değerlendirilen yazarın şiirlerindeki dinî unsur ve manevi değerlerin, edebiyat alanı bağlamında incelenmesinin de farklı bir perspektif katacağı ve literatüre katkı sunacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar Çınar, Hatice. "Dinî Tutum Ve Peygamber Tasavvuru Arasındaki İlişkiye Dair Mukayeseli Bir Araştırma: Ülkü İmam Hatip Lisesi Ve Mevlana Ortaokulu Örneği". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13 (Eylül 2020), 83-118. <http://doi.org/10.5281/zenodo.4021440>
- Acar, Nuran. "Dini ve Milli Törenlerin Törensel Coşku Perspektifinde İncelenmesi". *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi* 3/5, (Nisan 2015), 65-86. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/581059>
- Akarpınar, Rabia Bahar. "Mevlid Törenlerinin Yapısı". *Türkbilig / Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 7/12 (Aralık 2012,), 38-63. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/989559>
- Akseki, Ahmet Hamdi. *İslam Dini*. Ankara: Güzel Sanatlar Matbaası, 1969.
- Allport, Gordon Willard, & Vernon, Philip Ewart. *Study of Values: Manual*. Boston, MA: Houghton Mifflin, 1931.
- Allport, Gordon Willard. *The Individual and His Religion*. New York: The Macmillan Company, 1965.
- Arı, Yılmaz- Kaya, İlhan (ed.), *Coğrafya Araştırma Yöntemleri*. Balıkesir: Coğrafyacılar Derneği, 2014.
- Arıcı, Ali Fuat – Başaran, Mustafa (ed.), *"Millî Eğitim Üzerine Yazılar"*. İstanbul: Efe Akademi Yayınları, 2019.
- Arık, Remzi Oğuz. *Coğrafyadan Vatana*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992.
- Arslan, Ayşenur. "İnsan Ve Tanrı". *Antakiyat* 3/1 (Haziran 2020), 153-156. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1161891>
- Asunakutlu, Tuncer. "Örgütsel Güvenin Oluşturulmasına İlişkin Unsurlar ve Bir Değerlendirme". *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9, (Aralık 2002). 1-13. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/217170>
- Ateş, Ali Osman. "İlahi Dinlerin Ortak Değerleri". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2, (Temmuz-Aralık 2002), 15-25. http://ktp.isam.org.tr/pdfdr/D02498%5C2002_2/2002_2_ATESAO.pdf
- Avcı, Casim. "Şeyh", *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 31 Aralık 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/seyh>
- Avys.omu, Sosyal Kurumlar ve Din. (Erişim 19 Aralık 2023). <https://avys.omu.edu.tr/storage/app/public/erkanper/64890/EP-SosyalKurumlarveDin.pptx>
- Ay, Mehmet Emin. *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*. İstanbul: Timaş yayınları, 15. Baskı, 2002.
- Aydın, Mustafa. "Değerleri İşlevleri ve Ahlak". *Eğitime Bakış Dergisi* 7/19. (2011). 209-223. <https://doi.org/10.18069/fusbed.10221>
- Aytaç, Ömer -Tan, Mehmet. "Arkadaşlık Üzerine Kuramsal Yaklaşımlar". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 29/1, (Ocak 2019), 345-359. <https://doi.org/10.18069/firatsbed.538730>

- Ayten, Ali vd. "Dini Başa Çıkma, Şükür Ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi: Hastalar, Hasta Yakınları Ve Hastane Çalışanları Üzerine Ampirik Bir Araştırma". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12/2 (Nisan 2012), 45-79. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/52243>
- Barth, Robert J. "Şiir ve Din." çev. Âdem Çalışkan. *Din Bilimleri Akademik Çalışmalar Dergisi* 3/3 (2003), 223-232. https://isamveri.org/pdfdr/DO3296/2003_3/2003_3_CALISKANA.pdf
- Bayyığıt, Mehmet (ed.). *Din Sosyolojisi*. İstanbul: Palet Yayınları, 2013.
- Bedir, Fatma Nur. "Yetişkinlerin Çocukluk Anılarındaki Tanrı İmgisinin Analizi". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/32 (Aralık 2017), 717-740. <https://doi.org/10.14395/hititilahiyyat.379046>.
- Topaloğlu, Bekir vd. *İslâm'da İman Esasları*, Ankara: DİB Yayınları, 5. Baskı, 2018
- Bilgin Nuri, *Sosyal Psikolojide Yöntem ve Pratik Çalışmalar*, İstanbul: Sistem Yayınları, 1995.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük İslam İlmihali*. İstanbul: Semerkand Yayıncılık, 2002.
- Birinci, Necat. "Şiirin Dünyası". *Aydın Türklük Dergisi*, 1/1, (2015), 15-34. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/564600>
- Bolay, Süleyman Hayri. "Âdem", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1/358-364. İstanbul: TDV Yayınları 1988.
- Bolay, Süleyman Hayri. "Kişide Güven Duygusu ve İslam". *Kutlu Doğum Haftası Programı (12-17 Ekim 1989)*. Ankara: TDV Yayınları, 1990.
- Bulunmaz, Simge. "İyilik İyileştiriyor", *Psiko Hayat Dergisi* 11-21, (Kış 2020), 14-17. <https://psikohayat.com/assets/pdf/21.pdf>
- Carrel, Alexis. *Dua*. çev. M. Alper Yüçetürk. İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1961.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara: Anka Yayınları, 3. Basım, 2005.
- Cilacı, Osman. "Dua". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 99/529-530. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Cirhinoğlu, Zafer vd. *Dindarlık Ruh Sağlığı ve Modernite*. Ankara: Nobel Yayınları, 1. Basım, 2013.
- Cirit, Hasan. "Vaaz", *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 31 Aralık 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/vaaz>
- Çağlayan, Ahmet. *Asr-ı Saadetten Günümüze Ezan*, PDF: Ensar Yayıncılık, 2019. https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=u5YsEAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PT8&dq=ahmet+%C3%A7a%C4%9Flayan+ezan&ots=G4ItI6-Tso&sig=IW6bqZrmo6XzUREVpbCfQyDixwo&redir_esc=y#v=onepage&q=ahmet%20%C3%A7a%C4%9Flayan%20ezan&f=false
- Çağrıçı, Mustafa. "Merhamet". *TDV İslam Ansiklopedisi* 29/184-185. Ankara: TDV Yayınları 2004.
- Çağrıçı, Mustafa. "Riya", *TDV İslam Ansiklopedisi* 35/137-138. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Çağrıçı, Mustafa. "Sıdk", *TDV İslam Ansiklopedisi* 37/ 98-100. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Çağrıçı, Mustafa. "Şükür". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 39/259-261. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

- Çağrı, Mustafa. "Tevazu". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 40/583-585. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Çağrı, Mustafa. "Vatan". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 42/563-564. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Çağrı, Mustafa. "Kanaat". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 7 Aralık. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kanaat>
- Celebi, İlyas. *Kitaplara İman*. Ankara: DİB Yayınları, 2014.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'an Okuma Esasları*. Bursa: Emin Yayınları, 13. Basım, 2012.
- Çetin, Abdurrahman. "Ezan". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 30 Aralık 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ezan>
- Çetin, Onur. "Geçmişten Bugüne Ramazan Gelenekleri Ve Geleneklerin Yaşatılarak Geleceğe Aktarılmasına Dair Öneriler". *Türk Ekini* 1/6 (Haziran 2020), 14-36. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1163223>
- Çıplak, Ersun-Atıcı, Meral. "Grupla Psikolojik Danışmada Şiir Kullanımının Üniversite Öğrencilerinin Empati ve Duygu Farkındalığı Düzeylerine Etkisi." *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi* 6/45 (2016), 115-127. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tpdrd/issue/42745/515936>
- Çiftçi, Halit Ahmet. "Sinagogda Sembolik Değere Sahip Kutsal Nesne", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50/1 (2023),119-136. <https://doi.org/10.59149/sduifd.1219542>
- Çolak, Ali. "Melek İnancının Kur'an Ve Hadis Temelleri". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (Şubat 2012), 35-71. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/147906>
- Dağ, Yunus Emre. *İbrahim Tenekeci: Hayatı, Sanatı, Eserleri*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Darquennes, Jeroen- Vandenbussche, Wim. "Language And Religion As A Sociolinguistic Field Of Study: Some Introductory Notes", *International Yearbook of European Sociolinguistics* 25/1, (January 2011), 1-11. <http://dx.doi.org/10.1515/9783110236262.1>
- Demir, Zafer. "Sosyolojik Açından Edebiyat ve Din." *Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi* 1, (2018), 13-30. <https://www.islamiarastirmalar.com/upload/pdf/698e6334cb187af.pdf>
- Deniz, Gürbüz. "Meleklerle İman Neden Önemlidir?" *İslami Araştırmalar Dergisi* 32/3 (2021), 537-547, <https://doi.org/1304-6810>.
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim, "Târik Suresi - 1-4. Ayet Tefsiri". Erişim 28 Aralık 2023. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/sure/86-tarik-suresi>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim. "Vâkıa Suresi". Erişim 28 Aralık 2023. <https://kuran.diyanet.gov.tr/>
- Din İşleri Yüksek Kurulu. "Salânın Anlamı ve Dindeki Yeri Nedir?". Erişim 22 Şubat 2024. [https://kurul.diyanet.gov.tr/Cevap-Ara/249/salanin-anlami-ve-dindeki-yeri-nedir#:~:text=Sal%C3%A2t%20ve%20sel%C3%A2m%20b%C3%Bct%C3%BCn%20peygamberlere,\(s.a.s.\)%20sel%C3%A2m%20ve%20%C3%B6vg%C3%BCd%C3%BCr](https://kurul.diyanet.gov.tr/Cevap-Ara/249/salanin-anlami-ve-dindeki-yeri-nedir#:~:text=Sal%C3%A2t%20ve%20sel%C3%A2m%20b%C3%Bct%C3%BCn%20peygamberlere,(s.a.s.)%20sel%C3%A2m%20ve%20%C3%B6vg%C3%BCd%C3%BCr)

Duran, Mehmet Emrullah. "Din- Korku İlişkisinin Psikolojik Olarak İncelenmesi". Journal of Institute of Economic Development And Social Researches 4/8, (2018). 84-87. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/920811>

Durmuş, İsmail. "Şiir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim Tarihi: 13 Aralık 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/siir>

Dünyabizim, "Benim Ömrüm Bir Çocuktuktu". Erişim 3 Temmuz 2022. <https://www.dunyabizim.com/soylesi/ibrahim-tenekeci-benim-omrum-bir-cocuktu-h992.html>

Elban, Mehmet. "Tarih Eğitimi ve Vatansızlık Üzerine Bazı Düşünceler". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 4/3 (2015). 1302-1319. <https://doi.org/10.7884/teke.495>

Elif Erdem-Şahin, Hale. *40 Hadiste Doğruluk*. Ankara: TDV Yayınları, 2022.

Erbaş, Ali. "Melek". *melekTDV İslam Ansiklopedisi*, 29/ 37-39. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Erdem, İlhan. "Konuşma Eğitimi Esnasında Karşılaşılan Konuşma Bozuklukları Ve Bunları Düzeltme Yolları" *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Türkçenin Eğitimi Öğretimi Özel Sayısı 6/11 (Ocak 2023). 415-452. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/15158>

Erginli, Zafer. "İbn Arabî'ye Göre Hz. Âdem'de Temel İnsan Nitelikleri". *İlmî Ve Akademik Araştırma Dergisi* 8/21 (2008), 161-197. http://ktp.isam.org.tr/pdfdr/D02193/2008_IX_21/2008_IX_21_ERGINLIZ.pdf

Erim, Gonca. "Rengin Psikolojik Etkileri" *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 13/1, (2000). 11-17. <https://acikerisim.uludag.edu.tr/server/api/core/bitstreams/f81fab77-0d84-4542-9e98-1dcaf047076c/content>

Erikson, Erik. *Childhood and Society*. New York: Norton, 1963.

Erikson, Erik. *Identity Youth and Crisis*. New York: Norton, 1968.

Erişen, Meltem-Sivrikaya Karaca, Sibel. "Manevi Bakım ve Hemşirelik." *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi* 6/3 (2017), 184-190. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/386011>

Evkuran, Prof. Dr. Mehmet. "İslâm Düşünce Geleneğinde Tanrı Tasavvuru -Tevhid, Tenzih Ve Teşbih Kavramları Ekseninde Bir Analiz". *İslami İlimler Dergisi* 1/3 (Nisan 2007), 45-62. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/islamiilimler/issue/8748/109167>

Fichter, Joseph. *Sosyoloji Nedir?* çev. Nilgün Çelebi. Ankara: Anı Yayınları, 9. Basım, 2009.

Flannely, Kevin J. vd. "Beliefs About Life After-Death, Psychiatric Symptomology And Cognitive Theories Of Psychopathology", *Journal of Psychology and Theology*, 36/2 (Temmuz 2008), 94-103, https://www.researchgate.net/publication/233953019_Beliefs_about_Life-AfterDeath_Psychiatric_Symptomology_and_Cognitive_Theories_of_Psychopathology

Freud, Sigmund. *Bir Yanılsamanın Geleceği*. çev. Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea Yayınları, 2000.

Fromm, Erich. *Psikanaliz ve Din*. çev. Aydın Arıtan. İstanbul: Arıtan Yayınevi, 1. Basım, 1996.

Fromm, Erich. *Sahip Olmak Ya Da Olmak*, çev. Aydın Arıtan. İstanbul: Arıtan Yayınevi, 1. Basım, 2003.

Gashi, Feim “Türk Ve Kosovalı Öğrencilerin Ölüm Kaygısı Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma”. *Balkan Araştırmaları Dergisi*, 3/1 (2011), 45-65. <http://acikerisim.kirklareli.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/20.500.11857/277/T%c3%bcrk%2bve%2bKoso..%20%281%29.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Gashi, Feim. “Ölüm Psikolojisi Ve Ölüm Konusunda Dinî İnancın Etkisi” *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi* 4/7, (Nisan 2021), 80-99. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1431404>

Gashi, Feim. “Dua ve Hayat Memnuniyeti Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma (Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Fen-Edebiyat Fakültesi Öğrencileri Örneği)”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25/2 (Ağustos 2016). 1-29. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/228019>

Göka, Erol. “Şükür ve Psikoloji”. *Yeni Şafak* (15 Haziran 2017), <https://www.yenisafak.com/yazarlar/erol-goka/sukur-ve-psikoloji-2038488>

Gökcan, Mansur. “Tasavvufta Kanaat Anlayışı ve Bireysel-Sosyal Etkileri”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1(2018) , 95–129. <https://doi.org/10.30627/cuilah.440610>

Gusdorf, Georges. *İnsan ve Tanrı*, çev: Zeki Özcan, İstanbul: Alfa Yayınları, 1. Basım, 2000.

Güç, Ahmet. “Kible”. *TDV İslam Ansiklopedisi* 25/364-365. Ankara: TDV Yayınları, 2022,

Güler, Özlem. “Tanrı Algısı Ölçeği (TA): Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48/1, (2007), 123-133. https://doi.org/10.1501/llhfak_0000000932

Güllük, İsmail. “Karakter İnşasında Dinî Sembol ve Karakterlerin Rolü: Kâbe Örneği” *Ekev Akademi Dergisi*. 20/67 (Yaz 2016). 187-204. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2551565>

Güncel Türkçe Sözlük. Erişim 22 Temmuz 2022. <https://sozluk.gov.tr/>

Güncel Türkçe Sözlük. Erişim 5 Aralık 2023. <https://sozluk.gov.tr/>

Güncel Türkçe Sözlük. Erişim 7 Aralık 2023. <https://sozluk.gov.tr/>

Güncel Türkçe Sözlük. Erişim 9 Aralık 2023. <https://sozluk.gov.tr/>,

Güncel Türkçe Sözlük. Erişim 13 Aralık 2023. <https://sozluk.gov.tr/>,

Güncel Türkçe Sözlük. Erişim 30 Aralık 2023. <https://sozluk.gov.tr/>,

Güncel Türkçe Sözlük. Erişim 31 Aralık 2023. <https://sozluk.gov.tr/>,

Güncel Türkçe Sözlük. Erişim 05 Aralık 2023. <https://sozluk.gov.tr/>,

Güncel Türkçe Sözlük. Erişim 7 Aralık 2023. <https://sozluk.gov.tr/>,

Güncel Türkçe Sözlük. Erişim 22 Temmuz 2022. [https://sozluk.gov.tr.](https://sozluk.gov.tr/)

Güngör, Erol. *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2000.

Gürkan, Saime Leyla. “Ölüm”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 26 Aralık 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/olum#1>

Hafizoğlu, Hasan. *Namaz bilinci*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2012.

Halstead, J. Mark-Taylor, J. Monica "Learning and teaching about values: A review of recent research." *Cambridge journal of education* 30/2 (2000), 169-202.

Harman, Ömer Faruk. "Hâbil ve Kâbil". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 14/376-378. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Harman, Ömer Faruk. "İbrahim". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 21/266-272. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Harman, Ömer Faruk. "İsmail". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 23/76-80. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Horozcu, Ümit. "Âhîret İnancı ve İnsan Psikolojisi", *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi* 1/16 (Haziran 2012), 104-107.

https://isamveri.org/pdfdrgr/D03292/2012/2012_16/2012_16_HOROZCUU.pdf

Hökelekli, Hayati. "Ölüm Ve Ölüm Ötesi Psikolojisi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1 (Ocak 1991). <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/144204>

Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: TDV Yayınları, 1993.

Hökelekli, Hayati. *Ailede, Okulda, Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.

Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisine Giriş*. İstanbul: Dem Yayınları, 8. Baskı, 2023.

İGU, İstanbul Gedik Üniversitesi, "Özü Sözü Bir - Deyiminin Anlamı Nedir?". Erişim 01 Mart 2024. <https://uzemigunsem.gedik.edu.tr/blog/ozu-sozu-bir-deyiminin-anlami-nedir#:~:text=%22%C3%96z%C3%BC%20s%C3%B6z%C3%BC%20bir%22%20deyimi%2C,niyet%20ve%20inan%C3%A7lar%C4%B1yla%20%C3%B6rt%C3%BC%5%9Ft%C3%BC%4%9F%C3%BC%20anlat%C4%B1%C4%B1r>

İlmi Müşavere ve Redaksiyon Heyeti, *İlmihal (İman ve İbadetler)*, İstanbul: İsam Yayınları, 8. Baskı, 2000.

İnce, Eyüp. "Bazı Yönleriyle Tasavvufi Düşünce Şeyh-Mürîd İlişkisi", *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7/2 (Aralık 2022). 232-240. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2682145>

Jung, Carl Gustav. *Psikoloji ve Din*. çev. Raziye Karabey. İstanbul: Okyanus Yayınları, 1. Basım, 2010.

Kahveci, Nuri. "Lafız Mana İlişkisi Bağlamında İşaretin Delaleti." *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 14, (2009), 185-202. https://isamveri.org/pdfdrgr/D02533/2009_14/2009_14_KAHVECIN.pdf

Karaman, Fikret. "Tevekkül İnancı Üzerine Bir İnceleme", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1, (1996), 67-92. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2240143>

Kayadibi, Fahri. "Sevgi Faktörünün Eğitim Verimliliği Üzerine Etkisi", *Journal of Istanbul University Faculty of Theology* 5 (Nisan 2012). 33-50. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/10117>

Kılavuz, Ahmet Saim. *İlmihal I-İman ve İbadetler*, Ankara: DİB Yayınları, 2006.

Kılıç Savaş. "Arkadaş Kimdir? Dost Kime Denir?", *Cogito Dergisi* 68-69, (Kış 2011-2012). 150-155. https://www.academia.edu/17355592/Arkada%C5%9F_Kimdir_Dost_Kime_Denir

- Kınsün, Abdülbaki. "Dini Gruplar Sosyolojisi", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8, (2016/2) 210-227. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/277696>
- Kırkpatrik, Lee A. çev. Mustafa Koç, "Din Psikolojisinde Bağlanma Teorisi", *Bilimname X*, (2006/1) 133-172. <https://docplayer.biz.tr/10648846-Din-psikolojisinde-baglanma-teorisi.html>
- Kızılgeçit, Muhammed. *Din Psikolojisinin 100'ü*. Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- Kızılgeçit, Muhammed vd. "Yapay Zekâ Sohbet Robotu Chatgpt İle İnanç- İnançsızlık, Doğal Afet Ve Ölüm Konuları Üzerine Nitel Bir Araştırma: Din Ve Maneviyatın Psikolojik Sağlığa Etkileri". *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9/1 (2023). 137-172. <https://doi.org/10.31463/aicusbed.1275061>
- Koç, Mustafa. "Ergenlik Döneminde Dua Ve İbadet Psikolojisi Üzerine Teorik Bir Yaklaşım". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (Haziran 2003), 373-398. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/223852>
- Korlaelçi, Murteza. "Küreselleşme Karşısında Manevi Değerlerimiz." *Felsefe Dünyası* 1/41 (2005), 91-114. https://doi.org/00615/2005_41/2005_41_korlaelcim.pdf.
- Kur'an-ı Kerim ve Satır Arası Kelime Meali*. çev. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır. Konya: Haktan Yayın, 2013.
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi. *Tanrıyı Tasavvur Etmek*, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi. "Din, Dindarlık ve Değerler." *İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2 (2013), 173-189. <https://openaccess.izu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12436/99/Din%20dindarlik%20ve%20degerler?sequence=3&isAllowed=y>
- Mengüşoğlu, Takiyettin. *Felsefeye Giriş*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 11. Basım, 2008.
- Neoldu, "Dini Anlayış ve Kültürümüzün Oluşmasında Etkili Olan Şahsiyetler", Erişim: 20 Aralık 2023. <https://www.neoldu.com/dini-anlayis-kultur-35528h.htm>
- Nezattarhan, "Olgunlaşma Bir Durak Değil, Yolculuktur", Erişim 9 Aralık 2023. <https://www.nezattarhan.com/prof-dr-tarhan-olgunlasma-bir-durak-degildir-yolculuktur.html>
- Oğuz, M. Öcal. *Türk Dünyası Halkbilimde Yöntem Sorunları*. Ankara, Akçağ Yayınları, 2. Basım, 2013.
- Öğüt, Salim. "Efal-i Mükellefin". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 10/452. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Özcan Nuri- Uzun Mustafa İsmet. "Cenaze Salâsı". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 7/359-359. İstanbul: TDV Yayınları: İstanbul, 1993.
- Özervarlı, Sait. "Melek". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 18 Kasım 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/melek#2-islam-inancinda-melekk>
- Önkal, Ahmet- Bozkurt, Nebi. "Cami", *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 30 Aralık 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cami#1-dini-ve-sosyokulturel-tarihi>
- Özcan, Zeynep. *Merhamet Psikolojisi*. Ankara: Sonçağ Yayınları, 1. Basım, 2019.

Özcan, Zeynep. "Bireylerin Kendilerine ve 'Öteki'lere Karşı Merhamet Düzeylerinin Dinî Yönelimleri Açısından İncelenmesi". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 5/1 (2022), 47-66. <https://doi.org/10.52637/kiid.1092126>

Özoğan, Öznur. "İnsan-Kutsal Kitap İlişkisi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/4, (Aralık 1999), 293-308. https://isamveri.org/pdfdrq/D00001/2000_C41/2000_41_OZDOGAN.pdf

Özmen, Fatma. "Etkili Eğitimin Gerçekleştirilmesinde Duyuşsal Alanın Önemi -Sevgi Eğitimi" *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9/1 (1999), 193-198. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/71980#page=174>

Özpınar, Ömer. *Ezanı Anlamak*. Ankara: DİB Yayınları, 4. Baskı, 2020.

Parladır, Selahattin. "Dua", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 9/530-535. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Pazarlı, Osman. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 3. Basım, 1982.

Peker, Hüseyin. *Ruh Sağlığı ve Dinî İnanç*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2017.

Peker, Hüseyin. *Namaz Psikolojisi*. Ankara: TDV Yayınları, 7. Basım, 2020.

Pirinç, Seher. *İbrahim Tenekeci'nin Şiirleri Üzerine Tematik Bir İnceleme* Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.

Polat, Ümit. "İbrahim Tenekeci'nin Köşe yazılarında İnsan". *Journal of Continuous Vocational Education and Training* 2/1 (2019), 30-40. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jcvet/issue/45284/520661>

Rokeach, Milton. *The Nature Of Human Values*. New York: The Free Press, 1973.

Saffet Kartopu, Kaygının Kader Algıları İle İlişkisi, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/3 (2013/2), 238-260. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/147882>

Saffet Kartopu, "Yaşamı Sürdürme Nedenlerinin Tanrı Algısıyla İlişkisi". *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 9/2 (Kış 2014), 887-903. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6506>

Sayın, Esmâ. "Vecd Duygusunun Tasavvufî ve Psikolojik Etkileri", *Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 16/31 (Şubat 2021), 53-66. <https://dspace.balikesir.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12462/12797/esma-sayin.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Schwartz, Shalom H. "Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries", *Advances in Experimental Social Psychology* 25 (1992), 1-65. [http://dx.doi.org/10.1016/S0065-2601\(08\)60281-6](http://dx.doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60281-6)

Schwartz, Shalom H. "Are There Universal Aspects in the Structure and Contents of Human Values". *Journal of Social Issues*, 50/4 (April 2010), 19-45. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1540-4560.1994.tb01196.x>

Sönmez, Veysel. "Eğitim Ortamında Sevgi". *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2/2, (1987), 65-77. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/88442>

Spranger, Eduard. *Types of Men: The Psychology and Ethics of Personality*. PDF: Hafner Publishing Company. 1928.

<https://ia601409.us.archive.org/11/items/in.ernet.dli.2015.122134/2015.122134.Types-Of-Men-The-Psychology-And-Ethics-Of-Personality.pdf>

Sprecher, Susan - Fehr, Beverley. "Compassionate Love For Close Others And Humanity". *Journal of Social and Personal Relationships* 22/5, (2005), 629-651. <https://doi.org/10.1177/0265407505056439>

Subaşı, Necdet. "Dil ve Din: Kimliğin Kadim Bileşenleri". *Docplayer*. Erişim: 19 Aralık 2023. <https://docplayer.biz.tr/41251135-Dil-ve-din-kimlig-in-kadim-bile-enleri.html>

Şahin, Mehmet – Gökü, Şeref (ed.), *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi Uluslararası Multidisipliner Kongresi*. Ankara: Otto Yayınları, 2018.

Şahin, M. Süreyya. "Cennet". *TDV İslam Ansiklopedisi* 7/374-376. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Şentürk, Lütfi - Yazıcı, Seyfettin. *İslam İlmihali*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 34. Basım, 2019.

Şimşek, Halil İbrahim. "Kıyamet Ve Alâmetlerinin Tasavvufî Tecrübe Açısından Yorumlanması". *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 8/18 (2007), 123-142. https://isamveri.org/pdfdrq/D02193/2007_VIII_19/2007_VIII_19_SIMSEKHI.pdf

Tarhan, Nevzat. *Değerler Psikolojisi ve İnsan*, İstanbul: Timaş yayınları, 1. Baskı, 2011.

Tarhan, Nevzat. "Değerler Ruh Sağlığını Koruyor". (Üsküdar Haber Ajansı, Röportaj, 7 Ekim 2016). <https://uskudar.edu.tr/tr/icerik/1740/degerler-ruh-sagligini-koruyor>

Tenekeci, İbrahim. *Sürekli Kayıp*. İstanbul: Profil Kitap, 4. Basım, 2015.

Tenekeci, İbrahim. *Tüfeksiz Hareketler*. İstanbul: Profil Kitap, 8. Basım, 2018.

Tenekeci, İbrahim. *Belki Başka Zaman*. İstanbul: Muhit Kitap, 1. Basım, 2020.

Tenekeci, İbrahim. *Sözü Yormadan*. İstanbul: Muhit Kitap, 1. Basım, 2020.

Tenekeci, İbrahim. *Ağır Misafir*. İstanbul: Profil Kitap, 18. Basım, 2020.

Tenekeci, İbrahim. *Uçuş Denemeleri*. İstanbul: Profil Kitap, 14. Basım, 2020.

Tenekeci, İbrahim. *Son Düzlük*. İstanbul: Profil Kitap, 11. Basım, 2020.

Tenekeci, İbrahim. *Görmeden Ölmek*. İstanbul: Profil Kitap, 8. Basım, 2020.

Tenekeci, İbrahim. *Giderken Söylenmiştir*. İstanbul: Profil Kitap, 14. Basım, 2021.

Tenekeci, İbrahim. *Peltek Vaiz*. İstanbul: Profil Kitap, 13. Basım, 2021.

Tenekeci, İbrahim. *Üç Köpük*. İstanbul: Profil Kitap, 13. Basım, 2021.

Tenekeci, İbrahim. *Güzellik Uykusu*. İstanbul: Profil Kitap, 12. Basım, 2021

Tenekeci, İbrahim. *Kimşenin Kalbi*. İstanbul: Profil Kitap, 11. Basım, 2021.

- Tenekeci, İbrahim. *Tüm Zamanlar*. İstanbul: Muhit Kitap, 2. Basım, 2022.
- Tenekeci, İbrahim. *Öbür Divan*. İstanbul: Profil Kitap, 18. Basım, 2021.
- Tenekeci, İbrahim. *Geldik Sayılır*. İstanbul: Profil Kitap, 10. Basım, 2021.
- Tenekeci, İbrahim. *Tekrar Selam Ederim*. İstanbul: Profil Kitap, 1. Basım, 2019.
- Topaloğlu, Bekir. "Cennet", *TDV İslam Ansiklopedisi* 7/376-386. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Topaloğlu, Bekir. "Hamd". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 15/442-445. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Topaloğlu, Bekir. "Ahiret". *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 26 Aralık 2023). <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahiret>
- Topaloğlu, Bekir. "Cami" *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 28 Aralık 2023). <https://islamansiklopedisi.org.tr/cami--esma-i-husna>
- Topaloğlu, Bekir. "Mucib", *TDV İslâm Ansiklopedisi* 31/449-450. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Topaloğlu, Bekir. "Kiyamet". *TDV İslam Ansiklopedisi* 25/516-522. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Toprak, Süleyman. "Haşır". *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 27 Aralık 2023). <https://islamansiklopedisi.org.tr/hasir>
- Tümer, Günay. "Din". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 9/ 312-314. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Uhri, Ahmet. *Anadolu'da Ölümün Tarih öncesi: Bir Geleneğin Oluşum Süreçleri*. İstanbul: Ege Yayınları, 1. Baskı, 2010.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık, 2012.
- Uyar, Mehmet. "Şeyh Kavramına Yönelik Eleştiriler Üzerine Bir Değerlendirme" *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43, (Aralık 2017), 325-353. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/394393>
- Ültay, Eser - Akyurt, Hakan-Ültay, Neslihan. "Sosyal Bilimlerde Betimsel İçerik Analizi". *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi* 10, (2021), 188- 201. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1545984>
- Ülken, Hilmi Ziya. *Bilgi ve Değer*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2016.
- Vural, İzlem (ed.). *İletişim*, Ankara: Pegem Yayınları, 1. Baskı, 2012.
- Yakut, Selahattin- Dünder, Abdulkadir "Mekânın Ruhu: Dinî Mekânların Psikolojik Dili", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 13/73 (Ekim 2020), 1113-1119. <https://www.sosyalarastirmalar.com/articles/the-spirit-of-space-the-psychological-language-of-religious-spaces.pdf>
- Yaparel, Recep. "Depresyon ve Dinî İnançlar ile Tabiatüstü Nedensel Yüklemeler Arasındaki İlişkiler", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8, (1994), 275-299. https://acikerisim.deu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12397/4163/1994_8_YAPARELR.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Yarba, Rıdvan. "Yeni Doğan Çocukların Kulağına Ezan ve Kamet Okunması İle İlgili Rivayetlerin Tahrir ve Değerlendirmesi". *İslami İlimler Dergisi* 18/1 (Bahar 2023). 130-156. <https://doi.org/10.34082/islamiilimler.1264734>

Yaşaroğlu, M. Kâmil. "Namaz", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 32/350-357. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Yavuz, Ömer Faruk. "Kur'an'da Kutsal Mekân, Zaman Ve Eşya Kavramlarının Sembolik Değeri". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (Aralık 2006), 385-403. https://isamveri.org/pdfdrq/D01956/2006_2/2006_2_YAVUZOF.pdf

Yavuz, Yusuf Şevki. "Kader". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 24/58-63. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Yavuz, Yusuf Şevki (ed.), *Beklenen Kurtarıcı İnancı*, İstanbul: Kuramer Yayınları, 2017, 1. Basım, 284-285.

Yazıcı, Tahsin. "Derviş". *TDV İslam Ansiklopedisi* 9/188-190. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Yeğin, Hüseyin İ. "Din Psikolojisi Açısından Kutsal Mekân-İnsan İlişkisi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27/27, (Ocak-Haziran 2012). 53-91. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/257684>

Yektar, Osman Nedim. "Hadis Rivayetleri ve Hz. Peygamber'in Şiire Bakışı." *Ekev Akademi Dergisi* 20/6 (2016), 405-431. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2580544>

Yeşilyurt, Temel; Taşdelen, Mehmet. "Ahiret İnancının Pratik Yansımaları", *Kelam Araştırmaları*, 10/2 (2012), 55-68. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/179831>

Yıldırım, Ali. "Din Dili Dinî Dil Ayrımı", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 11/1, (Yaz 2016), 323-330. <https://doi.org/10.19129/sbad.54>

Yıldırım, Münir. "Kutsal Mekân Algısı Bağlamında Şehir Kimliği Ve Din", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23/1, (2014). 133-142. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/364241>

Yitik, Ali İhsan. "Oruç". *TDV İslam Ansiklopedisi* 33/414-416. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Murat Yıldız, "Dindarlığın Tanımı ve Boyutları Üzerine Psikolojik Bir Çalışma", *Tabula Rasa Dergisi* 1/1 (Ocak- Nisan 2001), 19-42.

Yargıcı, Atilla- Öztürk, Mahmut (Ed.), *Hız İbrâhim Ve Tevhid Mücadelesi*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2021.

Yazbahar, Zehra. "Doğanın Sesi": İslam ve Ekoloji Bağlamında İbrahim Tenekeci'nin Şiirleri." *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*" 013 (2023), 438-448. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1379180>

Yıldız, Murat, *Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2007.

Yıldırım, Münir. "Kutsal Mekân Algısı Bağlamında Şehir Kimliği Ve Din". *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23/1, 2014, 133-142. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/364241>

Yılmaz, Ayşe. “Küresel Isınmanın Dünya Su Rezervleri Üzerindeki Etkileri”. *Kent Kültürü ve Yönetimi Hakemli Elektronik Dergi* 8/2, (Yaz 2015), 63-72. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/405859>

Yılmaz, Hüseyin. “Hz. Peygamber Döneminden Günümüze Kadınlar ve Cami Eğitimi”. *Değerler Eğitimi Dergisi* 5/14, (2007). 107-130. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/302526>

Yılmaz, Mehmet. “İbrahim Tenekeci Şiirinde Dünyayı Görmeden Ölmek”. *Türk Dili Dergisi* 67/784 (2017), 82-91. https://tdk.gov.tr/wp-content/uploads/2017/04/14_Mehmet%20YILMAZ%20_%20%C4%B0brahim%20Tenekeci%20%C5%9Eiirinde.pdf

Yiğit, Ebubekir. *Doğallığın Zirvesinde Yazar ve Şair: İbrahim Tenekeci* Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

